

Tartalom

Aaron BLUMM: Három apokrif (próza/vers).....	3
LOVAS Ildikó: A titkos henger (novella)	9
VASAGYI Mária: Rajzóra a Falcione-házban (rövidpróza)	17
VÖRÖS István: A szobor változó mosolya ■ Pedagógia ■ Lovas a kolostorudvaron ■ Az álomfaló (versek)	20

*

ÖNÉLET/ÖNÉLET/ÖNÉLET

DEÁK Ferenc: Interferenciák (próza)	24
ÖRDÖG Mónika: Játékos szerelem-mondók (vers)	51
BARTHA György: Szimpla (vers)	52

*

SZILÁGYI Márton: Összeköt vagy elválaszt? A generáció mint irodalomtörténeti magyarázóelv (tanulmány).....	53
BENCE Erika: A történelem, a történetírás és a regény viszonyrendszere (tanulmány).....	65

KRITIKA

KÖNYV

TOLDI Éva: A világ reménytelen rendje (Berniczky Éva: <i>Méhe nélkül a baba</i>)	78
--	----

SZÍNHÁZ

GEROLD László: Hamlet(ke) (Shakespeare: <i>Hamlet</i>)	84
---	----

FILM

Kenedi házasodik (Želimir ŽILNIK rendezővel beszélget
BERETKA Sándor) 86

KÉPZŐMŰVÉSZET

Sava STEPANOV: A kép zsigeréből (NÁRAY Éva fordítása) 91

BORDÁS Győző: Szótárügyben 93

KRÓNIKA

NOVÁK Anikó összeállítása 96

A számunkat Cvetko Lainović alkotásaival illusztráltuk

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László.
– 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum
Könyvkiadó Közvéllalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2007. november. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: hidepitok@yahoo.com – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsírósámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2007-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Három apokrif

(Aaron Blumm halott)*

(1974-2007)

Részlet

„...ha van gondolat, és ha apa fejében ész van, akkor megpróbálja végig-gondolni mindazt, ami benne dübörög, mindazt, ami próbál felszínre törni, mindez...” de ahogy az élet, úgy a mondat is befejezetlen maradt: Aaron Blumm világoskék szeme hideg, és habos vért sírt, s búcsúszó nélkül hagyott itt minket, kedves barátaim, kedves gyászoló gyülekezet.

Holtakról jót vagy semmit, mondjuk, és most bocsássák meg nekem, hogy az anyanyelvemen beszélek, de te sekély, szidott patak, halál, nehéz bármit is mondanom a partjaidnál, mondani a jót vagy a semmit, megszólalnom, mert nincs szó a halotról vagy a halálról, amivel mondanék is valamit, ismételve hát a semmit, mert már nincs mondat, nincs szöveg, nincs test, s így a szövegnek sincs teste, üresen kopognak csupán könnyekbe áztatott szavaim a földre, kopognak, mint billentyűje a gépnek, s hiába minden cikornya, fortély, csel és csalafinta, mert akár serpenyőbe a palacsinta, beleragadok én is a múltba, darabjaimra szakadok, széttép az anyag, a holt, a por, s menekülni a jövőbe nem tudok: a hangból nem formálódik belőlem betű, az emlék rátelepszik a gondolatra, s nem látom – mert nincs – a jövőt, nincsenek előttem távlatok, csak az van, ami volt, de már holt, és én csak sírok, sírok és sírok: mindenütt csak sírok.

Mintha tükörbe nézne az arcom, de az üvegre pára ül, homály, köd telepszik közénk, s mostanra már csak a csönd marad, mert elment, itt hagyott anélkül, hogy elmondhatta volna, mi is akart lenni „mindez...”, mi következik mindez után, mi vár ránk: pokol, menny vagy három pont után a semmi.

Különc volt, de bátor, közös pillanatainkban szőrén ülte meg a lovat, s ha kellett, csalt, hazudott, lopott, bármit is jelent mindez, barátok voltunk, s ha

rá gondolok, két másik barátira is gondolok: összekoccan a térdem, álmomból felriadok, s érzem, amint a lelke átsuhan testem felett, rám néz, de szemei helyén csak a bánat, a némaság, a semmi s az van, amire mindig is vágytam, de sohasem hittem, hogy lehetséges: saját magammal állok szemtől szemben.

Megérteni a kort, és elmerülni benne, erre törekedett, de mint utolsó napjai egyikén mondta: végül már minden csak ismétlődött újra és újra, és minden egyre jelentéktelenebb és kisebb lett. Csönd van, leszáll lassan az esti harmat, harang kondul, szétbomlik az este, ahogy lassan mindannyiunk teste, s amint az élet, vég nélkül és fájdalmasan ér egybe a szerző halála és a szöveg vége, ha egyszer majd lehet vége...

-88-

* *Elhangzott Bajsán, 2007. november 2-án*

(Teli volt a hold)

(szerelem a haikuról)

*„De nincs már.
Akár a föld.
Jaj, összedőlt...”*

i.
teli volt a hold,
pedig egy szó hiányzott,
egy szótag, vagy na...

nagyfény. sötétség.
butapest. rulez hegyes.
mindörökre, ám...

a naplemente
gyönyörű volt mindig, de
amíg éltem, no...

meghalni, ám te
jó ég, hogy elszaladott
az idő, s te s én...

s az arcod: holdnak
arca, de nincs már. okulj!
összedőlt már a...

ii.

a nap testén egy
folt nem volt csak te meg én
paradicsomból

pokol tükörből
tükörbe félve néztem
de ott is csak ő

fogadott rám de
rossz lóra tett mert lepke
lett és elrepült

volt így s volt úgy is
a sírjára mindenki
saját virágját

s életét maga
hordja vagy éli maga
egyedül végig

vagy úgyse, bazd ki

iii.

csantavér-egység.
meccs. öt-öt. hét sör. egy nő.
két részeg faszi.

velem, ha volt ön,
ön, ön, ön, ön, ön talán
tapadós címke...

vagy egy vakegér,
pók, sün, ló, kutya, teknős
vagy milyen béke

mert úgyse lesz úgy –
se lesz sohasem vége

„De ezen az arcon nem tűnik át semmi”)

Történetünk a Vas megyei Csöngén játszódik.

Németh Jenő, erdőtulajdonos: *Kétszáz méter hosszan letarolták, egy éve volt, – ezért már minden újra sarjadzik. Semmi nem úgy megy, ahogy kellene. Engedély nélkül vágták, a rendőrség kijött. Itt vannak a gumik, amikkel gyorsították az égetést...*

A Virág Gábor favágó által okozott kárt a szakértő 365 000 forintban állapította meg. Tudnivaló, hogy az erdőgazdálkodást szigorúan szabályozza a törvény, és ha valaki, akár a saját erdejében fát akar vágni, annak rendelkeznie kell az Állami Erdészeti Szolgálat engedélyével.

Illés Péter osztályvezető, Állami Erdészeti Szolgálat:

Kérdés: *Volt-e Virág Gábornak aznapra favágási engedélye?*

Virág Gábornak aznapra nem volt engedélye a Csöngé 33 területre.

Virág Gábor tekintettel arra, hogy nem volt tulajdonos, erdővédelmi bírsággal sújtható, ami jelen esetben 24 000 forint volt, a törvény úgy rendelkezik, hogy az erdővédelmi bírság 2000 és 50 000 forint között lehet.

Ha valaki a saját erdejében vágott volna ki ugyanennyi fát, ebben az esetben erdővédelmi bírsággal sújtható, ami köbméterenként 10 000 Ft, jelen esetben 47 m³ – azaz 470 000 Ft lett volna.

Igen, jól hallották, ha valaki a saját erdejében vág, azt a tízszeresére büntetik, mint azt, aki a máséban.

Jelen törvények szerint az illetéktelenek által végzett fakitermelés kevésbé bírságozható, ahhoz képest, ha a tulajdonos a saját erdejében vág.

Aki más területéről fát visz el, az gondolom a törvény alapján lopásnak minősül, ennek vizsgálata a rendőrség dolga.

Némethék is így gondolták. Annak rendje és módja szerint feljelentést is tettek, és mivel a favágókat tetten érték, azt remélték, nem lesz nehéz igazukat bizonyítani, és kárukat érvényesíteni. A nyomozást hamarosan megszüntette a Sárvári Ügyészség. Az erdőipari vállalkozó ugyanis tévedésre hivatkozott, ami a büntethetőséget kizáró ok.

Németh Jenő: *Térképről is látszik, mekkora nagy távolság van a kettő között – egy kilométerről van szó – nem lehet összekeverni. Hát csak sajnós, aki össze akarja, az össze is tudja keverni.*

Némethék fellebbeztek. A Vas Megyei Főügyészség elrendelte a nyomozás folytatását.

Dr. Fejes Péter, Vas Megyei Ügyészség, szóvivő:

Kérdés: *A Vas Megyei Főügyészség visszaküldte az ügyet a Sárvári Ügyészségnek, idézem: „A panasz alapos. A tényállás az ügyben nem kellően felderített, az eddig beszerzett bizonyítékok mérlegelése nem okszerű. További tanúkihallgatások, szembesítés fogyanatosítása szükséges.” Megtörtént ez?*

A nyomozás során az előírt nyomozási cselekményeket sikerült teljesíteni, de nem mindegyiket. Ebhez képest hozott a Sárvári Ügyészség újabb megszüntető határozatot, amely ellen a sértett panasszal élt, de a panasz elkésett.

Németh Jenő: Minket, sértetteket, senki nem hallgatott meg, nem volt szembesítés. Akkor ez a nyomozás miről szól?

Dr. Fejes Péter: A szembesítés olyan lehetőség, ami nem kötelező.

Kérdés: Itt javasolta a főügyész az eljáró ügyésznek...

Nem tudom megmondani, előírhatta...

Kérdés: Milyen büntetés jár 400 000 Ft értékű dolog eltulajdonításáért?

Ilyen mértékű károkozás három évig terjedő szabadságvesztéssel, de enyhítő körülmények lehetnek, nem kizárt a közérdekű munka, vagy a pénz-büntetés sem.

A vállalkozót az ügyész végül megrovásban részesítette – na nem a favágás, hanem a gumiégetés miatt. Az ügyben mindenesetre a hatóságok százhatvan oldalnyi iratot, papírt gyártottak – lehet, hogy ezért kell a sok fa.

A nap végén még – becsületére legyen mondva – kameránk elé állt a bepanaszolt erdőipari vállalkozó is.

Virág Gábor, erdőipari vállalkozó

Kérdés: Ön azt mondja, tévedésből vágott azon a területen?

V. G.: Tévedésből. Én úgy vágtam, hogy az engedély néhány napon belül kijött volna.

Virág Gábornak aznapra nem volt engedélye

forrás: http://www.hetnap.co.yu/uj/images/13_06/05-08-1.jpg

Kérdés: *Ha tévedésből vágott, megtérítette-e a kárt, amit tévedésből okozott?*

V. G.: *Megfizettem volna. Az egész úgy kezdődött, a saját otthonomba elszállítottam 15 m³... Most én levágtam 15 m³-t, nem, én levágtam 35 m³-t, 10 m³-t én vittem haza, húszat meg ő...*

Kérdés: *Az erdészeti jegyzőkönyvben 47 m³-t írják, és még rengeteg fa ki volt jelölve, csak közben tetten érték önöket.*

V. G.: *Most felesleges a tettenérésből ilyen nagy ügyet csinálni. Én reggel kimentem az embereimmel, vágtuk a fát, aztán este hazamentünk.*

Kérdés: *Volt arra a napra favágási engedélye?*

V. G.: *Arra nem volt. Úgy konkrétan nem volt.*

Mi azt hinnénk, ez ilyen egyszerű... Panaszosunk negyvenhét köbméter fája, a múlt évben ellopott százezerhez képest, voltaképp jelentéktelen mennyiség, ám ebben a történetben – akár cseppben a tenger – benne van szinte valamennyi, az erdőket érintő jogalkotói és jogérvényesítési ellentmondás.

Forrás:

<http://www.mtv.hu/magazin/cikk.php?id=175372>

A titkos henger

Maybe Thursday will be my good news day

Az olajkályhában van egy titkos henger. Azt is mondják, hogy az az olajkályha tartálya, de az nem jelent semmit. A titkos hengerbe folyik be, szivárog az olaj, amikor megcsavarjuk a megfelelő gombot. Elfordítjuk a megfelelő irányba. Pontosan tudni lehet, hogy mennyi időre van szükség ahhoz, hogy a kellő mennyiségű olaj beszivárogjon, és be lehessen dobni az égő gyufaszálat. Begyújtani az olajkályhába, hogy meleg legyen. És akkor már nincs más feladat, csak az, hogy a másik gombot a megfelelő számhoz igazítsuk, lassan kell, nem szabad hirtelen, hevesen akarni a meleget.

Semmit sem szabad hevesen akarni. Hirtelenkedni, kapkodni. Akkor például nem sikerül a tézta sem, mondta a nagyanyám, miután bedobta a gyufaszálat a titkos hengerbe, ami náluk nem volt látható, eltakarta a leemelhető, fehér kályharész, azon írta a márkát. Föl lehetett húzni, akkor tűnt csak elő a fekete henger. Ők sohasem húzták föl, ki a sínből, mert a kályha pontosan működött, mindig annyi olaj szivárgott be, amennyi ahhoz kellett, hogy egyetlen, tényleg egyetlenegy gyufaszállal meleget lehessen csinálni.

A meleget csinálják.

Ott ültem a zöld sámlin a kályha mellett, figyeltem a kezét, hallgattam a hangját, nem szabad hevesen akarni, biztos, hogy nem így mondta, szigorúbban, a kapkodásra helyezve a hangsúlyt. Pattogott a titkos henger. A nagyanyámnak kék szeme van, világít a télben. A nagyapámnak meg anyámnak barna szeme van, nekem az az álmom, hogy barna legyen a férjem szeme, melegítsen, mint az olajkályha. Biztos, hogy barna szeme lesz, csak a neve kétséges még, azt mondja a nagyanyám, nemsokára, egy-két év múlva már megtudhatom én is, hogyan fogják hívni a férjemet, aznap, amikor ő a pogácsát készíti, elrejtve benne a piculát, én neveket írok papírszeletekre, összegombócolom, gömbölyítem, kerekre gyűröm, s mindennap eldobok egyet anélkül, hogy megnézném. Meg fogom így tudni a férjem nevét.

Barna legyen a szeme, mondtam, és hátradőltem a sámlin, nekitámaszkodtam a falnak. Ne dőlj a falnak, megfázik a hátad, mondta.

A hátnak nem szabad megfáznia, azon visszük a terheket.

Csak egyszer fogom ezt csinálni? – kérdeztem, miközben előrehuppan-
tam, nyekkent a zöld sámlí. Minden évben, amíg lány leszel.

Arra gondoltam, ez sokkal jobb, mint a titkos henger az olajkályhában, sokkal biztosabb. Nem kell aggódnom, amint tudom a nevet, onnantól teljesen a szemre figyelhetek. Mert a szem a lélek tükre, abból minden kiderül. A nagyanyám kék szeméből csak az derül ki, amit akar, Marlene Dietrichéből és Ben Quick szeméből is, pedig az nagyon szép. Az ég legyen kék és a titkos henger lángja.

A mi olajkályhánk egészen másként működött, mint a nagyanyáméké. Makrancos volt és távolságtartó, szeszélyes és hideg lelkű. Ezért is nem volt rajta az eleje, innen ismertem meg olyan jól a fekete, titkos hengert. Anyám azért húzta ki a sínből a fehér olajkályha elejét, hogy gyorsabban melegítsen. De nem melegített jobban, előfordult, hogy egyáltalán nem akarta a meleget felénk küldeni, ott ültem a nádfotelomban a kályha előtt a konyhánkban, a lábammal csuszítottam a színes rongypokrócot, és vártam a meleget, a kezem a henger felé közelítettem, hallgatóztam, figyeltem, pattog-e.

Begyújtani is csak ritkán lehetett egyetlen gyufaszállal. Pedig anyám igazán ért a tűzhöz. Elcsavarta a gombot. Vártuk, hogy szivárogni kezdjen az olaj, de ez nem volt egyszerű, nem volt egyértelmű, mint a nagyanyáméknál. Bedugtuk a fejünket a fekete tartályba. Előbb anyám, aztán megengedte nekem is. Szaglásztam. Gyufa sercent, a kén illata betöltötte az orrom. Anyám belenyúlt a kályha hengerébe, csak ámultam a bátorságán, hogy nem fél, nem retteg, hanem egészen a mélyéig nyúl, ahová aztán beejti a gyufaszálat. Félrefordított fejjel. Rögtön újra bekukucsáltunk. De azonnal. Előfordult, hogy gyönyörű sárga lángok táncolták körbe a henger alját, kék fodrokkal, csipkéekkel, díszekkel. Ha éppen megfelelő mennyiségű olaj érkezett. Ha több, akkor szomorú fekete tócsa volt a henger alján, felitattuk kicsit újságpapírral, aztán anyám újra meggyújtott egy szál gyufát. Bedugta a karját. Kukucsáltam. Lobbant. Ha sikerült elkapnom azt a pillanatot, amikor még nem futott körbe a láng, láttam a sok gyufafejet, gömbölyű, barna fejcskék töltötték be a tartály alját. Ránéztem anyámra, szinte összeért az arcunk, újra a kályhába. Diadallal lecsuktuk a tetejét.

Megcsináltuk a meleget.

Ha nem akart folyni az olaj, az rosszabb volt. Bele kellett piszkálni, szerezni, fűjni, toszogatni. Azt nem szerettem, odébb kellett húznom a fotelom is. Azt szerettem, amikor megcsináltuk a meleget, de a legjobb módon, hogy még megláttam az édes fejcskéket a titkos hengerben, a meleget csináló fe-

jecskéket. Az olaj és a gyufa, ahogyan megölelik egymást, lángjukkal táncra perdülnek, maga volt nekem a gyönyörűség.

Amikor már volt konyhánk, még nem volt kamránk, az első tél egy újonnan épült házban. A zöld olajoshordó az udvaron állt, a nagyapám csapot szerkesztett rá, ezt ismertem, a bort is pontosan így folyatták a pincében álló hordókból, csak az udvarban hó volt, a fűzfáról, ha megfújta a szél, permetezve hullott anyám szőke fejére, a kannára, a hidegtől lilára színeződött kezére. Néztem a konyhaablakból.

Anyám és a nagyapám barna szemében bíztam. Kapaszkodtam, mint a karamell a kiskanálba. Odaragadtam, de nem csimpaszkodtam. Soha nem csimpaszkodtam, azt a majmok csinálják. Állítólag.

Nemsokára, egy-két év múlva, már tudni fogom a Nevet. És onnantól kezdve minden évben tudni fogom, a kályha mellett ülve újra és újra kihúzom ugyanazt a nevet. Egyik oldalról a kályha, a másik oldalról a kisszekrény, én meg a kettő között, ha nem látják, kicsit nekidőlök a falnak.

Emlékszem a névre, ami egy-két évvel később karácsonyra megmaradt az utolsó papíron, nevettem, hát már senkit nem hívnak így, mondtam, csak a felnőtteket. Aztán sírni kezdtem, hogy ez tehát azt jelenti, nekem nem is lesz férjem, mert addigra biztosan meg fog halni. Mire felnövök. A nagyanyám vigasztalt, hogy majd jövőre.

Közben bedobta a gyufát a titkos hengerbe. Áramlott a meleg, a konyhaszekrényen ázott a bab. Akkor értettem meg, hogy nem biztos a dolog. Más nevet is húzhatok. Azt persze, hogy a piculás pogácsa azért jut mindig nekem, mert engedik, még sokáig nem tudtam. Nem is bírtam volna ki.

Apámnak zöld szeme van, mindenkinek zöld szeme van, az övé egy ilyen család. A húga férjének barna a szeme, a bátyja feleségének is, anyámnak pedig a legszebben barna. Kérdeztem apámat, hogy nekünk, ugye, a barna szeműekkel a jó. Húzd ki magad, mondta erre apám.

A hát legyen egyenes, azon visszük a terheket.

A temetőben, mire elhelyeztük a fenyőágakat, megigazgattuk, odaért a nagyapám húga, neki is zöld szeme van, csak szürkés, kicsit mintha mindig sírna, de ez igaz. És akkora szája, mintha filmszínésznő lenne. Piculát találok a kriptán lévő kőváza tövében, küldte a dédapám, az ács. Barna szeme volt, szúrós. Amikor belépett egy szobába, ahol csecsemő volt, eltakarták a baba arcát, nehogy megverje szemmel. Annyira barna!

Takarjátok el a gyerek arcát, nehogy megverjem a szememmel, mondta akkor is, amikor anyám megszületett. Levágták a lábát, meghalt, éppen mielőtt anyám férjhez ment. Bicskája volt, azzal evett. Reggel tejet kenyérral, olyankor a bicska pihent. Ebédnél került elő, amikor kezdődött a vita. A dédanyám, aki ritkán jött a temetőbe, otthon maradt a fityókok közt – pálinkáért mindig jöttek –, nem hagyta magát, a nagyanyám szerint ez fontos, és azt

mondta az ácsnak, „ide vágd a kést, Pista, ide”, s a melle közepére mutatott. Mire a nagyapám megszólalt, hogy hagyják most már abba, és enni kezdte a levest. De ez csak ritkán fordult elő, mindössze egyetlen alkalommal, mert az ács ritkán ragadtatta el magát. Az olyan család volt, hallgattak a fiukra, a Péterre.

A dédanyámnak, Kozma Ilonának, kese színű szeme volt. Nem volt kedves, amikor rábíztak, csak pislogtam a sparhelt-kályha mellett, a piros, kék lábasok tövében, a sámlin kucorogva. A vasgerebent elmeséljem neked? Amikor ezt először megkérdezte, elájultam egy percre, olyan gyönyörű szót, mint a vasgereben, még soha nem hallottam. Tedd a hátad mögé ezt a párnát, csak vigyázz a kályhával. A Junesz kutya ugatott. A dédanyám csutkát dobott a kályhába, forni kezdett a leves. A Bajai-szőlők mélyén. A konyhájában zöld volt a bútor. Olyan élénk, egészen világító, bizonyos részeken sárga. A nagyapám hűgának a konyhaszekrénye is hasonló volt, csak kék meg sárga, kicsit nagyobb és sokkal piszkosabb, viszont a lámpa zöld volt, ezen sokat gondolkodtam, miért nem cserélik ki az anyjával. A szelonon kucorogtam. Amikor mesélt, akkor a fönti konyhában voltunk, amikor kucorogtam, akkor őnála. A pince mellett. Kiláttam a Junesz kutyára, a hátsó kertre, a vasúti sínekig szinte, majdnem a bakterházig. A kakasokat is láttam, azoknak a szemétől rettegetem, a Junesz mentette meg az életem, a barna szemű, óriási kutya, azt hittem, nem ismer, soha nem merészkedtem a közelébe, csak akkor egyszer, amikor megkergetett a kakas. Beálltam a háta mögé.

Nem válogatom meg a bizalmam. Odaadom, aztán ahogy kopik, úgy halkulok el. Végül már alig beszélek. A Junessel végigbeszéltem az életét – miután megmentette az enyémet. A nagyapámmal akkor kezdtem beszélgetni, amikor már nem tudott felkelni, és beszélni is lassan, meg-megállva.

A csöngőt viszont a későbbi unokaveje megjavította, láttam a tekintetében az elismerést, egy kék szemű ezermester?

Olyan vagyok-e? Kérdezi a fiam, és mindenkire akar hasonlítani, akiből összerakódtunk, ő jól, én rosszul. Én mindenkitől azt örököltem, amitől meg akart volna szabadulni. Úgy szabadult meg, hogy én megszülettem.

Ültem a kályha mellett, a kályha és az íróasztal között egy széken, a sváb dédanyám székén, akit a pék, aki a férje volt, és beesett a kútba – viszont anyám meglátta, és így kimentették, röszketett az ágyban napokig, mert nem értették meg azonnal, mint mondott a kislány, minék mutogat a Lorida néni kertje felé. A kút senkinek sem jutott eszébe jó ideig –, rendszeres edzésben tartott a „sárga lábú sváb anyád” emlegetése közbeni pofonokkal, de ő csak legyintett, „polont emper”, mondta és dagasztott tovább, ültem az ő székén, valahogy az enyém lett a halála után, és hallgattam a férjem anyját, aki szerint a megszülető gyereknek kék lesz a szeme, fogalmam sincs, miért mondta ezt el minden alkalommal, mert az ő családjukban mindenkinek kék

szeme van, és ilyenkor nagyvonalúan a volt férje családját is értette a család alatt, mert ott is mindenkinek kék szeme volt. És ez pontosan így igaz. Voltam Padén, láttam a fényképeken, minden Beherer és Fernbach a nagypapa oldaláról és a cseh Pekók is a nagymama oldaláról kék szeműek voltak.

Édes babám, ezt mondta nekem a padéi nagymama, a hatalmas ház végtelen magányában, évek óta nem jártak felé, gyere, édes babám, megmutatom neked a házat. Lejártuk a lábunkat.

Ültem a Spiegel Mária székén, és azon gondolkodtam, elárultam-e valaha, hogy én a barna szemek elkötelezettje vagyok, noha az élet ezt teljesen másként rendezte el, de nem fontos, pontosabban fontos, csak nem vehető komolyan.

Nem vehető komolyan egy kislánynak a döntése. Persze az nem jutott eszembe, hogy amíg én a barna szemekről gondolkodtam az olajkályha mellett a zöld sámlin üldögélve, addig a lucapogácsát gyúró nagymamám arról beszélt, hogy nem szabad kapkodni, hevesen akarni, bár biztos, hogy nem így mondta.

Nem árultam el senkinek ezt a dolgot a szemek színével, ami a boldogság titkos hengere, úgy ontja a meleget, mint az olajkályha. Azt persze senki nem mondta meg nekem, mit kell csinálnom akkor, ha nem így lesz? Így aztán csináltam, amit tudtam, leginkább feledni a vágyakat.

Ültem a sváb dédanyám székén, az ő szeme olyan kék volt, mint egy fuvalat, elmosódó és lágy, de az is lehet, hogy csak azért emlékszem így, mert egy másik világban élt, a gyerekeit ismeretlenként magázta, a Harsányi Gábor színészről azt gondolta, hogy a férje, és időnként, ha nem vigyáztak, elindult a világba, hatalmas teste imbolygott, fekete mamusza leffegett, kontyocskája a csatok tömegében apró madárra emlékeztetett, indult, ment a Palicsi út felé, a keresztig, onnan balra fordult, Palics felé vette az irányt, a füvek szétnyíltak, a bogáncsok elhajoltak, a villanykaróknak köszönt, a munkásoknak vidáman integetett, az apácáknál halt meg, egy fehér szobában, fehér ágyban, fehér falak közt, apámnak azt mondta, „maga jó ember, olyan szép zöld szeme van, vigyen innen engem, kedveském”.

Nem szoktam kérni az Istent, nincs rá jogom, ez a helyzet, akkor sem kértem, a széken üldögélve, a férjem anyját hallgatva, csak sóhajtottam halkán, nem létezik, hogy a fiamnak nem olyan szeme lesz, mint nekem, nem létezik, hogy a fiamnak nem rengeteg, hullámos haja lesz, vagyis pontosan nem olyan, mint nekem, nem létezik, hogy nem fiam lesz.

Saját felelősségre hagytam el a kórházat, és a fényben megnéztem a négynapos fiam szemét, belekukucskáltam, kíméletlenül és mindenre felkészülve, noha anyám szerint minden baba szeme kék, nem volt bennem szeretet, idegen volt a pillanat, a boldogság, ami körülvett, az odaadás, ami nekem járt, egyedül voltam, és nem volt mibe kapaszkodnom, félrehúztam picit a puha plédet,

házacskák vannak rajta és virágok, most is az autóban van, mindig magammal hordom, az enyém lett, valahogy hozzám kezdett tartozni az autóban tartott alvó-pléd, nagy szerencse, hogy egyedül halunk meg, csak addig kell valahogy elrejtteni magunkat, és annak a gyereknek, aki rám nézett a sapkák tömegéből a januári hidegben, félúton a bejárat és a sürgősségi felvétel közötti szakaszon, annak zöld volt a szeme, négy nap alatt eltűnt a kék, bár ennek csak annyi lehetett az oka, mint mondták, hogy alig tudtam szoptatni.

A nagyapámnak a szélvédő levágta a fülét. Mi erről mit sem tudtunk, a kora márciusi hideget űztük el a konyhából, egyetlen gyufával begyújtottunk a kályhába, anyám reggelit készített, azzal várta a szüleit, de helyettük az értesítés érkezett, hogy a zombori kórházban vannak, a nagyapám behajtott egy másik autóba. Anyám ide-oda rakosgatta a gyufaskatulyát, az olajkályháról levette az elejét, aztán visszarakta, az asztalt lepakolta, várt. A nagyanyám érkezett haza előbb, mindössze néhány nap múlva, a nagyapám csak jóval később, csokit hozott nekem, és a helyén volt a füle, visszavarrták, nézegettem, hozzáértem, másmilyen lett az arca, pedig alig látszott a varrás, és nem ahhoz képest, hogy egyáltalán nem volt egybe a két füldarab. Azóta tudom, hogy a sebészek vigyáznak az emberek arcára, van valami összetartozás a kiszolgáltatottságban és a rutinban, ahogyan öltögetnek, morgolódnak, beszélgetnek közben, az én arcom is jó példa volna, a kinyílt, csontig szétnyílt, kettévágott hús, amiből egy szép lányt kellett szabni. Legalábbis ezt mondta az ügyeletes sebész, és az biztos, hogy rajta nem múlt. A nagyapámnak nem tudom, mit mondhatott, az autót viszont nem lehetett rendbe hozni, nem volt rajta egyetlen épen maradt darab.

Azon a tavaszon számúzték az olajkályhákat, helyükre modern csodák kerültek, üldögéltem a tetejükön, a villanykályha jó megoldásnak számított, csak a tűz hiányzott nekem nagyon, de csak a nagyszüleimnél, mert ott-hon még várt bennünket, lehetett rajta veszekedni, apám szerint csak azért gubbaszkodunk anyámmal, mert nincs bennünk vér, de ez nem volt igaz, hanem ő nem tudott begyújtani rendesen, türelmetlen volt, és rázúdította a szemet, elzárta, megnyitotta, piszkálta, a kémény, a szél, a madarak. Anyám szerint a tehetség. Én csak hallgattam, és mindig abban reménykedtem, hogy anyám kezében látom meg a gyújtóst, mert akkor gyorsan és nagy melegekben fogjuk tölteni a délutánt. Aztán elkezdtem sietni haza az iskolából, hogy én gyújtsak be, meleggel várjam a szüleimet, remekül ment a dolog, most is azt gondolom, a begyújtáshoz nagyon értek. Egyszerűen tehetségem van a tűzhöz, a melegcsináláshoz, éppen olyan nagy, mint amilyen kevés az egyéb dolgokhoz. Őrzöm ezt a tudást, amikor elérkezik a november, a pulton illatos gyertyákat gyújtok, nézem a lángjukat, figyelem a pökhendi, sárga táncot, motozok a konyhában, sámlim is van, ráülök, a hátam nekitámasztom a konyhaszekrénynek, és nézem a gyertyákat.

Elfáradt a hátam, néha nekitámasztom valaminek, még a falnak is, ha senki sem látja. Sok igyekezetbe kerül elfelejteni a gyerekkor titkos hengerében bűvő szemeket.

„A pálinkafőzéshez különféle tüzelőanyagok kellenek. Papír, rözse és más. Összehengerelt újságpapírt meggyújtasz, s amíg a lángja nem kerül közel a kezedhez, különböző pontokon meggyújtod a tüzet. Aztán nagyobb darab fákat pakolsz rá, de vigyázva, mert ha kiesik, s ott a rözse, vagy bármi, meggyulladhat. A pálinkafőzés legszebb filingje az, amikor hajnali fél négykor se nem látsz, se hallasz, csak ülsz a sötétben, és nézed a pálinkafőzőből kipattanó szikrákat. Ami fölött lassan rotyogni kezd a cefre. Hallod a buborékokat. Az egész a tűztől függ. Ha túl erős a tűz, végigszalad a cefre a csöveken, belefolyik a vodkába, és az használhatatlan, ki kell önteni. Annyi. Hát érthetnéd, hogy ha nagy a tűz, akkor a cefre nem bír átalakulni, visszaalakulni, cseppfolyóssá válni... a tata arca, ahogy a tűz megvilágítja. Az szép.”

Anyám kávét főz, apám a fiammal kint üldögél a jó kis pálinkafőző-kuckóban, körülvéve rözsevel, gyújtóssal, párnával, újságpapírral, újraolvassák a több hetes, éves újságokat, nem szűnő élvezettel ízelegetik, apám nagyokat derül a butaságokon, leginkább, azt hiszem, ez szórakoztatja, hogy átlátja a dolgokat, azonnal, hirtelen szemvillanással. Miközben lassan reggel lesz, és én a másik oldalamra fordulok, ők melegszenek a tűznél.

Az mégsem úgy igaz, hogy tehetőségem volna a tűzgyújtáshoz, pontosabban lehetséges, hogy van, de kicsit elvesz belőle az általam elhasznált gyújtós mennyisége. Igaz, örömet szerzek a melegcsináló tudományommal, de néhány nap alatt elhasználtam a – talán nem mondanám mennyi időre szóló – finom, vékonyra hasogatott fákat, illatos, szálkásan selymes testükből gúlát raktam, aztán néhányat keresztbe fektettem, azokra kerültek a nagyobb darabok, azokra a hasábok...

Nekitámasztom a hátam a konyhaszekrénynek, nézem a pulton sorakozó mécses-gyertyák lángját, a spájzban ülök, miközben a konyhában. Ez egy ilyen ház. A nagyanyámnál, ha a konyhájában vagyok, mert újra visszaszoktam a dohányzásra, akkor a kamrában ülök, ahol az olajoshordók álltak, négy darab 200 literes hordó, a kamrát később, amikor a nagyapám feltalálta a homokkal formázható... akkor festedévé alakították, a nagyanyám szobáját pedig, ami eredetileg a nagyanyám fodrászszalonja volt, aztán pedig szobakonyha lett egyetemistáknak, műhellyé alakították, ezt a műhelyt változtattuk vissza szobává a nagyapám agyvérzése után, a festedét pedig konyhává, ami a kamrára emlékeztet, az csak a padlásfeljáró, az ugyanott maradt, a tetőhöz nem nyúltunk, nekem alakítottuk, én költöztem oda. Azóta a nagyanyám lakik ott, én pedig náluk, csak alakítottunk a házukon, a spájzból konyha lett, a gyerekszobából, ami eredetileg... és szétszereltük a teraszt, a nagyapám szétszerelhetőre csinálta a szerkezetét, pár évig itt heverték a

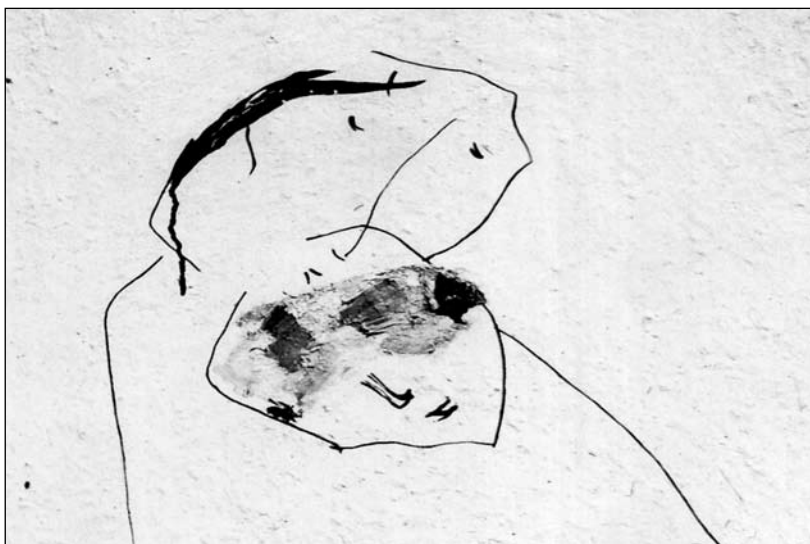
4×4-es, kocka alakú csövek a konyhaablak előtt álló diófa alatt, amit a fiam születésekor ültetett a nagyanyám az unokavejével a fagyos földbe, de akkor még nem volt itt ablak, a spájz ablaka másfelé nyílt, ott most ajtó van... a szétszerelt terasz csövei tartják a padlásszobába vezető lépcsőket.

Ahol most ülök, ott ültem akkor is, amikor az olajkályha titkos hengerére figyeltem és a nagyanyám hangjára, ahol azt hittem, ugyanazt a nevet fogom kihúzni minden évben, amíg csak lány vagyok, ezt később módosítottam arra, hogy az első név az érvényes, itt sodortam szét, simogattam ki a papírt a nagyanyám gyűrődéscsüszkájának végében, emlékszem a névre, ami sírva fakasztott. Meg a remegésre, mert mégiscsak megremegtem tőle. És nem árultam el senkinek ezt a dolgot a szemek színével, ami a boldogság titkos hengere, úgy ontja a meleget, mint az olajkályha.

Azt persze senki nem mondta meg nekem, mit kell csinálnom akkor, ha nem így lesz? Így aztán csináltam, amit tudtam, leginkább feledni a vágyakat.

Nem ment könnyen, elfáradt a hátam, néha nekitámasztom valaminek, még a falnak is, ha senki sem látja. Sok igyekezetbe kerül elfelejteni a gyerekkor titkos hengerében bűvő szemeket.

Nem megy sehogyan sem. Akármerre fordulok, téblábolok, megtalál a családom tekintete, amelyhez hozzáengedtem volna azt, aki otthon érzi magát köztük, s már nem tudom, mi volt az akadálya, nem emlékszem, miképpen tűntem ki a képből, halkultam el, maradtam újra és újra a sámlin ülve, hintázva, értetlenül, de várakozással telten, mert az mégsem lehetséges, hogy nem csillan meg, akár a karamellé olvadt kristálycukor a kiskanál ölében, a titkos hengerből valami.

Lainović: Istenszülő (részlet)

Rajzóra a Falcione-házban

Hajam szememből elsimította, a kibontott fonatokat a fejem búbján keskeny szalaggal összefogta, maga felé fordított, majd egyetlen hosszú copfot font, homlokom fölé tekerte, és rögtönzött emelvényen a törött támlájú angyalféjes faragott székre ültetett a terem közepén. Szólt hozzám, nem értettem, szedínepokretno, ezt megjegyeztem, de jelentését fel nem érhettem. Gyenge volt a fény odabenn, a sötét és ködös reggelben szúrós rossz levegő szivárgott kintről a csukott ablakon, tüsszentenem kellett tőle, amitől hajam lebomlott, ő nevetett – biztosan rajtam derül, gondoltam, és elszégyelltem magam –, mire társaim – kihegyezett ceruzával ültek a magas falak mellett körkörben sorakozó asztaloknál – a mennyezetről pislákoló égő halovány fényében sillámló rajzpapírok mögött felvihogtak, hertelenkedtek, majd pisszegésére nagy sokára lecsihadtak.

Onnan, a nagyfenti nézpontról, természetellenes mozdulatlanságban megpróbáltam érzékelni mindazt, ami alattam történik. Hang úgyszólván fel se ért hozzám, a szem pedig egyhamar megnehezedik tekintetének folytonos pásztázásától a lenti térben. Szinte félálomban figyeltem a mozdulatait, a rajzok fölé hajolását, s történt ez időtlen időkig, míg nem térdemhez ért egy aprócska szellő, váratlanul támasztotta a homályos terem hideg levegőjében fel-le járkálása a szikár testnek, melynek felső része most a cipőmíg ért. Olyá lettem, mint a büntetésből magányosságra ítéltettek általában, kétségbeestem, és sértődötté és síróssá lettem egy voltaképpen lényegtelen iménti szabályszegésem, az asztalra állított köcsög kötelező mérést mellőző rajzolása és kiáltó színekkel pettyezése miatt, s úgy rémlett, a rajzoló az ért tekingetnek fel rám, hogy lássák, miként tűröm némaságomnak és a tanár utasításai megtagadásának következményeit. Belém fészkelte a félelem. Fájdalom nyilallt a gyomromba. A szellempille voltam, akit szárnyát széttárva az ajtó fölé szegeztem a nyáron.

A rajzok, fentről úgy tűnt, közepesen sikerültek. Volt, akinek hosszasan magyarázott a ceruza tartásának és a lap beosztásának mikéntjéről, másoknak az arányokra hívta fel a figyelmét, miközben Iván, ki gondolataim mindig is

pontosan olvasta, magasan a feje fölé emelte lapját, amit egészen befedett egy rézvirág színű lepke, pontos mása az ajtó fölé szegezettnek. Rajtam kívül senki se vette észre. Rólam pedig megfélemedeztek, s Iván eltűnt a reggel hideg homályában. – Nem is érdekel, milyennek látnak? – szólt fel végre hozzám, és leemelt a magasból. Olyan volt a hajának és a kezének a szaga, akár a húsvéti pázsíté. Észre se vettem, hogy most anyai nyelven beszél. – Nem érdekel, vágtam rá, pedig már-már hatalmába kerített a kíváncsiság láza. – Tízvalahány évvel ezelőtt, nyolcéves koromban, amikor annyi idős voltam mint most te, mindig igazat mondtam – okított volna, ám hátat fordítottam neki, festékeimmel babráltam, s köszönés nélkül kiléptem a csattogó hidegbe. Valami megnevezhetetlenről megijedtem. Hátranéztem. A rajzolók már elmentek, a magas üvegajtón átsötétlett a terem hideg csöndje, felnyúltam a kilincshez, visszamentem. A teremből kisebb ajtó nyílt egy folyosóra, onnan egy ugyancsak sötét helyiségbe léptem, raktárféle lehetett, utána keskeny folyosó és újabb sötét szoba következett, majd üvegezett veranda, odalátszottak a néhány éve vörös pribékek által halálra kínozott háziúr puszpángos kertjének csonka szobrai, kintről valamenynyit megvilágította egy fénycsóva, fehérségük megrémített, halottakra emlékeztek. A veranda végén kis üvegajtó, mögötte világosság, benyitottam.

Nem vette észre, hogy mögötte állok. A szoba úgyszólván sötétben maradt, a kicsi, de erős égő sugarai a papírra irányultak, csakis arra, s a visszaverődő fény az arcára olyan szintet vetett, mint amilyen a babérrózsa levelének visszája a nyárvégi napestében. Ceruzacsonkkal rajzolt, úgy tűnt, pusztá ujjal, mágusféle, gondoltam, és köhögnöm kellett. Ijedten nézett hátra, majd haragosan olyasmit kiabált – mint ki önmagával diszkutál –, hogy mit keresek ott, abban a börtönben, lám ő is aligha szabadul ki valaha is onnan, miért foglalkoztat holmi köcsögrajz és a kéz anatómiája, ez utóbbi szót nem értettem, szégyenemben sírás kerülgetett. Netán arra vagy kíváncsi, miként győzedelmeskedik a szellem az anyagon, hogy majdan buzgón mutogasd fontosnak vélt tapasztalataid, de jaj neked, ha közben már nem az a letörhetetlen benső kényszer űz, hanem csupán holmi munkaszokás, becsvágy, hát még ha ismétléssé, netán pusztá utánzássá zsugorul az alkotói láz! És megéri-e a kétkedés, hogy jó-e, amit a semmiből formálsz, magadnak szenvedés és öröm, másnak rébusz, firkálmány, kinevetett tárgy, pedig mi más ez itt, ez a sok vonás, mint papírra rögzített százféle félelem, miket kiokádott a lélek... szégyentelen magamutogatás. Teljességében mindenki másnak megfjejhethetlen írás.

Sokáig nézte a szembenső ostorfát, úgy tűnt, minden egyes ágának formáját éppen akkor, a számomra alig érthető lecke után igyekezett újra és újra, amíg a napfény a ködöt oszlatta, emlékezetébe vésni, akár az útra induló a hazai kép látványát szokta. Arca felfehérlett a hirtelen jött nappali világosságban, látszott erősen nézlnő szeme fényének elevenedése, s akár völgy

felett az ormó, ha a vándor hirtelen alája lép, hogy elébe álltam, oly hatalmasnak tűnt. Na jó, maradj, szólalt meg végre, miközben a lámpát eloltotta, és a készülő rajzot egy üres lappal letakarta. S tréfálkozni támadott kedve, és miután előttem térdet hajtott meghorgadva, akár a színházban úrnője előtt a szolgál, hosszú dikcióba fogva ismertette ceruza és papír és festék és százféle művészkellék jelentőségét, egyet-egyet felemelve közülük mondta, csak mondta, csak mondta, s e tárgyakat táncoltatta, akár sátrában a bábos a kócfigurákat szokta, és én akkor e játéktól bátorítva sebtén felfedtem azt a rajzot, akár rétről ha csusszantja folyóba a havat a nap hirtelen sugara, és láttam a rajzon őt: arca megnyúlt s elkomorult, és megfehérlett haj és kiderült szakáll és bajusz keretezte, de a szem, minek eleven fénye évtizedek múlva arcomat oly sokszor bejárta, nevetve kutatta a léttelen lét sűrülő homályát. – Ne, ezt ne, kiáltotta, majd meggondolta magát, és a képet szemem elé tartotta: – Ilyennek látsz majd *akkor*, a hidegágyon! – És jámborult haragja. – Jól van, ne bőgj – folytatta szinte suttogva –, készítsd elő a lapokat! Nincs mivel rajzolnod? Itt ez a csonka ceruza!

Lainović: Bánat (részlet)

A szobor változó mosolya

Nézem fiam kiesett tejfogát. Tíz éven
át velünk volt, bár nem is láttam.
Zápfog. Ott volt a villásreggelin
egyszer húsvétkor a szüleimnél,
ott volt Lisszabonban, amikor mi

mondhattuk meg, melyik halat süssék
ki. Ott volt a cseresznyefa alatt
Szigligeten, mikor a dombon átkelve
üres gyümölcsösbe pottyantunk.
A zománc hibátlan, fényben áll,

mint a röghegység alkonyatkor
Caspar David Friedrich képén – itt
láttuk a közeli kastély nyárilakában –,
a völgyekből pára szállt fel, akár
a jövőről alkotott terv, városok

főlé a pénz szaga és a szegénység
illata. Ott volt ez a fog az iskolai
menzán, tejbegrízt evett, –
de most lehasadt az állkapocsról,
mint mikor egy szobor magát faragja,

és az arc gonosz mosolya elsimul.

Pedagógia

Képtelen vagyok a gyerekek
fegyelmezésére. Lámpaoltás után
mesélnek egymásnak, már rájuk
kéne zörrenni, hogy elcsendesedjenek,
és az idő gépezete beinduljon,

mely elviszi őket a holnap, a növés
felé, mert ez a szülő kötelessége:
egyengetni az elmúlás útját – amit
fegyelemnek is neveznek –, talán épp
ezért nem szakítom meg a számomra

követhetetlen mesefolyamot, ülök
a szomszéd szobában számítógépem
morgását hallgatva, mint az életre-
valóbbak a macskadorombolást,
és jólesik a jelenben ittmaradni,

jólesik hagyni őket saját ritmusukban
átlendülni az álomba. Nem hiszem,
hogy félnének tőlem. Talán nem is
tisztelnek. A szülő-gyerek barátságban
sose hittem. Azt hiszem, szeretnek, az

meg nem forma, rend vagy fegyelem kérdése.

Lovas a kolostorudvaron

Tudatlan barbár vagyok,
úgy rontok a német nyelvbe,
mint egy kalandozó magyar
a kolostorba. Nem akar ő semmi
rosszat, a hitet, amiért itt élek,

még nem ismeri, vagy ha ismeri is,
nem tudja komolyan venni. Fölkap
egy kelyhet az oltárról, ki-
issza belőle a bort, és a bor
egyelőre nem száll a fejébe.

Lenyilaz egy rátámadó kutyát,
a fáklyát lóbálja egy darabig,
hogyan feldobja a tetőre, aztán inkább
hagyja kialudni. Igaz, az épület úgyis
ég, nem egyedül jött. A szűk udvaron,

hogyan megmentse, fölkap egy fiatal
apácát, kilovagol vele az erdőbe.
Útközben derékig fölgyűri a szoknyáját,
és szemben maga elé ülteti. Érzi, hogy
élete nagy szerelmére talált, de sose

tud majd rendesen beszélni vele.

Az álomfaló

Talán türelmetlenségemben eszem túl sokat. A türelmetlen a jövő időt zabálja, kiharap abból, ami majd 200 év múlva fog megtörténni, de amit ő, ebben a formában, nem él meg úgyse.

A nemlét elhízás, a lélek kóros táguulása, vizesedő láb, felfúvódó has, toka mögé vesző arc. A halottak arcát azért felejtjük el, mert nem állják meg, és újra meg újra zabálnak

a semmiből, nemcsak reggel, mikor annyit vehetnének belőle, mint egy halott király, nemcsak délben, mikor annyit falhatnának belőle, mint a túlvilág jó módú polgára, nemcsak este, amikor

csak csipegetniük lenne szabad, mint annak, aki koldulja a halált, esznek ők tízóráira is egy szeletet, uzsonnára egy fűrtöt, éjfélkor pukkanó semmivel és üresvirslivel ünneplik, hogy eggyel több nap múlt el.

De nekem ez se elég. Álmot falok mohón.

I nterferenciák

Színkép

Részletek

Óriási, mindent elnyelő, vizsgáztató, megbéklyózó, szomorító, fosztogató, kitüntető, ajándékozó, szabadító, kiemelő, bedurvuló, gémberítő, olvasztó, puhító, szigorító, néma, éles hangú, önmagát állandóan fokozó, majd lefokozó, kioldó, pikkelyszerű, végső soron: csupa ellentmondásban lüktető *fehértés*.

Ez az összetett, konfliktusteli realitás font körül, emlékezetem első pillanatától kezdve, és ez maradt meg bennem, természetesen nem ilyen sorrendben. A jelzőket is úgy soroltam fel, ahogyan ösztönszerűen kifordultak belőlem: semmilyen rendszert nem tartva szem előtt, nem is létezik.

Lévén, hogy – apai nagyanyám bejegyzése szerint – 1937. december 30-án jöttem a világra a bánsági Magyarittabén, anyai nagyszüleim házában a Béga utcán, mások szerint egy nappal később, hogy aztán meg is fiatalítsanak egy esztendővel, a következő év első napján jegyezték be a születési anyakönyvbe. Mindez voltaképpen teljesen lényegtelen, egy azonban bizonyos: arra a téli fehérségre sehogyan sem *emlékezhetem*, tehát ebben az összefüggésben nem is hivatkozhatok rá.

Az azt követő télre vonatkozóan már igen, hisz – bizonyos szaktekin-télyek szerint – egyévesen már fogékonná válhat a formálódó agy. Az én igazi problémám abban leledzik, hogy *erre* a fehérségre én nem emlékezem, hanem újraérzem. Újból át- meg átélem. Mint amikor egy illat, vagy szag a semmiből előjön, de nem tudod se megnevezni, se *tárgyasítani*, hisz az illat/szag sehová nem visz, nem utal semmire. Megjelenik, aztán szertefoszlik. Szellemszerűen viselkedik. (Vagy inkább lélekszerűen, ahogyan a francia *l'esprit* sugallja?)

24 Ez a fehérségélmény se úgy jelentkezik bennem, mint valami *déjà vu*. Mert ez a jelenség nem *látott*, vagy: már egyszer (többször is?) látott. Arra

már van valami magyarázatom, hogy a szürkétől miért jelentkezik bennem ma is páni félelem, hisz egészen kicsi gyermekként, amikor a tanyai magányomban betegen feküdtem a nagyszobában, lázálmaimban számtalanszor (állandóan) visszatérő jelenség volt az ijesztő, sőt kimondottan rémes szürke, meghatározhatatlan állagú *tömegnek* a halálosan nyomasztó jelenléte, forgataga, nyomása, szinte fojtogatása.

Nos, ami öröm létezik egész lényemben, amit emlékeim „bonctanában” nevezhetnénk örökölt, de csak nagyon ritkán megjelenő lélektani tényezőnek, az bizony a fehérség.

Ha visszavezetem ezt az örökséget az előbbi meghatározási kísérletnél megfoghatóbb, konkrétabb kategóriába, tehát a nyilvánvaló *emlék* keretébe, akkor a tanyánkat körülvevő makulátlan fehérségű téli tájban lelem igazán otthon magamat. Azért hangsúlyozom, hogy makulátlan, mert ebben nincs egyetlen tárgy, egyetlen arc, közeli tar fa, vagy távoli tanya körvonala. Semmi, de semmi, ami megtöri, gazdagítja, vagy lefokozza magát az élményt, a jelenséget.

Csak a határtalan, végtelen fehérség, ami egybeolvasztja a tájat az éggel.

Életem folyamán valahogy mindig ebből a fehérségből indultam, léptem ki, szabadultam el, sikeresen, vagy sikertelenül, de ebből az is lehetséges, hogy maga a fehérség lódított ki magából olykor, ha valami fontos, kivételes dolog történt, illetve, hogy ilyen történjék velem.

A *fehér* fentebb felsorolt képi meghatározásainak kísérleti jellegük abból adódik, hogy a színt, mint élményt önmagában nem ismerik el formának. Akkor nyer alakot, ha be van illesztve, határolva, tehát csak amikor már applikált, felhasznált, igénybe vett, *konsumált*. De ha vele szembe állítom a *feketét*, mert a második tényező életem, pontosabban: értelmi világom kialakulásának kezdetétől épp a *fekete*, hisz *mindenki* fekete ruhában járt – akkor is fekete volt a ruha, a kelme, amikor már a felismerhetetlenségig kifakult, szétrojtólódott, elnyűtt. Az estébe simuló fák, a nyögve homorító nagyréti mezők, a soha teljesen fel (meg) nem ismerhető csobogva folyó, vagy mozdulatlan, mélységüket meg nem mutató, lesben fekvő vizek. Az utóbbiakból több is volt: kora gyerekkoromból én több ilyenre *emlékezem*. A rét ágyékai-ban meg-megjelenő kicsinyke, de néhol meg egész nagy kiterjedésű, csak ideiglenes életű *tavak* is s a mindezt egybeölelő, csillagaival, holdfényvel együtt is vészesen *bezáruló* éjszakák állandóan feketébe sötétültek.

Érdekes módon én néha világos nappal is feketének láttam őket. Egész pontosan: nem fekete színben, hanem feketének *tudtam* a világnak itt említett tartozékait. Apám talán azért volt velem elnézőbb, mint bátyáimmal szemben, mert az időnként rámtörő páni félelem és dadogva elmondott látomásaim mögött ha nem is a hibbantságot, de valami megmagyarázhatatlan különlegességet vélt felfedezni, amit nem szabad, nem is lehet fizikai fenytéssel elhárítani. Szóval: bolondnak nem tartott, de hogy valami ismeretlen

áramok járnak át lényemet, amelyeket jobb nem firtatni, nos, erre csak később jöttem rá.

Így talán érthető az is, miért volt meddő minden pikurális kísérletem a többéves képzőművészeti edukációm alatt, de előtte és utána is.

Hogy elejét vegyem egy számomra rendkívül elmarasztaló félreértésnek: nem vagyok daltonista, csak sohase tudtam a színeket teljes spektrumukban elfogadni, jóllehet volt egy kolorisztikus fázisom a hatvanas évek derekán, amikor a topolyai művésztelepen egyszerre megnyílt előttem a meglátásnak egy másik síkja is: élni kezdett a színek egy részlete. Ez az érzés/látás, vagy látás/ézés külön nem választható színi ikerfogalma több tevékenységemet is tovább osztotta, aminek eredményeként sohase volt elegendő, amit meg tapasztaltam, állandóan újabbnál újabb kérdésekre kerestem az egyértelmű választ.

És álmatlan éjszakáimon állandóan ide ékelődik be – nem túlságosan zavaró módon – L. Goldmann néhány gondolata *A rejtőző Istentől*, amikor – többek között – azt állítja, hogy az irodalom, művészet, bölcsészet és nagy részben a hitgyakorlat voltaképpen az *Igék* sorozata, beszédforma a más emberi lényekkel való kommunikációban, de talán az eljövendő nemzedékeket, az Istent, az imaginárius olvasót is megcélozza. Fentebbi taglalásának végezeteként kimondja, hogy eme *kiválasztott tartalmú kommunikációnak* lényege egyértelműen a *világlátomás*.

Hát igen: maga a színek is látomás.

Még akkor is az, ha kivételezettként tudományos alapokra helyezkedhet.

Nos, ennek az egész, kilátástalan eszmefuttatásomnak egyetlen üzenetanyaga maga a tudat, hogy hetven hiábavaló, látomásokban kisiklott, megfenneklett évet éltem le. És soha ennyire – mint éppen most – nem hittem, hogy a Teremtő valóban *rejtőzik*.

Úgy értem: mindenben rejtőzik.

Benne van.

Az efféle kudarcokban is, mint amilyen az én életem.

S ezt őszinte derűvel fogadom el.

Kudarc

Emlékeim egyre széthullóbb tömegében állandóan kutatom azt a hasonló *valamit*, amivel ezt meg tudnám közelíteni, amelynek segítségével valahogyan körülírhatnám.

Sajnos, nem megy.

Mert ez a *féhér* időben és a végtelen térben folyamatosan, egyre mélyebben, átfogóbban, általánosabban magába vesz, teljesen beburkol.

Lefokoz anélkül, hogy bántana.

Már fizikai adottságaimra se gondolok, pontosabban arra, hogy valaha milyen kinézésű voltam.

Nem sarkall semmi arra, hogy saját fizikai tulajdonságaimat számba vegyem, mert a fehérségnek sincsenek méretei, tulajdonságai, a név szerinti megjelölése még a képlékenység kategóriájába se viszi át. Ebben az elemi állapotában még minden teljesen kedélytelen, szinte a semmivel egyenlő körülmények között folyik, történik, és hiába keresek az egyre nehezebben hordozható, csak szaporuló és értéktelenné váló, sehova sem illő emlékeim bogyrában valami hasonlót – nem sikerül.

Pedig csak úgy tudnám (?) szavakkal beközelíteni ezt a fehérséget, valamelyest esetleg körül is írni, ha eszközöm lehetne erre.

Próbálkozom azzal az élménnyel, amikor óceánjárón utaztam, és egyetlen délután, a szieszta idején, tartósabban magamra maradhattam. Előbb a hajó tatján, majd a hajó vágta barázdák zavaró hatása miatt előbbre mentem, a kajüttetőre, illetve a deckre. Itt se éreztem magam *kirajzásra* készen, hát előbbre mentem, és az olajsima vizet a hajó foxablakától, majd a horgonykamra feletti ékszerű felületről vizsgáltam. Tágra nyílt szemmel és lélekkel fogtam be a végtelen messzeséget, átadva magamat így az élem táruló *térnek*, minden érzékszervemmel beleolvadva, már nem is csak a tekintetemmel, hanem teljes lényemmel váltam a vélt végtelenség alaktalan részévé.

De vajon válhattam-e?

A talpam alatt keményen dolgozó hajtóművek zsigereimig, szabadulni vágyó tudatom mélyéig közvetített állandó zakatolása egyszerűen meggátolta a teljes *széthullásom* folyamatát.

Pedig hát a láthatáron sehol egy hajó, távoli partszakasz.

Itt még madarak se kísérték a hajót, de ez az élmény meg se közelítette azt (ezt) a *fehérséget*, amelyből örökké kiindultam, amelyben többször is megsemmisültem, de soha el nem veszttem, csak mozdultam, helyet és *alakzatot* változtattam.

Abban az időben, amelyre másként nem is *emlékezem*.

Nos, itt a bökkenő második része: az idő.

Abban az időben.

De melyik időben?

Kinek az idejében?

A szüleimében?

A saját életem legelső szakában?

Vagy a *közös* időben, ha egyáltalán létezik ilyesmi?

S ha valóban (egyetemes) idő nem is létezik, akkor az itt fel-felbuggyanó gondolatok, gondolategységek se állhatnak időrendbe.

Most (nagyon régen), hogy mindketten végleg távoztak (anyám előbb, majd apám is), kénytelen vagyok idejegyezni: minden ember halálával bekövetkezik a világ vége.

Semmi, de az ég adta világon semmi szükség nincs további kutatásokra, elmélkedésre, bölcselkedésre: mi, akik még *itt* vagyunk, már mások idejét is elhasználtuk, a magunkét pedig – hasonlóképp – mások (lemenoink) használják. Következésképp – az én hajóm, a Rovenska, amely a legénység mellett csak igen kevés utasnak tud helyet biztosítani rövidebb-hosszabb útszakaszra – most (akkor) egy genovai hajózási vállalat szolgálatában, valójában még mindig ott úszik dübörgő motorjai teljes erőbevetésével Dakartól nyugat-északnyugat irányba, de még ma se érte el Porto Novót, mert még a Santo Antão-sziget partjai sem sejlének fel a láthatáron.

São Tiago, a szigetország fővárosával, Praiával pedig még nagyon messze van. Ám, hasson ez akár a metafizika *elmélete* szerint is, de számomra az igazság az, hogy még ebben a pillanatban is, amikor e sorokat jegyzem, amikor még tart az utazás, nagyon távol vannak a Zöld-foki-szigetek.

Mint ahogyan én is a fehértől.

Mert az akkori (mostani) meditációm s az azt követni hivatott születés utáni emésztve teremtő *fehér* önkívület, a már említett – érzéseimet megzavaró – remegés dacára, már csak azért se lehetett eredményes, mert sem az óceán, sem a láthatatlan horizonttal egybeolvadó ég nem (volt) fehér.

Egy nagy, állandóan ismétlődő, vagy inkább: tartós maszatfolt volt az egész látható, szemmel-lélekkel befogható világ, ami azonban arra tett jó szolgálatot, hogy ezt a torzieszmét – egy kevés időre – helyére tegyem magamban. Én már rég nem tartozom a fehérséghez, a világ szenny-ömlenyében fetrengek, amiben ma csak már úgy tudok eligazodni, hogy – nagyobb tétek esetében – állandóan ismétlem: *Credo, quia absurdum!* S hogy ezt meg is erősítsem, újra veszem René Guénon szavait: „*A lény, aki elérte ezt az »elsődleges állapotot«, csak emberi egyén még, nincs egyetlen tényleges egyénfeletti állapot birtokában se; és mégis ettől kezdve mentes az időtől, a dolgok látszólagos folytonossága számára egyidejűséggé alakult át; öntudatosan egy olyan képességgel rendelkezik, ami ismeretlen a közönséges ember számára, és amit »az örökkévalóság megérezésének« nevezhetnénk.*”

Ma sem segít, mert úgyse hiszi el senki, hogy amíg Praia egyik parti kocsmája előtt ültem és hallgattam hű és bölcs kísérőm, Vasco Araujo (még egy furcsaság: emlékezetemből máig nem hullott ki a neve!), *A Semana* szerkesztőjének szavait – közben lassan, kortyonként ittuk a jól behűtött portugál *cerveját* (ide szinte minden portéka Portugáliából érkezik!) –, melyek szerint a Zöld-foki-szigetek valaha paradicsomi látványt nyújtottak. Ez az éden mindaddig létezett is, amíg a rabszolgaszállításra szolgáló hajók gyártásához alkalmas faállományt teljesen ki nem irtották a tíz nagyobb és öt kisebb szigeten. Szó szerint letarolták, halálra ítélték a földi mennyországnak ezt a kis szórványát.

Valóban nem segít e kérdés (tétel?) taglalásának elfogadására az a tény, hogy én ezeket az erőket, ezt a dús növényzetet újra láttam, láttam azt a

paradicsomi csodát buján terpeszkedni nem csak itt, egész föl, a Pico de Antonio csúcsáig, de később a többi környékbeli szigeten is: Maion, Boa Vistán, Salon, São Nicolaun...

Ezek az emlékek-nem-emlékek ilyen nemű megnyilvánulása, illetve *látása* nem eredhet(ett) semmiféle filmes vagy olvasott anyagokból, mert minden addig (eddig) látott, megélt, magamba fogadott képi, tárgyi meghatározásoktól, tapasztalatoktól merőben eltértek.

Ezek az erdők, ez a növényzet, ez az ég és az éjjelek – számomra kifordult – máshol megjelenő csillagképek, még a Hold állása – teljesen más volt. (Egy januári éjszaka Conakry elővárosában, Justin Morel Junior épp csak hogy befejezett házának tornácán üldögélve a Holdra mutattam, és élcelődve megkérdeztem a fiatal zenetudort: – *Áruld el, miért fordítottátok felfelé?* Mert az újhold úgy nézett ki, mint egy gömbölyű, üres borospohár: felfelé *nyílt, tátotta száját.*)

És most itt – kevés kivétellel – minden kifakult, holt, lávaszürke.

Még csak panasz se, hogy hét éve egyetlen cseppnyi eső nem hullott a szigetvilágra...

Pedig amerre nézel, mindenhol víz, víz, víz.

Akkor – valahonnan emlékezetem mélyéről – egyszerre előbuggyant Michel Butor (családneve magyarul: bölömbika) csodálatos könyve, melynek inkább a címe, mint a mögötte zuhogó irodalmi (kísérlet)áradat jelentette a *zavaró* körülményt, mert a *Percenként 6 810 000 liter víz*, amelyet még 1965-ben írt, de nekem csak 1968 telén küldte el párizsi barátom, Jean-Cléaude Peltiér. A Magyar Műhelyeseknél ismerkedtem meg vele 1968. szeptember derekán-végén. Emlékszem, az éji, vagy már inkább reggeli órákban – feleségével, Mireillel – ő is kijött velünk a Gare de l'Est-re bevárni a Pozsonyból érkező Cselényi Lacit. Persze szusszanásnyi időt se hagytunk neki, ő pedig – minden fáradtsága ellenére – részletesen beszámolt a csehszlovákiai eseményekről, amelyek akkorra már alaposan *begorombultak*.

Tehát *Percenként 6 810 000 liter víz*, amely ősi, óriási nekilendülésében már a bukógerinc alatt (néhol) olyan ötven-hatvan méterre kezd permet-özönné válni. (Épp ma kaptam régi, a hetvenes évek elején az Újvidéki Rádiót elhagyva Kanadában otthont lelő cimborámtól, Jámbor Lacitól egy képeslapot – POWERFUL CASCADE – ezen még döbbenetesebb az őselem hatalmának kimerevített látványa.)

A Niagara jelent meg Butor rég olvasott szövege mögül, és állandóan visszhangzott bennem Vasco Araujo megjegyzése: *Hét éve egy cseppnyi eső nem esett.*

A két (?) tény annyiszor fedte le egymást, hogy már talán a negyedik sörnél értettem meg az újabb adatot, amely tragikumában nem volt kevésbé telített, mint az előbbi, de a 6 810 000 liternyi vízőzön újra meg újra átcsapott fölöttem.

Szóval az ekkor 47 000 lelket számláló főváros, Praia fáit, de kevéske zöld területét is a drága pénzen sótlanított tengervízzel tartották életben. (Én – a figyelmeztetések ellenére – ittam ebből a sótlanított nedűből: nagyon is sós maradt!)

Lám, semmi sem segített akkor, 1983 decemberében, ma sem segít engem abban, hogy a fehér és fekete között ívelő színekéből, a szürkéből kevesebb jusson. Pedig a végtelenül kedves, ugyanannyira művelt és elokvens Aristides Pereira elnök haja is szikrázóan fehér volt. Vele később, 1984. március végén találkoztam a Clevelandben, március 26-án kiszenvedett Sékou Touré hazahozott *belsősegeinek* a sebtében felépített türbében való elhelyezésekor. (Már előző nap kezdett nyugtalankodni a lakosság egy része, hogy egy akkora emberhez túl kicsiny ez a koporsó, amelyekben az elhunytat a Nemzet Palotájában ravatalozták fel. Akkor kelt szárnyra a hír, hogy ide csupán belső szerveit hozták, mohamedán vallási szertartás szerint csak azokat helyezik a türbébe, magát a *romolhatatlan* testet majd bebalzsamozzák, és nyilván Mekkába viszik.)

Valami furcsa protokoll szerint a vad mangók alatti árnyékban elhelyezett székekre ültették a világ minden részéről idesereglett kondoleálókat. Így történt meg, hogy tőlem részsút ült Pereira elnök, közvetlen előttem pedig az idősebb George Bush, aki az USA alelnökeként jelent meg Conakryban. Magam se tudom, miért, de én – akaratom ellenére, talán a gyász groteszk-ségét kerülendő – azt kezdtem figyelni: a kínos, pokolian hosszan tartó szertartás idején ki hogyan viselkedik, mi történik vele, körülötte?

A legfurcsább esemény, amire emlékszem, az éppen előttem történt. A temetést követően a közvetlen közelünkbe vontatott mozsarakból az elhunyt lelki üdvösségére százegy lövést adtak le, amit a gyászoló vendégek többsége hamar megelégtelt és lelépett, de Bush elég soká bírta, ám ahányszor eldőrdült egy ágyú, nyilván az elnöki gépben megmosott, őszes, ritkuló haja a levegőbe emelkedett. Ezt észrevette Pereira elnök is, és egy visszafogott, cinkos mosollyal rám kacsintott.

A fekete öltönyében ő volt akkor nekem az egyetlen igazán fehér, biztonságos pont.

Ami mégis tartósan *kiféherlik* ebből a fejezetből, az a kicsinyke főváros és a szerteszóródott szigetek partjainál meghúzódó halászfalvak házainak szikrázó fehérsége, amely mindig a kis, vagy nagyobb, de sohasem égbe meredő – szerény templomoknál kezdődött. Nyilván a portugálok szolgálatában álló velencei felfedező, Alvise Camadosto (őt ünneplik itt a maguk módján lép-ten-nyomon) első dolga volt 1456-ban, hogy – sikerútja derekán, hálaként az Egek Urának – keresztet állítson partraszállása helyén.

Hogy mégis végleg ott (itt) maradtam, annak egyetlen magyarázata van, de ez is a mára már megmosolyogni való metafizikába torkol: azonkívül,

hogy állandóan szemem előtt van, látom azt a paradicsomi, darabokra osztott kicsi világot, együtt is élhetek a földkerekség legszebb népével. Soha annyi szép nőt, remek testalkatú férfit nem láttam egy helyen, mint ott (itt). Itt mindenki, vagy legalábbis a legtöbben csokoládészínűek, szegénységükben is befogadók, mosolyuk tiszta, széles, azonnal megosztják veled szinte egész életüket. A Dél-Amerikába vezető tengeri és légi útvonal első harmadán vagyunk. Itt még nincs jelen a braziliai *kandomblé* (köszönöm, Jorge Amado), de a nyugat-afrikai animista szertartások, rítusok (köszönöm, D. T. Niane) sem lelhetők fel. Az itteni, eredeti éneklés, az azt kísérő tánc viszont fergeteges és rendkívül kifejező. *Érted* akkor is, ha nem beszéled a portugál és az innen több ezer kilométerre élő bantu (!) nyelv keveredéséből kialakult, évszázadok alatt ide is elhozott kreol nyelvjárást, a sziget folklórját sem ismered.

Végül is kénytelen vagyok újra- vagy visszakérdezni: akkor hol is van itt az a *fehérség*, amit megpróbáltam mindenáron ez alkalommal is elérni, megidézni?

Szívesen zárom ezt a csodálatos „lidércálmomat” Alain szavaival: *„Az ember szenved és cselekszik, utánoz és feltalál. Úgy veszem, ahogy találok. És én így szeretem az embert, amint dolgozik, igazán kétségbe nem esik, és ahogy mondani szokás, hulláját vonszolja.”*

Megáll

Ahogy suhogva siklott a vasaló az idős, töpörödött asszony keze alatt, az orrom tele lett azzal a csodálatos illattal, amely pici gyerekkorom óta a tisztaságot jelentette számomra.

Észrevette, hogy elbűvölve nézem a vasalója alatt pazarul megnyilatkozó inget, és amikor meghimbálta a súlyos, sötét simítóeszközét, hogy felszította benne a parazsat, szinte suttogva, mintha nagy titkot árulna el, azt mondta:

– Hát ezt is én ápolom már legalább öt esztendeje...

Vajon mit jelentettek rövidke tájékoztatásában ezek a szavak: *ezt is...*?

Azt már tudtam régebről, hogy az idős nagynéni rengeteget dolgozik és nélkülözik, csak hogy...

Amikor a szaporán menetelő feledés mind többet, így az imént történt eseményeket, szavakat is kitörli emlékezetemből, még léteznek csodák. No, nem olyan igazi, hatalmas, eget rengető csodákra gondolok, csupán számomra válnak azokká. Így például egy apróság, amely akkor lepett meg, amikor néhány esztendővel ezelőtt feleségem rendszerezte kézirataimat, a „hagyatékot”, a régi, sehova be nem illő kéziratrészteteket és levelezésem még megmaradt részét egy külön iratgyűjtőben helyezte el. Egy nagyon is apró rész-

letről volt (van) szó, ami azóta se hagy nyugton. Valahogy ehhez állandóan visszatérek. Beleront gondolataim nehezen, de egyenesbe tartott vonalába.

Szóval, a kézirat*triage* végén egy régi, sárgásbarna, a létező legközönségebb, mára már néhainak tekinthető géppapírról (nyilván még az Ifjúság, majd a Képes Ifjúság mindentudó, csupa szív és a fiatal munkatársak támogatására mindig kész, empátiával teli gépíró- és titkárnőjétől, Reuter Verától kaphattam még az ötvenes-hatvanas években) újra meg újra átolvastam a megkezdett, de soha nem folytatott, tehát mindaddig befejezetlen verssorokat:

*A képen mindig elindul valami,
A képből pedig már örökre meg is áll.
Talmi az élet kiszámíthatatlan sodra, bár
Néha toporog, majd vissza, az ősidőbe száll.
Vagy épp a kihunyó szándék szépségében – talmi...(?)*

Úgy vélem: azon töprengeni, hogy a sok, kallódó holmim közül vajon miért épp ez az árva cetli, illetve a töltőtollal rájegyzett verstördék ragadta meg a figyelmemet, hisz a múltból sok talány köszönt ránk szinte napról napra, igen megkérdőjelezhető, hiábavaló dolog. Mégis, ami furcsa az egészben, hogy – bár semmi kétség: az én kezem írása áll előttem –, se a versre, se az ezzel kapcsolatos részletekre, körülményekre nem emlékeztem. Se akkor, a véletlenszerű megjelenésekor, de máig se sikerült magamban *lezárom* keletkezését, létezését.

No, de van ez így, és ilyenkor el kell fogadni akár a csak ledermedt *peteként* (hisz még csak foetusnak se lehet nevezni!) élénk álló, lelkiismeretet próbára tevő, réges-rég cserbenhagyott kísérleteinket.

Ahogy iparkodom valahogy időben is helyére tenni a néhány soros kis szilánkot, egyszerre jelentkezik egy olyan megérzésem, hogy 1966–67-ből származhat. Akkor hetekig kínlódtam az Áfonyák című verses drámám első változata kezdetének megformálásával. Jóllehet e néhány sorocska – ilyen nagy időbeli távlatból ítélve – egyik szereplőm szájába se illik, de hangulatából, felépítési módjának felsejléséből, valamint az idő tájt közzétett verseimmel való *köszönőviszonya* alapján végre már nem csupán a gépírópapír színe, minősége segít behatárolni keletkezési idejét.

A félhomályban szinte világított.

Az apró, töpörödött asszony mozdulatai óvatosságukban is gyorsak voltak, de óvatosak is, ahogyan a vasalóval egy pontosan meghatározott rendszerben végigjárta a fehér ing egészét.

Szóval: világított.

Egy titkot már elárult nekem róla, de egyszerűen nem hagyott nyugton.

Sokáig (vagy csupán csak néhány percig?) töprengtem, hogyan is kérdezzem meg tőle, ami valóban felcsigázta érdeklődésemet. Végül úgy döntöttem, nem kérdezek semmit. Csupán átvettem az ő suttogásának beszéd szintjét, és megjegyeztem, hogy én még ilyen szép, patyolatfehér inget eddig soha életemben nem láttam.

Most is nagyon halkán válaszolt, de továbbra is úgy, hogy a munkáját egy pillanatra se szakítsa meg: *Ó, hát ez a doktor úré.*

A vasalt fehérnemű pedig egyre csak tornyosult a karosszéken.

Hallgattunk, s úgy várakoztunk, hogy az asszonyka ezt az időt is kihasználja.

Közben teljesen beesteledett.

Ekkor végre megérkezett Ő.

Dobó Tihamér, vagy ahogyan itt ismerték: Cigonya.

Nagy volt a meglepetése: jó, hogy jöttem, de valójában mit is keresek itt?

A kicsi gangon lemosakodott, közben beszélgettünk, amíg az asszony, anyai nagynénje – aki anyja helyett anyja volt – bundáskenyeret készített vacsorára.

Kinn a gangon is vacsoráztunk mind a hárman úgy, hogy az asszony egy kissé hátrább húzta székét, és oldalra fordulva jelezte, hogy nincs szándékában zavarni a rövid félmondatokból összerakott *tárgyalásunkat*.

Közben bepillantottam a kicsi konyhába, ahonnan még mindig világitott a *doktor úr* inge.

Később elmentünk egy kocsmába, ahol éjfélidőig iddogáltunk. Csak akkor és így sikerült rávennem, hogy másnap reggel utazzon velem Újvidékre.

Ez 1957 nyarán volt.

Úgy június vége felé.

A nyári vakáció idején slapaj voltam az Ifjúságnál, és a főszerkesztő, Borsos István leküldött a pótvizsgára bukott Dobó Tihamér után Kanizsára: jönne hozzá, az ő lakásába, majd ő biztosít neki mindent a felkészüléshez, nehogy ismét évre bukjon.

Így is lett.

Borsos István lehet, hogy az újságíráshoz semmit nem értett, pártfeladatként kapta a titulussal járó munkát. Szóval: a szakmához alig konyított valamicskét, de a szíve, az nagy volt. Hogy mikor is *nyílt* ekkorára, azt nem tudhatom, hisz Koncz István az Ifjúság belső munkatársaként 1954 nyarán Dobó képzőművészeti zsengeit csak nehezen tudta az állandóan gyanakvó főszerkesztőnél elfogadtatni. No, de mára már ez is lényegtelen, hisz már említettem, nem szakmai, hanem politikai főnöke volt a szerkesztőségnek.

Végre beugrott: az a verstöredék valójában 1968-ban született!

Dobó Tihamér-Cigonya, régi barátom, lakó-, majd osztálytársam is az újvidéki iparművészeti iskolában – két bukása után kénytelen volt Nišben befejezni tanulmányait, és amikor – többünk összehangolt kísérlete után se sikerült őt Újvidékre telepíteni, konokul tartotta magát ahhoz a döntéséhez, hogy Kanizsáról időről időre (ahogy a munka kívánta és kedve tartotta) eljön a tartományi fővárosba.

Ilyenkor hol itt, hol ott szállt meg.

Nálam-nálunk is nemegyszer.

Ilyenkor szédületes tempóban illusztrált, portrékat festett, egymás után készítette az irodalmi és más kiválóságok, illetve pénzes emberek arcképét, sűrűn egész famíliák portréját is megfestette, de a becsületesen, sokszor kínkeservesen megkeresett pénzét szinte azon nyomban elverte, majd váratlanul nyoma veszett.

Visszautazott Kanizsára.

Focizni.

De ekkor már főleg a *saját* kocsmái társaságában érezte igazán otthon magát.

Egy különös esetre emlékszem, amikor (1974 késő őszen?) egy este – olyan nyolc óra tájban – becsengetett hozzánk. Vállán a régtől ismert, maszatos sportzsák, fején egy színehagyott sísapka. Fiunk imádta a *szűrös bácsit*. (Egyébként Cigonya a borotválkozás említésekor mindig – én tudom! – olyan pofát vágott, mintha a fogát húznák.)

Amikor már előtte volt az ital, papírt, ceruzát kért, hogy megrajzolja fiunk portréját.

Közben a gyerek helytelenkedni, grimaszolni kezdett, amit egy idő után megelégettem és rendreutasítottam. Erre Cigonya felháborodott, lehordott a sárga földig, majd visszautasítva a már feltálalt vacsorát, távozóban kijelentette, hogy ide ő soha többé be nem teszi a lábát, mert nemcsak a gyereket sértettem meg, hanem őt személyesen is!

Később a kanizsai írotábor idején – jóllehet viselkedéséért soha nem kért bocsánatot, ilyesmire ő képtelen volt –, megígérte, hogy csak megfesti gyerekem portréját.

Kettejük között létezett egy furcsa kapcsolat. Ahogy már említettem is, a fiam szó szerint imádta a *szűrös bácsit*, Cigonya pedig egy alkalommal megmutatta nekem egy kamaszkori fényképét, közben éles tekintetével csak odavilantott a fiamra, akinek már akkor sűrű kékesfekete haja, vastag, felfelé ívelő szemöldöke és dús, baloldalt egy kicsit bánatosan lefelé záródó ajka volt.

Fiamban nyilván valamelyest gyerekkori önmagát látta.

Későbbi találkozásaink alkalmával is – miközben pénzt kért egy-két italra – csupán felőle érdeklődött.

Válaszomban soha nem emlékeztem adott ígéretére.

Első párizsi utamról visszatérve – egy közös ebéd elfogyasztása után – megmutattam neki egy nagy, vaskos kiadványt Bernard Buffet-ről, mindkettőnk kedvencéről, amely voltaképpen egy tudományos alapossággal összeállított monográfia volt. Nagy Pál, a párizsi Magyar Műhely főszerkesztője segítségével jutottam hozzá. A modern festészet fenegyereke iránti közös vonzalmunk valójában akkor kezdett kialakulni, amikor még a hatvanas évek elején kezünkbe került Buffet a *Könyökére támaszkodó ember* című alkotásának reprodukciója, tehát az a mű, amelyet talán a legtöbbször közöltek és írtak róla, mint az egzisztencializmus képzőművészeti kifejezésének mintapéldájáról. Mindez lényegtelen lenne, ha nem vettem volna tudomásul: Cigonya az említett reprodukció vizsgálata közben nyugtázott magában legalább egy tényt. Nevezetesen: az ember magánya végleges, gyógyíthatatlan, elkerülhetetlen. Erről soha többé nem esett közöttünk szó, azt sem említettem meg neki, hogy a fájdalmas, szerintem már inkább tragikus revelációt jelentő mű még 1947-ben keletkezett. Végző soron nem csak hozzá szólt Buffet, magam is rádöbbsentem arra, hogy a kép az általános kilátástalanságot, a világtól való teljes elidegenülést fogalmazta meg. (Jut eszembe: Major Nándor egy alkalommal ezt a kérdést – Kolumbuszként – úgy állította talpra, hogy visszakérdezett: Vajon az ember idegenedett el a társadalomtól, vagy a társadalom tette ezt vele? Most, amikor a múlt század negyvenes-ötvenes éveiben erre a jelenségre túl érzékeny tudósok figyelmeztetésén túl a globális elidegenülés legagresszívebb kifejeletében tántorgunk, sokan kész isteni adománynak „tarthatják” a kiválasztott, vagy kapott halált, hisz ezt a pokoljárását ők megelőzhatték.)

Visszatérve barátom, Cigonya ösztönös alkotói irányvételeihez, egy lényeges részletet kell kiemelnem: a színeket úgy használta leghatásosabban, legautentikusabban, amikor rajzosan szólaltatta meg őket. A darabokban lefutó rövid életében valójában az 1968-ban festett önarcképe volt és maradt számomra a legtokéletesebb, legnagyobb alkotása. Itt szembeállt és leszámolt önmagával, és egy próféta nyugalmával néz a körötte lapítva-röhögve araszoló képmutató világra. A megdöbbsentően egyenes, éles, kemény, végre határozott, hol zöldes, hol kékes kardvágásszerű kontúrokkal kimerevített viaszszínű Jézus-arcból ránk néző, vádló tekintet egyáltalán nem tűnik indulgensnek.

Többi, *útközben* keletkezett munkáiban a megrendelők ízlése nyomán kényszerűen kialakuló manír határait egyre ötletesebben, sőt néha kivételes sikerrel feszegette – dacosan bizonyítva: átverlek én benneteket, sose veszitek észre, hogy nem azt kaptátok, amit rendeltetek, vagy amit látni véltek. (Eme állításomhoz akár a csendéleteiben megjelenő kemény, szúrós formavégződések is tanúságtételre hívhatom: talán valaki virágot [is] lát egyiken-mási-

kon, de ha alaposabban szemügyre veszi, bizony ott talán épp egy számárkóró, esetleg száraz aszat lesi a támadás lehetőségének pillanatát.)

Így vonszolta magát a világ előtt, a világban, cinizmusa már rég kilépett a magatartásmodell bármely kategóriájából, egész lénye a vásznon, papírlapon, színeken túli, egy, az ő nevéen nevezett, élő szürrealizmusba zárult.

Továbbra is csak a rajzait ápolom magamban a legnagyobb csodálattal.

Mert a *fehér-feketében* utolérhetetlen volt és maradt.

Visszatérve azokhoz a nyugodt ebéd utáni órákhoz, amikor Cigonya remegő kézzel tartotta a Buffet-monográfiát, lapozta, nézte a száraz, szállkás, színeken nagyon fukar művek reprodukcióját – most emlékezetemben felremlenek szavai: – *Tudod, Csif komám, a képen néha valami elindul, aztán a képből leragad. Megáll. Oda én már aztán soha többé nem térek vissza. Az a dolog megdöglött. Te ismersz: gyűlölöm a tetemrehevást.*

Életem folyamán többször is találkoztam ilyen megkezdett, de soha be nem fejezett munkáival. (Feleségem apai nagybátyjánál, a hálószobában is van egy ilyen soha be nem fejezett, de számomra igenis *élő* portré. A kis Marika arcképe.)

Utolsó találkozásunk alkalmával, közvetlenül dél-afrikai útja után megemlítettem neki: úgy érzem, hogy aki eddig a munkásságával foglalkozott, csak benyomásokról beszélt – tisztelet és főhajtás a néhány kivételnek! –, soha senki nem elemezte, fogta módszeres elemzés szakmai „ollójába” művészetét. Azt reméltem: talán beleegyeznek, hogy megkíséreljem egy esztétikai mércéken alapuló tanulmány megírását legalább műveinek egy részéről (egyébként is a megrendelésre készült munkáiról nem beszélt, sűrűn egyetlen kezlegyintéssel háritotta el a témát), amire az ő válasza kb. annyi volt: – *Sz...k a mércékre. Mindenkinek csak egy csomó sz..., röhej vagyok. Ha valaki mégis ír, önmagáról, nem ezokról a sz...król ír. Miféle esztétika? Ha véletlen mégis olyasmit csinállok, ami valahogy megfog, azt se tudom: mi lesz belőle. Ha lesz egyáltalán... Akkor minek az egész f...s? Ugyan, Csif komám, rajtam nincs fogás.*

Mint általában, akkor is nagyon, de nagyon csórók voltunk.

Valentényi Magda ott lakott az évek folytán a sínek közé szorult régi újvidéki vasutastelep egyik épületében, két építőanyag-raktár szomszédságában.

Cigonya egy kivételesen ínséges napon tőle, a szintén textil szakos osztálytársnőtől kapta az örvendetes hírt, miszerint két vagon meszet kellene *kirámolni* az egyik közeli fatelepnél, és ezt a melót nagyon jól meg is fizetik.

– *Na, Csif komám, mit szólsz hozzá? Két vagon, mi az nekünk?*

Másnap, szombaton szereztünk (kaptunk) lapátot, hozzá is kezdtünk a munkához.

(Arra nagyon gyorsan rájöttünk, hogy ezt miért is nem vállalták el a sipik, főleg akkor, ha már olyan jól fizetik.)

Estére sikerült az egyik vagonat kiüríteni, de a mészportól szemünk, szánk, tüdönk úgy begyulladt, hogy alig találtunk haza a Jireček utcai albérletünkbe.

Reggelre magamra maradtam: Cigonya még kora hajnalban elszelelt, mert ha csak tehette, gátlás nélkül szabadult meg minden olyan feladattól, amelyben nem lelt akár egy cseppnyi élvezetet, amelyet nem tudott játékosan megoldani.

A munka befejezetlen maradt, a munkáltató pedig nemcsak hogy az egy vagonért járó gázsit nem fizette meg, de még kötbért is kilátásba helyezett.

Maradt ismét egy lelkekre szálló, hatalmas, néma, *önmagát lefokozó* fehérség.

A *fehér*nek még egy csodálatosan *kioldó* megnyilatkozására emlékszem.

Akkor már Cigonya, Oláh Jancsi és én a Telepen (Géri Károly utca 1.) laktunk. Az egyik napon, az utolsó óránkon, amelyik valamikor este hat óra után kezdődött, nagyon oda kellett volna figyelnünk a szigorú, minden apró részletet számon kérő Bačić professzor Donatellóról szóló előadására, de sehogyan se sikerült. Odakinn sűrűn havazott. A gyenge utcafényben már a túloldali épület is beleveszett a fehérségbe. Hiába figyelmeztetett bennünket a szigorú művészettörténész, hogy legalább ma, december 24-én e művész alkotásainak java részét illene eszünkbe vésni. Ha mást nem is, legalább azt, hogy bronzban oly tökélyel addig soha senki nem formálta meg a gyermeki arcot-testet.

(Ma ezek a szavak úgy visszhangoznak bennem, hogy itt, nálunk talán soha, senki úgy nem érzékelte a gyermeki lelket, ahogyan az arcára kivetül, mint Dobó Tihamér. A gyermekportrékat igazi, nagy szenvedéllyel rajzolta, festette. Egyszerűen *visszament* hozzájuk, játszani velük.)

Olyan fél nyolc tájt a zsinagógával szembeni megállónál kapaszkodtunk fel a villamosra, de a felerősödő szélben keletkezett hótorlaszok csak a kórházig hagyták elvergődni. Innen gyalog jutottunk el az albérleti lakásunkig. A zord háziasszony azonnal tudtunkra adta a feladatot: időben kell indulnunk, hogy az éjféltől kezdve odaérjünk. Mi is, együtt a családdal. Én azonnal közöltem vele, hogy – lévén kálomista – nem megyek. De Oláh és Cigonya nem leltek ilyen, vagy hasonló kifogást. Álmomból heves szóváltás ébresztett fel: Cigonya és a háziasszony között komoly nézeteltérés keletkezett. Ahogy a zűrzavarból kivettem, Dobó az egyébként is átázott gúnyjában és cipőjében ment el a jéghideg telepi templomba, ahol a mise idején lilára fagyott. Az előszobába érve ilyesmiket vágott a háziasszony arcába: – *Ha már ilyen*

nagy szentfazék, akkor hogy történhetett meg az, hogy a drágalátos vejő most nem a jégveremben, a telepi templomban imádkozott velünk, hanem a fegyházban ünnepli a kis Jézuska születését? Na? Miért? Mert lopott! Sikkasztott!

Másnap (ismét) költözködtünk.

A Búza tér közelében lévő kicsinyke szobába.

És itt csodálatos, makulátlan, meleg fény ölelt át bennünket.

Az éhség goromba támadásait, rohamait is puhító, karácsonyi fehér végtelen.

A fehér és fekete közötti életünknek sok közös részlete maradt meg örökre bennem. A baj velük az, hogy nem tudom eléggé hangosan mondani: felhasználta ember volt.

Egy nálunk tett látogatása alkalmával említettem Aca-Aleksandar Tišmanának (ha kigyalogolt a Heréskertben élő édesanyjához, rendszeresen átkanyarodott hozzánk is): – *Ismerek egy csodálatos embert, akinek élettörténete erősen rímel nagy sikerű könyved, AZ EMBER FELHASZNÁLÁSA címmel.*

Cigonya, a fel- és elhasznált Ember!

Alkotásai, ahogyan ez általában történni szokott, képtelenek ettől megvédeni, vagy Őt reinkarnálni. Hogy ezt a tragikusan sommázó mondatomat igazoljam, felhívtam tudós barátomat, Bicskei Zoltánt, aki szinte mindent tud Dobóról, és ő megerősítette: elhunyt barátunk alkotásait soha senkinek nem sikerült katalogizálni, annyira szerteszóródtak a világban.

Késői búcsúzásom vége felé járok, hát számba veszem még egyszer: bizony, idestova több mint húsz éve, hogy ő is az örök *fehér*be költözött.

Buffet saját hányatott, lélekben sanyarú, légszomjjal szagatott életét és az azt kísérő páratlan világsikereit pedig pontosan nyolc évvel ezelőtt zárta. Mintha szálkás, színfukar, dárdaszerű vonalainak egyikét választotta volna ki, s azzal végzett volna magával.

Amint már említettem is, Dobó – általam ismert – opusa állandóan foglalkoztat, nem hagy nyugton, kísért. Egyik legegyszerűbb jele kiváló tehetségének akkor vált egészen nyilvánvalóvá, amikor stílusa szinte teljesen kialakult. Habár Nišben kellett folytatnia tanulmányait, idehaza, Újvidéken, egyszerre három professzorunk munkáin is fellelhető volt a Dobó-hatás. Egyikük, Ankica Oprešnik, már előbb is csodálója volt Cigonya vonalvezetésének és visszafogott színhasználatának, óráin külön felhívta figyelmünket erre a sajátos jelenségre.

Hogy tisztázam: nem minden ráhatást tartok alkotói tolvajlásnak, hisz szinte minden művész magában hordozza (részben fel is használja) nem egy, de sokszor több száz műnek az élményét. De az Ő esetében bizony akadtak igazi, szó szerinti epigonok is. Én legalább két személyről ezt ma is merem

állítani, de húsz év után minek háborgatni a géniusz szellemét, hisz ezt a bennem fel-felcsapó, csillapíthatatlan bosszúságot úgy is le lehet zárni, hogy csendben megállapítjuk: Dobó Tihamér *donor* volt.

Lelke egy része még ma is éltet valakiket.

Tehetsége semmiképpen!

És az a nálam gondosan előkészített 45×70-es, alapozott vászon pedig – örökre *fehéren* maradt.

Ez az a *fehér*, amiről már beszéltem, amit szinte állandóan kerestem, mert az eredésem volt, ami most (réges-rég) kiszabadult a keretből, ami határtalanná vált, és az örökkévalóság hatalmával fogad be engem, amiképpen befogadta Cigonyát is.

Most, itt e sorok végén ötlük fel bennem: én az iparművészetben elsős-ként még csak kezdtem tanulni a franciát, ő már *benne* volt, örömmel vette a nyelv fordulatait, és egy alkalommal ilyesmit mondott: – *Ne hívj Cigonyának, szebben hangzik a Cigogne, kiejtve: szigony. Ugyanakkor – franciául – gólya is vagyok...*

A mélységekben fegyver, remény a magasságban.

Malraux mondta: *A művészet – ellensors.*

Pikkelyes

Anyám keze remegett, tenyere izzadt a hőségtől.

Talán kevésbé a hőségtől, inkább a félelemtől.

Ahogy telt az idő, egyre görcsösebben fogta kezemet.

Ott álltunk a kiskonyha előtt, arccal a fal felé fordulva.

Előbb a lábam elé néztem, a földre. A fal mellett sose volt fű, most néhány bogarat vettem észre, ahogy komótosan araszolnak előttünk. (Anyám papucsos poros volt, amit furcsának találtam, de aztán megértettem: ő ebben a papucsban soha nem lépett le a tornácról, a tanya udvarában egy másik, nagyon elnyűtt papucsban járt-kelt. De most nem volt még arra se ideje, hogy lábbelit cseréljen: azonnal engedelmeskedni kellett a jövővények parancsának.

Ismét a földet néztem, és meglepődtem, hogy egy, majd utána még három temetőbogarat láttam elinalni az istálló irányába.

Egyszerre nem tudtam megállapítani, hogy ezek az ún. közönséges temetőbogarak voltak-e, vagy, ahogyan a múlt nyáron Juhász öregapám tanított rá: a német temetőbogárról van-e szó. Akkor arra is figyelmeztetett, hogy a közönséges temetőbogár fekete, vagy kékesfekete hátán haránt barna csíkok húzódnak végig. Nos, ezek akkor inkább azok voltak. A barna csíkosak. Csakhogy errefelé sose láttam ezeket a bogarakat, hogyan kerülnek most ide, épp ebben a nagy melegben?

Biztos valami dolguk akadt, sose lehet tudni, hogyan beszélnek meg a teendőiket, mert bizonyos, hogy vannak, léteznek nekik is közös teendőik.

Az is lehet, hogy csupán meg akartak mutatkozni nekünk, hogy lássuk: ők itt vannak, mert ők temetőbogarak.

Van, aki bűdös bogaraknak is nevezi őket, de öregapám arra is felhívta a figyelmemet, hogy azok nem temetőbogarak, hanem holyvák.

Most már lényegtelenné is vált az egész bogárhistoria, mert közben el is inaltak, mi meg álltunk a kiskonyha fehér falánál, izzadva, mélyen szuszogva vártunk a sorsunkra.

Egy idő után lüktetni kezdett a fejem.

Éreztem, hogy a napsugarak villámló, hosszú tűkként hatolnak egyre mélyebben a fejembe, de én csak néztem a még húsvétra kimeszelt falat, amely apró repedések hálóztak be, idő teltével.

Mert most már augusztus volt, a kukoricatáblák fekete (zöld?) rengetege, mint mindig ez idő tájt, embert, lovat, fogatot is lefedett, – a falon megpattogzott mézsréteg piciny repedéseikbe behúzódott a nagyréti por, így alaposabban megfigyelhetőkké váltak a miniatűr rajzolatok.

Az egyre fokozódó hőségben – úgy dél körül járta – a falon felfedezett alakzatok, valamint a táguló fehérség olyan optikai csalódást idéztek bennem, hogy már nem is észleltem a valós képet, hanem egy óriási fehér hat véltem felfedezni, ahogy vergődik: teste hol közelebb, hol távolabb kerül hozzám. Ahogy levegő után kapkod, tátog, a teste is hol tágul, hol pedig horpad. Pikkelyei előbb aprók voltak, a kicsiny mézsképződmények azonban lassan megnöttek, és időről időre pikkelyekké alakultak át, annak a gyöngyház színeiben villogtak, majd feloldódtak, egybemosódtak, és egyszerűen csak ezüstösen ragyogtak.

Apám pedig még mindig járta tanyánk helyiségeit, majd az ólakat, magtárat, kazlakat, nyomában egyenruhába öltözve a kacska kezű Johan (Hansi) Spengler, egy Bremmer és Festl nevű ember (az utóbbinak a Kiserétben volt tanyája) – fegyverrel.

A másik kettőt, akik mögöttünk álltak, és fegyverüket hátunknak szegezték, nem ismertem, nyilván kiserétiak voltak.

A két bátyám is ott állt: Jani anyám balján, Józsi pedig mellettem, jobb oldalt.

Mindketten maguk elé néztek, tehát ők – szerintem – semmit se láttak a fal fehér, illetve gyöngyház színű játékból.

Felnéztem anyám izzadságban fürdő, aggódó arcára, és megkérdeztem, hogy most meg fogunk-e halni.

Nem válaszolt, csak – egy pillanatra csupán – erősebben megszorította kezemet.

Sokkal később, amikor apám már másodszor is előzvegyült, megkérdeztem tőle: tulajdonképpen mi után is kutattak, mit kerestek a Manschaftok Spengler vezetésével akkor ott, a tanyánkon?

- *Fegyvert.*
- *Leltek?*
- *Azt a régi, rozsdás hatos flóbertet.*
- *És azért ki kellett volna bennünket végezniük?*
- *Talán csak engem.*
- *De nem tették meg.*

(A rozsdás hatos flóbert még ma is megvan, legidősebb bátyám tulajdona lett apánk tragikus halála után. Én úgy emlékszem, hogy a német megszállás idején, amikor nagyon szűkösön éltünk, szinte minden élelmiszert elkoboztak a hatóságok, télidőben – pokolian hidegek voltak azok a telek –, apám a kiéhezett és a kazlainkig merészkedett nyulakból lőtt néhányat. A nyúlpaprikás íze a mai napig ekkor ivódott be tartósan íz-émlékeimbe.)

Többszöri beszélgetésünkéből szűrtem ki az egyébként nagyon szűkszavú, erős törvényű, alacsony termetű, de keménykötésű apám ide vonatkozó vallomásait. Elsőször a lőfegyver felől érdeklődtem, más alkalomkor az akkori körülményekről.

– *Spengler Hansi keserűen mosolygott, és vissza is tette a tetőgerenda alá, ahol rátalált. Ő mondta meg azt is, ahogyan jöttünk lefelé a garádicson, hogy ki köpött be. A drága jó magyar szomszéd. Pedig a flóbertemről tudott az egész nagyréti tanyavilág, tehát Hansi is. Meg aztán ő már akkor, 1944 nyarán tudta, legalábbis jól megérezte a háború kimenetelét, és elege volt már nagyon a Führerből, de a felső parancsnak nem mert nyilvánosan ellenszegülni. A flóbert régi helyére való visszahelyezésével és egy fáradt legyintésével mindezt tudtomra is adta. Már az a tény is óriási teherként nehezedett rá és egész családjára, hogy legidősebb fia nem önként jelentkezett a Wehrmachtba, hanem csak akkor ment el – háromnapos baráti győzögetés után –, amikor kihozták neki a behívót a nagyréti tanyára. Egy idő múltán csak ennyit jelentettek neki: elesett a fronton. De hol, merre? Hát valamelyik fronton. A nagyapja és apja keresztnévét öröklő Hansi 1942. szeptember 21-én, bevonulásakor, még be se töltötte a tizennyolcat.*

Érdekes, hogy amíg ők, a két Spengler testvér és családja laktak a Vári keresztapámék szállása felé vezető dűlőút két oldalán *feszítő* udvarházakra hasonlító tanyákat, akárhányszor arra mentem, a sváb gyerekek mindig rám uszították a kutyaikat. Később, amikor a felszabadulás után Likából jött telepeseket helyeztek oda, a jövevény suhancok – a változatosság kedvéért – göröngyökkel, tégladarabokkal dobáltak. Egy alkalommal néhány pofont is oktrojáltak, de egy idősebb, bicegő, hórihorgas ember üvöltve, káromkodva, botjával zavarta szét őket. Egyébként csak úgy, kedvtelésből pofoztak: arcukról inkább derűt, mint gyűlöletet véltem leolvasni.

Később közülük kettővel, Markóval és Danilóval (amikor néha megszólítottam az utóbbit, szándékosan Dani lónak ejtettem a nevét, közben jót kuncoztam magamban) még barátságba is kerültem. Sőt, ha anyám vagy apám

a Vári-tanyára küldött valamiért, még el is kísérték, majd a tanya közelében lévő nagy szikes laposban, ahol egyébként rengeteg lila színű szalmavirág nőtt (szegény anyám, ha csak tehetne, kévényit szedett belőle, hogy a sivar tanya nagyszobáját kissé díszesebbé tegye), leheveredtek, megvártak, majd egészen a tanyánkig kísérték. Közben, talán hogy megnevettesenek, az úmenti porcsínben – egymással versenyezve – pokoli ügyességgel hányták a cigánykereket.

Azt már csak később, apám tragikus halála után tudtam meg, hogy a *jó magyar szomszéd* bosszúból tett ellene feljelentést a Manschaftnál, mert egyszerűen tovább már nem tűrhette, hogy a „szomszéd kakas” oly sokat jár a *tilosban* az aránylag fiatal feleségénél.

Ma is töprengek rajta: mi lett volna velünk, ha történetesen nem Spengler vezeti a házkutatással megbízott szakaszt?

Már nem tudom, kitől is kérdezzem: vajon ez a Spengler akasztotta fel magát kedvenc körtefájára, mielőtt a partizánok családostul elhurcolták volna a tószegi táborba?

1973 januárjában kérelmeztem a Jugoszláv Drámaírók Szövetségébe való felvételemet, hogy már február végén meg is kapjam az értesítést: felvettek. Jóllehet akkor már Krleža, az alapító, legalább három éve átadta az elnöki posztot Pero Budaknak; nagyon is odafigyelt a szervezet munkájára, tagsága alakulására. Hamarosan már Szarajevóból kaptam meghívót egy szakmai tanácskozásra. Ekkorra ugyanis már megtörtént az újabb „örségváltás”: Miro Jančić lett az új elnök. A tanácskozás közvetlen következményeként a következő esztendőben, valahol június végén Jajcában jöttünk össze szakmai véleménycserére. A vendéglátók bocsánatkéréssel közölték, hogy kénytelen leszek szállásomat megosztani még két *szakival*: Bogdan Čiplictyel és Arsen Diklićtyel.

Az előbbit már régebről személyesen is ismertem, de a nagy sikerű Kiszréti szállás szerzőjével csak most adódott meg az alkalom, hogy kezet rázzak.

Esténként a művelődési otthon büféjében, de inkább az előtte lévő kert-helyiség egyik asztalánál, a híres vízesés közelében iddogáltunk, beszélgettünk, amikor valahogy feljött a szó: honnan is származnak a gyökereim.

Diklić hirtelen akkorát csapott az asztalra, hogy mindenkinek elállt a lélegzete: – *Hát te vagy az a kis nyápic, örökké beteg tanyasi gyermek! Én a német érában egy telet ott lapítottam át a tanyátonkon. Apád úgy jelentett be a sváboknál, mint bérest.*

Egyszerre megvilágosodtak az összefüggések: a valóban óriási sikert aratott *Kiszréti szállás*ban rengeteg az író valós élménye. Jóllehet mi a Nagyréten laktunk, a Kiszrét meg ott terült el az Óbéga és a Béga-csatorna között,

Szerbittabétól keletre, a jugoszláv–román államhatárig. Habár a földek nagy része Jenovay Imre nagybirtokosé volt, igen sok sváb (Koch, Lardi, Meng, Tausch, Zwirner stb.), szerb (Nikolin, Markov, Pavković stb.), román (Nicu, Damian, Balos, Okolisan stb.), sőt magyar (Korsós, Váradi, Ormos, Csiszár stb.) tulajdonban lévő szállás, illetve majorság is helyet kapott a környéken. Szerbittabé és az itteni, valamint a környéken élő szerbség a közép-bánáti partizánmozgalom egyik összekötő állomása volt. A híres regényben (később tévésorozatban és játékfilmben is) emlegetett nevek azért tűntek nekem már első olvasáskor ismerőseknek, mert valóságosak voltak. Még gyermekkoromból ismertem valamennyit.

Diklić nem csak barátságával tüntetett ki, de későbbi irodalmi pályám egyengetéséhez is hajlandóságot mutatott, amit sikeresen el is hártottam.

Hogy én egy Đoko elnevezésű fiatalembert már *megjelenítettem* a Bagoly és csizma című elbeszéléskötetemben (A csodacipő, 1969), aki nékem egy télen klumpát faragott, s abban iszomodtam (felénk úgy mondták-mondják: iszámkodtam) le a jeges hátú, hatalmas hótorlaszokról, amikor csak javult egészségi állapotom, megengedte, számomra már végül úgy tűnt: mindezt talán csak gyerekkoromban álmodtam, tehát így, innen kelt ki a témám is. De ahogy elmeséltem a nagybajszú, robusztus, huncutkás tekintetű „ismerősnek”, a mellére bökött: ő volta az a Đoko – harsogta. Ez volt egyik fedőneve.

Később egy belgrádi látogatásom alkalmával, amikor meghívott ebédre, elmeséltem neki még egy kis történetet, mert furdulta az oldalamat: volt-e valóban mindehhez köze?

Amikor szüleim a régi, belvizek áldozataként összeomlott tanya helyére újat építettek, anyai nagyapám a ház elé szép gyümölcsöst telepített. Termés azonban alig volt az egyébként nagy gonddal, szakszerűen metszett és ápolt fákon. Elérkezett 1944 augusztusa, annak a hat-nyolc kajszibarackfának töredezték az ágai a terméstől. Szedtük, ettük, anyám készítette a rengeteg lekvárt, kompótot, a lötytedtebbjét a dézsába hordtuk, talán két hétig is érett barackillatban úszott az egész környék.

Egyszer, már éjfél után lehetett, a házórzők ugatni kezdtek, jövevénynt jeleztek.

Aztán hirtelen minden elcsendesült. A ragyogó holdfényben nehezen jött vissza az álom a szememre. A nyitott ablakokon át mintha halk beszélgetést hallottam volna, de mert se apám, se anyám nem ébredtek fel, végre megnyugodtam, és álomba merültem.

Reggel az artézi kút előtt elhelyezett betonvályú peremén ott sorakoztak szép rendben a barackmagok, mintegy jelezvén az éjjeli vendégek hálóját.

Öblös hangján nevetett, paskolta a hátam, végre kitörölte szeméből a könnyeket: – *Hogy te milyen furcsa szerzet vagy! Hát erre is emlékszel? Persze,*

hogy mi voltunk ott, öten. Előbb csak arra gondoltunk, iszunk egy nagyot a kút csodálatos vizéből, de már a tanyaudvar szélénél megéreztek a barack csodálatos illatát, hát egy kicsit megdézsmáltuk, mielőtt Karađorđevo felé folytattuk volna az utunkat. A kutyák? Hát mindkettő megszeretett, később meg már szinte imádott, amikor előző télen ott lapultam meg nálatok.

A múlt apró részletei néha összeállnak, de leginkább csak évek múltán nyernek valami értelmet is. Így ekkor döbbsentem rá arra is, hogy apánk voltaképpen – elvben, persze – nem csak egyszer „vezényeltetett ki” bennünket a kivégzőosztag elé...

Mert köztudott, hogy volt abban az időben, mit és mennyit jelentett egy partizánt bújtatni, rejtegetni...

Egy tény azonban még ebben a nagyon távoli hang- és képzavarban is változatlan: akkor, ott a kiskonyha lüktető fehér fala előtt, öt-hat évesen valóban megéreztem, milyen közel volt hozzánk a halál.

A halál pikkelyes teste.

A halál halteste.

A levegő után kapkodó halál vergődése valós volt.

Ahogy a pikkelyeken felragyogó szivárvány minden színe.

Végül az ezüst is.

A *kiféhéredő* ezüst, amelyen aztán két egész vékony sötétzöld és közöttük egy piros csík is átvonult.

Láttam én ezt a *vonulást* már az előző napokban is, de igyekeztem mielőbb ki is törölni gondolataimból. Anyám egy nagyon régi mérőszalaggal vette hol a vállszélességemet, hol a derék-, illetve fenékbőségemet, aztán a combom háromnegyedéig eresztette le a szalagot.

Egy kora reggel apámmal kihajtottunk egyik ismerősünknek a tanyánk közelében lévő parcellájára, ahol két-három nappal előbb lekaszálták a lucernát, és még előző éjjel összegereblyézték.

Egyáltalán nem lepott meg, hogy apám, mihelyt kiértünk a lucernásra, kezembe nyomta az egyik villát, leparancsolt a szekérről, majd intett, hogy adogassam fel a kellemesen illatozó, még kissé harmatos szénát. Ő rakta szép egyenletesen a kocsiderékba, aztán feltette a vendégoldalt, és folytattuk a munkát. Amikor befejeztük, két kötéllel lekötöttük a rakományt, felmáshattam mellé, és szóttlanul elindultunk a falu felé.

Amikor átkeltünk az Óbéga nyugati hídján, amelyet a *német időben* (1941 tavasza–1944 kora ősze) Scherr doktor kényszermunkával építettett újjá, és amelyen egyébként mindig – de más hidakon való átkelés esetében is állandó – páni félelem vett és vesz ma is erőtt rajtam, apám így szótt: – *Hát akkor eljött az ideje. Holnap iskolába indulsz.*

Hajnaltól az istálló előtti artézi kút friss, hideg vizében tetőtől talpig alaposan megfürödtem, anyám rámadta a már reggelbe forduló nap tekintetében szinte belevillanó *fehér* vászon nadrágocskát (alsó peremén a sötétzöld, piros, majd ismét sötétzöld csíkokkal) és az inget (rövid ujján a fentebbi „hadrendbe” állított csíkokkal), amelyet a kelengyéből eddig sikeresen átmentett törülközőkből varrt erre az alkalomra. Egyébként az iskolás tarisznya is (benne két almával), amit indulás előtt gyengéd mozdulattal átvett a vállamon, ugyanebből az anyagból készült.

Már amikor a Scherr-féle hídon átkeltem, úgy két-háromszáz méternyi gyaloglás után lefordultam délre, a falu felé, egyszerűen levettem magamról a leírhatatlanul horzsoló öltözéket. Combom közét, hónom alját, nyakamat véresre horzsolta a *fehér*. Hiába volt az a legfinomabb vászonból, a kender a megsemmisüléséig goromba marad. Kenderből sose lesz patyolat.

(Ó, a kender! Olyan tízéves legényke lehettem, amikor a tanyára menet megpillantottam, ahogyan az Óbéga melletti gödrökben asszonyok-lányok csávazzák a kendert. Felsőtestük fedetlen volt, csak bugyit viseltek. Leírhatatlan, addig soha nem tapasztalt izgalom vett rajtam erőt, ahogy néztem a latyakos vízben csillogó, különböző idomú, de engem mélyen megigéző melleket. Legénykoromban sűrűn kijártam Kishegyesre. Hála Vigh Rudinak és Kollár Lalinak, remek társaság vett körül, de ha az *idényben* a Szikicsre vezető út mellől, a kendergyár közeléből, ahol a Krivaja-patakot duzzasztással is kényszerítették egy nagyobb csávázó vízellátására, nos, ha innen a faluba is betódult az a jellegzetes szag, mindig izgalomba hozott: lelki szemeim előtt megjelentek, újra látni véltem az Óbéga melletti árkokban munkálkodó asszonyokat-lányokat. Hogyan is nevezhetném ezt másként, mint legelső, primordiálisnak számító szexuális élményemnek!)

Ha egy szekér, vagy kerékpáros jött volna az úton, a közeli kukoricásba, napraforgóátlába menekültem, bújtam. Csak a temető előtti Kiserdónél öltöttem magamra ismét az új ruhát, úgy mentem az iskolába, és így álltam első tanítónőm, Csala Julianna elé.

Ezt a fehér vászonba foglalt poklot rendszeresen így öltöttem magamra, és vettem le iskolába menet, és a tanyára vezető úton hazajövet mindaddig, amíg útközben megbújhattam a még be nem takarított kukorica- és napraforgókörök között, útszéli bozótokban, tehát addig, amíg be nem köszöntöttek az első fagyok. Ekkor kaptam melegebb gúnyát és lábamra gyapjúharisnyát, bocskort.

Vége volt a véresen *fehér* időszaknak.

A pikkelyek is szerterepültek.

A mindenség részeivé váltak a *halálnak testével* együtt.

Talmi remény ez, tudom.

Fekete

Az elemi első osztályát még a templommal szembeni kis, nádfedeles *Öregiskolába* jártam (őseink közvetlen a Magyarittabére való letelepedés után, 1787-ben építették a rektorlakással együtt), ahol csupán egy sötét, padlótlan, kopott bútorszatú tanterem volt, mögötte pedig a nagyon idős tanítónő egyetlen szobából álló lakása. Abban az időben (1944 őszét írjuk) a diákoknak még rendszeresen meg kellett jelenniük vasárnaponként, no meg az egyház által diktált ünnepnapokon a délelőtti istentiszteleten. Másodikosként már a *Nagyiskolába* jártam, amely 1895-ben a Keresztutca és a Nagytutca sarkán épült fel, s ahol – a tágas tanítólakás mellett – három tanterem kapott helyet. A tanítólakás melletti tanterembe jártunk mi, másodikosok, ott volt a tanító kicsiny veteményeskertje is, amit egy drótkerítés választott el a nagy udvartól. Itt, közvetlen a főbejárati folyosó előtt állt egy hatalmas eperfa.

Már amikor először megpillantottam, tudtam, hogy fekete.

Október eleje lehetett, amikor egyszer csak ott találtam magam a fa fekete, sűrű lombzatában. Álltam, de az is lehet, hogy ültem egy láthatatlan ágon.

Hogy mennyi ideig tartózkodhattam ebben a puhasötét lombrengetegben, nem tudom, csak arra emlékezem, hogy a nagyon szigorú Kicsi tanítóigazgató úr meg az időközben a tanyáról lóhalálában érkezett anyám állandóan azt kérdezték: mi történt velem? Miért menekültem fel a fára? Ki elől rejtőztem oda? Mitől félek? Bántalmazott-, megfenyegetett-e valaki?

Nagyon lassan végiggondoltam a kérdéseket, most újra azt teszem, de egyre se tudtam válaszolni.

A *feketének* tömény, lélegző, élő közege, anyaga egyaránt éltetett, de vissza is fogta gondolataimat és a nyelvemet.

Csak hosszú idő után mutattam a hasamra: itt, itt fáj.

Pedig nem is fáj az igazából, csak időről időre ott valami üresség lüktetett bennem. Nem lehetett éhségnek nevezni, csupán egy olyan belülről kifelé áradó sajtó *tért* véltem felfedezni, ami tágult, szétterjedt egész testemben, de anélkül, hogy valójában feszített volna. Elfoglalta, bevette teljes lényemet.

Nem igazán éreztem én hasfájást, máshol se volt nevén nevezhető fájdalom, és ekkorra már tele voltam a már teljes lényemet átjáró nyugalommal is.

Tovább sorjáztak a kérdések, de egy szó, annyi se jött ki a számon, pedig talán el kellett volna mondanom, hogy a német hadifogságot megjárt, és szerencséjére egészségben hazatért anyai nagybátyám, Juhász Ferenc, aki alig nyolc hónapos koromban – anyám idegenben való gyógykezelése idején – számtalanszor mondta, őszinte utálattal: – *Ha nem halsz bele a hasmenésbe, száz évig is élélhetsz.* Olyan nagy teher lehettem számára az alatt az egy-két hónap alatt, hogy nyilván a pokolba kívánt, és ez az általa kiosztott sors is hozzájárult furcsa gyomorbántalmaim időnkénti felbukkanásához.

Arra se emlékeztem, mikor és miként kerültem az eperfa sötét égizméhebe, de talán ennek is megvolt a mások számára értelmetlen oka. Szerintem

a sokféle gyerek jelenléte sarkallt arra, hogy a számomra legbiztonságosabbnak tűnő helyre vonuljak vissza. Mert mindig is irtóztam a sokaságtól, itt meg az órák közötti szünetekben szinte beleőrültem az üvöltözésbe, sikoltozásba. Nyilván emlékeztetett a helyzet egy előbbi esetre, és annak a közvetlen folytatásaként történt meg ez a sajátságos menekülésem is. Emlékezőm szerint talán ötéves lehettem, amikor apai nagyanyám – javamat akarván – egy reggel papírzacskóba uzsonnát csomagolt, majd elvezetett az óvodába. Én, a nagy magányban nevelkedő tanyai kislegény, egy ideig csak figyeltem a fontoskodó falusi gyerekek undorítóan affektáló nyegléskedéseit, majd se szó, se beszéd: kiugrottam az ablakon, és a tanyánkig meg sem álltam.

Szóval így nyugtázta anyám, a család, de Kicsi tanító úr is, hogy valóban gyomorbántalmaim lehetnek. Hogy miért *kúráltam* azokat az eperfa sűrű lombjában, annak igazi válaszához anyám ragaszkodott.

De mert aztán, mintha semmi se történt volna, folytatódott az élet, az én mindennapjaim is úgy sorjáztak, mintha minden visszazökkent volna a megszokott kerékvágásba.

Mindaddig, míg egy alkalommal a mérges tégelyek serege körül nem vett.

Talán hároméves lehettem, amikor ezek a mérges tégelyek megjelentek a padlásunkon – közvetlenül a nagyszoba felett –, és apám figyelmeztetett – lévén éjszaka is gyakran csavargó lélek –, hozzájuk sose közelítsek. Mérgesek, mérgezőek, halálosan veszélyesek.

És én egyszer csak ott ültem közöttük, néma társaságukban, csendben, a simogató és biztonságot sugalló sötétségbe hajló félhomályba bugyolálva, végtelen, mondhatnám úgy is: halálos nyugalommal átítatva. Igazából mintha csak ezek a befőttesüvegek nyújtottak volna valami furcsa fényforrást. Mérgük hatását talán a már kifogyóban lévő sárgás, inkább gyantaszínű folyadékknak és a benne lemerülő zöldes fémlapoknak kellett volna jelezni. Egyszer, még az első figyelmeztetéskor láttam, hogy ez a folyadék felért egészen a tégelyek pereméig, most meg mintha haldokolt volna, pedig a belőlük kimagasló zöld lepedékkal befedett fémlapokról a különös vezetékek változatlanul futottak a padlás pereméig, ahol elnyelte őket a semmi.

Akkor szüleim úgy döntöttek: a gyereket – mármint engem – el kell vinni Magyarcsernyére, a Pupa nevű csodadoktorhoz. Pedig négy nagybátyám és több közeli és távoli rokon szerint is a szerbittabéi Mosorinszki doktor kitűnően, sőt igen sikeresen végzi munkáját. De hát, ha létezik egy csodadoktor, tetejében nincs is túl messze. Tíz-tizenkét kilométer – szekéren – nem távolság.

Általában az volt a gyakorlat, hogy amikor Magyarittabén és a környező tanyákon összegyűlt egy kocsideréknyi nagybeteg, akkor közösen kocscikáztak át a szomszédos faluba.

Ez alkalommal anyámmal, anyai nagyszüleimmal és középső bátyámmal, Janival *döcögtük* végig a gyógyulás reményét *felvillantó* zarándokutat.

Ahogy elhagytuk Vári keresztapámék tanyáját – s ezzel egyben a Nagyretet is –, előbb nyugatra fordultunk, majd néhány dűlő után ismét északi

irányba vettük az utat, hogy a kora reggeli derengésben megpillantsuk Magyarcsernye templomtornyát.

Ekkor említette valaki, hogy ez már itt Csekonits gróf valamikori birodalma. (Istenem, mekkora izgalommal olvastam sokkal később Széchenyi Naplójában a számomra ma már egy kissé misztikus gróf nevét!)

Sajnos, Pupa doktor se segített.

Következő fekete, biztonságot nyújtó – sajnos csak ideiglenes – otthonom a tanyánk víztárolója melletti kőrisfa lombvitorlája volt.

Szüleim mindenáron igyekeztek elejét venni az efféle furcsaságaimról szóló hírek szárnykelésének, de a kőrisfa-eset után úgy döntöttek: elvisznek Nagybecskerekre, a még nagyobb hírnevű Csányi csodadoktorhoz.

Egy késő őszi reggel kettőkor indultunk szekérrel a faluba, majd anyámmal a keresztutcánál lévő kikötőnél felszálltunk a *Cselédesnek* nevezett szurkozott deszkával fedett dereglyére, amelyet egy köhécselő kis motoros vontató húzott maga után a Bégán Nagybecskerekig és vissza.

Igaz, létezett egy utasszállító motoros hajó is, a *Srpče*, vagyis a *Szerbecske*, amit a magyarok egyszerűen Szrepcsának hívtak, amelyik valamivel később indult, de már Becskerek elővárosánál, a kolostornál utolérte a valamikor még édesanyámat is (mint a többi, megannyi falumbéli lányt az úri házakban szorgáló cselédként) Temesvárra szállító dereglyét.

Milyen érdekes, életem folyamán bejártam már a fél világot, de Becskerekről a hozzánk közelebb eső Temesváron keresztül csak egyetlen alkalommal, akkor is éjjel utaztam át, pedig ma is ott él anyai ági rokonságom jelentős része.

Mégis, a szegényebbek inkább keltek korábban, mert ennek a hajónak a végállomása ott volt a becskerei Nagyhid utáni stégnél, a Boszilykó, illetve a Lánc-féle lakatos és vasmegmunkáló cég közelében, ahonnan a város főutcája talán két-háromszáz lépésnyire lehetett.

Most visszarémlik: a végállomás előtt, a kleki zsilipnél beszállt a hajóba néhány román és magyar nemzetiségű ember, illetve gyerek.

Egy magyar fiúval, aki meg nagyanyja kíséretében utazott, már ott beszédbe elegyedtem, aztán – nagy meglepetésemre –, a csodadoktor rendelőjében is találkoztunk. Azt mondta: ő szemmihályi. Így. Csak jóval később, már nagybecskereki algimnazistaként értettem meg, hogy Szentmihályról volt szó. Ezek a szerencsétlenek, ha beköszöntöttek, vagy még tartottak az esős-havas, de főleg sáros idők, és ha Becskereken akadt halaszthatatlan dolguk, végszükség esetén kénytelenek voltak kelet irányából megközelíteni az egyetlen utazási lehetőséget, így Kleken szálltak hajóra.

A szemközti padon pólvás csecsemőjével ölében, csendben ülő alaposan bebugyolált, inkább süldő leányka, mint fiatalasszony is odafigyelt kettőnk egyetlen társalgási próbálkozásaira, aztán egyszer csak mellére bökött, és rossz magyarsággal azt mondta: Én jankahídi.

Így bővült az én kicsiny nagyréti, magyar- és szerbittabéi, majd magyar-csernyei világom még két település nevével.

A városi csodadoktor tapogatta, nyomogatta, gyúrta és paskolta a hasamnak minden részét, majd megparancsolta, hogy öltözzek fel.

Leült íróasztalához és halántékát nyomogatta, majd kérdezni kezdett:

– Mit kerestél az eperfán?

– Semmit, csak ott jó volt nekem.

– Mit kerestél a padláson?

– Nappal ott pihent az én fülesbaglyom, de egyszerre körülvettek a mérges tégelyek.

– Miféle tégelyek? Miket hordasz te itt nekem össze?

Ekkor anyám szólalt meg:

– Tudja, doktor úr, volt nekünk egy telepes rádiónk, de a német időben elkobozták. Mivel nekünk nem volt akkumulátorra pénzünk, a mester összeállított egy olyan készüléket, ami több dunsztosüvegből állt. Ezekbe valamilyen erős savat töltött, és rézlapokat helyezett el bennük, onnan jött – vezetéken át – a rádióhoz az áram. A gyerekre, mert olyan nagyon kíváncsi fajta, ráparancsolt az apja, hogy ahhoz ne merjen közeledni. De, hát ez lenne a magyarázat...? Az uhubaglyához meg bolondul ragaszkodott, amiben semmi kivetnivaló nem is lenne...

– És a kőrisfa?

– Csak gyűjtöttem a kőrisbogarakat. Pista bátyámtól, akinek boltja meg mozija van a faluban, kaptam egy szép nagy dobozt, abba gyűjtöttem a kőrisbogarakat.

– Minek? Miért?

– A Nagyrétben egyre több a veszett kutya, és azt mondták az emberek, ha valamelyik megmar, vagy ha mezítláb belelépsz annak habos nyálába, csak be kell venni néhány kőrisbogarat, jól összerágni és lenyelni, akkor semmi bajod nem lehet. Hát én meg iskolába menet-jövet, a dűlőutakon elég sok csavargó kutyával találkoztam, hát mindenre előre felkészültem.

– De anyád azt mondja, hogy egy egész nap fenn bújtál meg a fán, alig találtak rád. Ez is igaz?

– Igaz. Mert akkor ott nem fáj a hasam, és valahogy marasztalt is a kőris lombjának *fekete*, puha gyapja.

Nagyon fáradtan megszámlolta az anyámtól kapott vizsgálati díj fejében átadott pénzt, majd az ajtó felé mutatott:

– Erre a legjobb orvosság: néhány atyai pofon.

Ahogy kifelé tartottunk a rendelőből, anyám kendője sarkával megtörölte szemét, majd halkán, inkább csak önmagának mondta:

– Abból kapott ez a szegény gyerek éppen eleget. Élete végéig megemlegeti.

Ahogy emlékeimből, mint valami veszélyt előrejelző buzgárok, feltörnek az egymásba mosódó, részben már feledésbe is merült események, úgy igyekszem egyre mélyebbre hatolni lényegükbe, aminek a legésszerűbb eredménye a teljes felismerés, miszerint gyerekkorom óta tart egy furcsa gondolati inverzió: a hallott, olvasott szavakban az azokon *tülit* értem. Amit viszont magam fogalmazok, abban a bennem, szellemi világomban történő folyamatok állandó kisiklását, egymásba futását és széthullását, egy szűnni nem akaró, állandó széthangzást vagyok kénytelen – utólagosan – elfogadni.

Az állandóan visszatérő tépelődésekbe végképp belefáradva már hajlandó vagyok elfogadni a bölcész G. Bataille gondolatait (amelyek gyógyírként hatnak mára már aggasztó méreteket öltő *interferenciáimra*), amikor így fogalmaz: „*Aki alkot, aki ábrázol vagy ír, nem ismerheti el se az ábrázolásnak, sem az írásnak semmiféle korlátozását: hirtelen egyedül bírja az összes lehetséges emberi megrázkódtatásokat, és nem bújhat ki Isten hatalmának ez öröksége alól, amely immár az övé lett.*”

Játékos szerelem-mondók

intertextuálé

1.

A vőlegény:

Fáraó hintaja elé való paripához
tartalak, mátkám, hasonlónak.

A menyasszony:

Ritkán legelek,
a zablám zaboláz.

2.

Galambom, én vagyok a te szárnysegéded.

szimpla

amikor semmi sem történik,
csak a hétköznapiak,
gondolod,
a fasor árnyéka is vékony,
szűkül, elvész,
akár a szűkölő kutya,
bevont farokkal
oldaloz odébb,
a cipőtalp kopik csupán,
fokozatosan, érezhetőn,
s a megviselt csontok
roppannak néha, fájdalmasan,
hirtelen
egy-egy rossz mozdulat után,
mint a csorbult fogaskerék,
az utcákon gátként
halmozódik a megtűrt
szemét,
mérgezett folyó
lomha hullámai
fodrozódnak part mentén,
házfalak között,
valójában csak a hiány
jajdul, kiált,
míg lépcsőzöl
a sínek felé,
zuhansz,
akár az eldobott tömött
gumilabda,
s a felzúgó és elfúló hangú
hangosbeszélő
mintha elhallgatná
halálodat.

Összeköt vagy elválaszt? A generáció mint irodalomtörténeti magyarázóelv¹

A generációk egymásutánjára való hivatkozás nyilván az időkezelés egyik formája² – ha az időszemlélet problémáit próbálnánk meg áttekinteni, számos példát lehetne találni arra, a Dániel próféta látomásán alapuló ótestamentumi történelemszemlélettől a hésziodoszi-ovidiusi, antik aranykor-mítosznak az emberi társadalom romlására magyarázatot kínáló elképzeléseiig, hogy a változás tagolásának legkézenfekvőbb módja a nemzedékek sorozatában megjelenített folyamatszerűség. Ehhez az alapvető szemléleti kerethez az irodalom változásainak leírásaira szolgáló, különböző céltételezésű szövegek kezdettől igazodtak, jórészt hallgatólagos, nem explikált előfeltevésként kezelve saját eljárásukat. Példaként gondoljunk csak Arisztotelész *Poétikájá*ra, amely persze töredék, s így eredeti szerkezete csak igen nehezen ítéltető meg; a görög tragédia fejlődésére használt narratív séma voltaképpen szintén nemzedéki elvű, a tragédia átalakítását Aiszkhülosz és Szophoklész újításaira felfűző magyarázat (IV. fejezet) – ha nem mondja is ki nyíltan – éppúgy ilyen jellegű, mint ahogy az a metafora is, amely a színművészet és epika viszonyát a fiataloknak a régiekhez való viszonyaként teszi érthetővé (XXVI. fejezet). Ám a római irodalom nemzedékeit aranykor, ezüstkor és vaskor sorozataként felfogó szemlélet is felismerhetően őrzi az emberiség mitikus korszakairól

¹ Előadásként elhangzott a Hajnal István Kör 2007-es, nyíregyházi konferenciáján. Ezúton köszönöm meg a Petőfi Irodalmi Múzeum és személyesen Kalla Zsuzsa segítségét, amelynek köszönhetően Orlai Petrich Soma képének reprodukcióját fölhasználhattam.

² Ennek a problémáit vázlatosan megpróbáltam egy korábbi, szintúgy eredetileg a Hajnal István Kör konferenciájára készült előadásomban áttekinteni: Szilágyi Márton, „Megáll az idő”? Az idő mint probléma az irodalomtörténetben, *Ex Symposion*, 2005, 54. szám, 74–77.

kialakított időszemlélet alapstruktúráját.³ A kérdés azonban nyilván nem elsősorban az, hogy hol van jelen ez a magyarázóelv, hiszen erre legfőljebb csak triviális válaszok adhatók (mondhatjuk ezúttal teljesen nyugodtan, hogy már a „régii görögöknél” is...); inkább a generáció elvének funkciója és magyarázóelvvé emelésének logikai következményei lehetnek érdekesek. Ez pedig mégiscsak konkrét irodalomtörténeti kérdésként ígér valamiféle megfogható tanulságot. Célszerű tehát visszalépnünk az exemplumokig, s majd ezeknek az áttekintése után remélhetünk valaminő tanulságot.

Az 1970-es, 1980-as évek magyarországi vitái közül talán a fiatal irodalomról szóló érdeemes ebből a szempontból a figyelemre. A vita időben is több, egymástól elkülönülő fázisra osztható, s az írások megjelenési helye sem volt azonos – bár leginkább az *Élet és Irodalom* szervezte a hozzászólásokat s adott helyet az írásoknak⁴ –, ám az egész anyag mégiscsak egyetlen tömbként mutatkozott meg. S nemcsak az utókor számára, hiszen már egykorúan kiadták az anyag nagyobbik részét kötetben is, szimptomatikusan minősítve ezzel magát a körbejárt problémát is.⁵ Ez az irodalmi nemzedéki vita mint eszmetörténeti dokumentum több szempontból is értékelhető, s utólagos nézetből még világosabban látszanak azok az elemei, amelyek rejtjelezett politikai utalásokat hordoztak.⁶ Ez az egész diszkusszió – mai szemmel nézve – legigényesebb szövegében, Szilágyi Ákos írásában is megmutatkozott⁷, valamint önleplező módon a hivatalos, pártállami kultúrpolitika állásfoglalásának szerepét vállaló válaszban, Szerdahelyi István cikkében.⁸

³ Ez a hagyományos felosztás olyan erőteljes tradíciót jelent, hogy a legújabb összefoglalások is többnyire így tagolják irodalomtörténeti anyagukat; a magyar nyelven hozzáférhető kötetek közül l. például Pierre Grimal, *A latin irodalom története*, ford. Bálintné Csejdy Júlia, Akadémiai, Bp., 1992.

⁴ Ez a vitának arra a szakaszára érvényes, amely Sükösd Mihály cikke nyomán bontakozott ki: Továbbjutni (ha lehet), *Élet és Irodalom*, 1980. jún. 14., 5–6. A hozzászólások bibliográfiai adatait l. *A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája* 1980, I. kötet, szerk. Lichtmann Tamás, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1986, 139.

⁵ *Fasírt avagy viták a „fiatal irodalomról”*, válogatta és szerkesztette: Dérczy Péter, Magvető, Bp., 1982 (JAK füzetek 1.). A kötet szerkesztője egyébként sehol nem tüntette fel az írások eredeti megjelenési helyét, s olyan bibliográfiát sem mellékel, amelyből a teljes vita rekonstruálható lenne, tehát a kötetbe be nem válogatott hozzászólások leőhelyét sem lehet innen megismerni. Ez az eljárás, bármi indokolta is egyébként (kiadói nyomás vagy a szerkesztő filológiai igénytelensége) egészében a kötet írásait egy diskurzus anyagának mutatja, s ilyen módon jelentéssel ruházható fel a vita korabeli státusával kapcsolatban.

⁶ Ennek kapcsán igen tanulságos háttéranyagot jelent: Németh György, *A Mozgó Világ története 1971–1983*, Palatinus, Bp., 2002.

⁷ Szilágyi Ákos, A „fiatal irodalom” mint megtévesztés és hamis tudat = *Fasírt... 77–91.*; a cikk első megjelenése: *Kritika*, 1981, 1. szám, 23–25.

⁸ Szerdahelyi István, Válasz Szilágyi Ákosnak = *Fasírt... 92–100.* A cikk első megjelenése: *Kritika*, 1981, 1. szám, 25–26.

A generációs kérdésként megjelenített problémák ugyanis a magyar irodalom autonóm szerveződését lehetetlenné tevő politikai-adminisztratív tilalmak meglétét írták körül, s ilyenformán természetesen jócskán túlléptek a „fiatalként” meghatározott irodalom lehetőségeinek és mozgásterének az elemzésén. Figyelemre méltó, mi minden kapcsolódott itt a nemzedék fogalmához, illetve milyen variációit látták a résztvevők a generációk megkonstruálásának. A születés idejének közelségét mint természetes magyarázatot itt rendre átmetszették másféle elvek: a „fiatal irodalom” fogalma – ahogyan ezt Szilágyi Ákos leírta – a kiskorúsítás eszköze volt, a szemléleti alapú csoportképződés intézményes formájának megakadályozása céljából: „»Fiatalként« – ez ma, az irodalomra vonatkoztatva merőben *ideológiai* meghatározás, s annál hatékonyabb, minél kevésbé látszik annak. Röviden: az új, kényszerűen egymásra torlódott irodalmi generációk, az új irodalmi tendenciák és az új alkotók »kiskorúsításának«, »nivellálásának«, »eltömegesítésének« ideológiájára.”⁹ Rendkívül tanulságos, hogy miféleképpen vált vitatottá a kijelentés – az egykorú vita kontextusában ugyan teljes mértékben marginálisan, mert hiszen a későbbiekben ezekre az állításokra nem települtek érvek, de annál sokatmondóbban a jelenlegi gondolatmenet szempontjából. Szilágyi Ákos ugyanis írásának egy későbbi pontján így szötte tovább ezt az alaptételt: „Ha a »fiatal irodalom« fogalma ideologikus, vagyis úgy állítja be a dolgot, mintha »fiatal irodalom« mindig is létezett volna, biztosak lehetünk benne, hogy »fiatal irodalom« egyáltalán nem mindig létezett, sajátos történeti produktum, amely épp arra hivatott, hogy elfedje létének társadalmi előfeltételeit.”¹⁰ Szilágyi kijelentésének az erejét persze jelentősen gyöngítette a történeti érvelés hiánya: a szerző egyetlen példája is XX. századi volt, és az 1950-es évekre vonatkozott. Pedig azt, hogy mennyire igaza volt, jól mutatja egy, tőle ugyan szintén nem említett, de a cikk megszületésével szinkron jelenőség is. Ez az irodalompolitikai manipulációs manőver ugyanis ekkortájt nem csak a magyarországi irodalmi intézményrendszerben volt használatos: erre jó példa a romániai magyar irodalom, ahol a magyarországinál is szűkebb, a kisebbségi helyzetből következő lehetőségek között egyetlen, a „fiatalok” számára engedélyezett könyvsorozat létezett, az 1961-ben a Kriterion Kiadótól megindított Forrás-könyvek. Ezeknek a köteteknek a megjelenési alkalma képezte aztán meg a nemzedékeket, pontosabban a recens kritika ehhez a könyvkiadási politikához igazodva hozott létre nemzedéket a recepcióban. Az erre a tradícióra rátelepülő irodalomtörténeti osztályozási kísérletek pedig erőteljesen szentesítették is ezt a hatalmi eredetű kényszerektől meghatározott csoportképzési logikát: Kántor Lajos és Láng Gusztáv 1971-es könyve a romániai magyar irodalomról, amely még csak első és második

⁹ Szilágyi Ákos i. m. 77.

¹⁰ Szilágyi Ákos i. m. 82.

Forrás-nemzedékről beszélt¹¹, hosszú időre meghatározta a még csak ezután megszületendő erdélyi magyar irodalom nemzedéki rendjét is, hiszen ennek nyomán képződött meg aztán a harmadik és negyedik Forrás-nemzedék generációs magyarázóelve is.¹² Az, ami a szerves artikulálódás lehetetlenné tételéből adódott, ilyen módon vált jó darabig természetesnek tűnő, felül nem vizsgálандó rendezőelvé.¹³

A Szilágyi Ákos cikkére a hivatalos rendreutasítás pozíciójából válaszoló, az úgynevezett konstruktív vita illúzióját képviselő Szerdahelyi István viszont éles szemmel fedezte föl, hogy Szilágyi írásának alaptézisét meg lehet dönteni egy látszólag tágasabb, valójában persze igencsak ingatag kvázi-irodalomtörténeti érveléssel: „Szilágyi Ákos (nem kifejtésbeli, hanem logikai) kiindulópontja az, hogy a »fiatal irodalom« fogalma »egyáltalán nem mindig létezett«, hanem az 1960-as évek második felében kitalált »sajátos történeti produktum«. E feltételezés eleve téves: az idősebb és fiatalabb művésznemzedékek megkülönböztetése az általunk belátható történelem legkorábbi szakaszaitól ismeretes. Megtalálható már Arisztotelésznél is (Poétika, XXVI); az i. e. 1. évszázad közepének fiatal költőit »neotoroi« (»újak«) néven állították szembe az »öregekkel«, s így tovább, napjainkig. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a különböző generációk számontartása hasznos segédeszköze is lehet az irodalomkritikának, irodalomtörténetírásnak, s az irodalomszociológiában is külön vizsgálati terület a fiatal írók »szocializációjának« kérdése.”¹⁴ Szerdahelyi jó debatterre valló érvelése persze azért vétette el a tárgyát, mert éppen a nemzedékiség fogalmának történetileg eltérő kontextusaira nem volt tekintettel – persze ez a hiány csak akkor lenne számonkérhető az írásán, ha eltekintենék a hatalmi-politikai logikát egyszerre megvalósító és elleplező retorikai céltételezésétől. Mindazonáltal Szerdahelyi tagadhatatlanul ügyesen ismerte föl, hogy melyik az a pont, ahol sem Szilágyi, sem a diszkusszió egyetlen későbbi résztvevője nem vitaképes: az irodalomtörténeti érvelés, ráadásul egy ilyen sajátos, részben az irodalmi intézményrendszerre irányuló formájában az egész vita egyik nagy vakfoltjának tekinthető. Ennek ellenére Szilágyi Ákosnak alapvetően igaza volt: s nemcsak ennek a nyolcvanas évekbeli vitának a pótlék-jellege miatt,

¹¹ Kántor Lajos–Láng Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1945–1970*, Kriterion, Bukarest, 1971.

¹² Erre nézvést l. Martos Gábor, *Marsallbot a hátizsákban*, A Forrás harmadik nemzedéke. Az interjúkat készítette, a tanulmányt írta, a műveket válogatta és a függelékét összeállította: Martos Gábor, Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kolozsvár, 1994, 133–135. A nemzedékiség vizsgálatához egyébként a kötet interjúi is kiváló anyagot nyújtanak.

¹³ Ezt példázza az 1980-as években úttörő szerepet betöltő irodalomtörténeti összefoglalás szerkezete: Bertha Zoltán–Görömbei András, *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*, TIT Budapesti Szervezete, [Bp.], é. n.; de alapvetően ehhez igazodik egy későbbi összefoglalás is: Görömbei András, *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993.

¹⁴ Szerdahelyi István i. m. 93.

hanem amiatt is, mert a nemzedéki elv funkciójára kérdezett rá. Márpedig ennek a kérdésnek éppen ez idő tájt komoly jelentősége volt: a szociologizáló magyarázóelveket látványosan és demonstratív módon kerülni akaró, poétikai jellegű érvelésre vállalkozó kritikusok (mint például Balassa Péter vagy Kulcsár Szabó Ernő) ebben az időben a magyar irodalom – pontosabban a magyar próza – változásait nemzedéki teljesítményként írták ugyan le, de egy olyan irodalomtörténeti hagyományvonulatot is megalkotva, amely a nemzedéki jelleget rögtön át is értelmezte.¹⁵ Ez volt a röviden „prózaforradulatként” emlegetett jelenség kritikai eredetű, de irodalomtörténeti magyarázattá emelt fogalmának megszületése¹⁶, amely mindmáig meghatározó, s alig-alig kétségbe vont dogmájává vált az utóbbi időszak irodalomtörténeti leírasi kísérleteinek. Ennek, az utóbbi időben két (egy pécsi és egy budapesti) konferencián is tárgyalt folyamatnak a kanonizációval összefüggő kérdéseinél azonban jelenleg érdekesebb most az az összefüggés, hogy milyen variációi figyelhetők meg a generációs elv használatának az irodalomtörténeti konstrukciókban – márpedig ehhez ez az egynemzedéknyi távolságban lévő vita igen jó példaanyagot kínál. Szilágyi Ákos cikke mellett ugyanis ennek a diskurzusnak a másik alapszövege Zalán Tibor esszéje volt, amely szándékosan mellőzte a kanonikus névsorolvasás műveletét, s helyett a nemzedék „arctalanságát” kísérlete meg leírni.¹⁷ Ez a megközelítés tanulságosan egészítette ki Szilágyi Ákos írását, hiszen amit Szilágyi ideologikus manipulációként értelmezett, azt Zalán szinte funkcionális működésében vizsgálta: gondolatmenete azt példázta, hogy a „fiatal irodalom” fogalma éppen azáltal válhatott működőképesé, ha mindez együtt járt a tömegként való megjelenítéssel – s ez éppúgy szemben állt az individuális jelleg megképződésével, mint ahogyan a csoportokként való artikulálódással.¹⁸

¹⁵ Az egész jelenség funkciójának egykorú félreértésére jó példa, hogy ezt, a korabeli irodalmi kontextus intézménytörténeti és hatalmi-politikai konstellációjából szervesen következő, sőt, szinte egyedül végrehajtható értelmezői eljárást volt, aki divatnak minősítette (Mocsár Gábor, Hátrányos helyzetű nemzedékek = *Fasírt...* 165.).

¹⁶ Ennek bizonyos vonatkozásait érintettem egy korábbi dolgozatomban: Szilágyi Márton, Együtt – egy másért?, *A nyolcvanas évek prózája és a kritika* = *Uő, Kritikai berek*, József Attila Kör–Balassi, Bp., 1995, 26–35.

¹⁷ Zalán Tibor, *Arctalan nemzedék* = *Fasírt...* 35–56. Az írás először megjelent: *Életünk*, 1979, 11. szám, 957–968. A folyóirat következő számaiban több hozzászólás is reagált rá: Csajka Gábor Cyprian, (H)arctalan nemzedék, *Rövid toldások Zalán Tibor tanulmányához*, uo., 8. szám, 669–671.; Varga Csaba, *A konszolidáció nemzedéke*, uo., 8. szám, 671–675.; Vaderna József, *Az átélés tehetsége*, uo., 9. szám, 758–761.; Gécz János, *Kiegészítés az „Arctalanok” esszééhez*, uo., 9. szám, 762–766.; Gulyás István, *Jegyzetek az „arctalan” nemzedékről*, uo., 10. szám, 869–873.

¹⁸ Ezt jól mutatja tömören megfogalmazott alaptétele is: „A »legfiatalabb nemzedék« mivel (a) az irodalmi köztudatba nem vagy csak alig beépült, (b) nem tömörül csoportokba, iskolákba, (c) nem csoportosul irodalmi lapok, folyóiratok köré, (d) nem jelentkezik önmaga által létre segített minőségi antológiákkal, egyelőre elhelyezetlen, elhelyezhetetlen a mai magyar irodalom értékhierarchiájában.” Zalán Tibor i. m. 36.

Ebből a nyolcvanas évek eleji vitából az azóta eltelt évtizedek irodalomszerveződési jelenségei is jobban megérthetők. A „fiatal” íróként szocializált írónemzedék 1986-ban, 30 éves korában elhunyt legendás, örök beváltatlan ígéretként mitizált kritikus figurájának, Hekerle Lászlónak a kapcsán ezt a legutóbbi időben igen pontosan megfogalmazta egy összegző tanulmány: „A késleltetett indulásnak pedig máig ható következményei vannak: bár a fiatal prózaírók közösségét nem úgy kell elképzelni, mint egy osztályt, amelybe csak meghatározott számú tanuló járhat, az újabb és újabb fiatalok irodalomba áramlását gátolja kissé, hogy a ma negyvenötven éves íróink mintha nehezen öregednének ki a fiatal író általuk igen nehezen megszerzett szerepköréből.”¹⁹ Számos, az utóbbi években megfigyelhető jelenség is alátámasztja ezt a kijelentést: a nemzedéki írószervezetként létrejött József Attila Kör ugyanis előbb meglehetősen indulatosan reagált arra, amikor létrejött egy másik, nemzedéki írószervezet, a Fiatal Írók Szövetsége, majd pedig felemelte a korábbi harmincöt éves korhatárt negyven évre, amivel egy ideig késleltetni tudta a tagság jelentősebb arányú cserélődését, szavazati joggal és tisztségekre választhatóan továbbra is sorai között tudván olyanokat, akiknek a korábbi elvek alapján ki kellett volna öregednie az egyesületből. A nemzedékiség pozíciójából megképződő csoportosulás megtartó ereje igen erősnek bizonyul ugyanis, s továbbra is, a lehetőségek tagadhatatlan bővülése ellenére sem tudja átadni a helyét valami másnak, pontosabban a magukat túl sokáig „fiatalnak” tudó író-generációk nem mindig tudják megemészteni, hogy valaki hozzájuk képest határozza meg magát fiatalnak (nota bene: életkori értelemben egyébként teljes joggal).

Ezek a jelenbe érő folyamatok azt demonstrálják, hogy a nemzedékiség rendezőelvként való felbukkanása sajátos helyi értékkel rendelkezik, amelynek elsősorban az egyes korszakok kritikátörténeti összefüggései adják meg a keretét. Nem magától értetődő osztályozásról van tehát szó, hanem egy többféleképpen használható és kihasználható segédfogalomról. S ilyen módon az sem véletlen, hogy mikor, melyik periódusban bukkan föl a magyar irodalom történeti leírasi kísérletei között a nemzedéki érvelés. Ennek jobb megértéséhez érdemes visszanyúlnunk az 1859-es Kazinczy-ünnepségek eseménysorozatához, azon belül is a Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly 1828-as pesti találkozását megörökítő Orlai Petrich Soma-festményhez

¹⁹ Szilágyi Zsófia, Szembesülsz, továbbszövöd, Hekerle Lászlóról, *Új Forrás*, 2007, 3. szám, 80. Az elemzés alapját az *Ex Symposion* című folyóirat Hekerle-száma adta (2006, 56. szám).

(*Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly első találkozások*).²⁰ A festő itt egy olyan témát örökített meg, amelynek személyes tanúja bizonyosan nem lehetett: Orlai Petrich 1828-ban mindössze hatéves volt. A festmény kompozíciója a felidézett ikonográfiai előkép, Velázquez *Bréda átadása* című képe miatt is²¹, erősen szimbolikus karakterű: kettős kép, amely egy kézfogás pillanatának a megörökítésével egyenrangúként ábrázol két alakot, Kazinczyt és Kisfaludyt. A beállítás színpadias elrendezésű s frontális nézetre van beállítva: a középpontnak a kézfogás tekinthető, bár jó érzékkel a teljes szimmetria egy kissé ki van mozdítva, s ezáltal Kazinczy kerül a kép tengelyébe; a többi alak ehhez képest mellékszereplő, akik mind a két központi alakhoz képest hátrébb, s jórészt oldalt helyezkednek el. Néhány figura gesztusai pedig kifejezetten a kézfogásra mutatnak rá, a legnyilvánvalóbban a Kazinczy és Kisfaludy mögött és között elhelyezkedő alak, akinek a jelenléte azért is fontos, mert így egészül ki háromtagúra a Kazinczy és Kisfaludy megképezte csoportozat, s ő az, aki rámutat Kazinczy és Kisfaludy összefonódott kezére. A kézfogás ráadásul ellentéteket köt össze: Kazinczy világos foltként van jelen a képen, fehér ruhája és idős korára utaló ősz haja ellenpontozza a sötét öltözékben és sötét hajjal megjelenített Kisfaludy Károlyt, akinek körszakállja is van, míg Kazinczy borotvált arccal látható.

Ez a kép az 1859-es, országossá terebélyesedő Kazinczy-ünnepség egyik legfontosabb vizuális elemévé vált: gróf Nádasdy Lipótné indított gyűjtést az arisztokrata hölgyek körében, hogy Orlai Petrich megbízást kaphasson egy Kazinczyt ábrázoló kép megfestésére (az adakozók névsorát aztán az akadémiai emlékkönyv közölte is), s aztán a pesti ünnepségek központi helyszínén, a Nemzeti Múzeumban az előcsarnokot ez a festmény díszítette, majd pedig a megrendelő grófné a művet a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta.²² Népszerűvé válásához még inkább hozzájárult azonban, hogy sokszorosított grafikaként önállóan is megjelentették erre az alkalomra, rá-

²⁰ A Kazinczy-ünnepségről l. Keserű Katalin, A kultusz köztes helye, Kazinczy magyarországi kultusza = *Tények és legendák, tárgyak és ereklyék*, szerk. Kalla Zsuzsa, Bp., [1994], (A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 1.), 35–45.; Praznovszky Mihály, „*A szellemiadal ünnepei*”, A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén, Mikszáth Kiadó, Bp., 1998, 47–68.; Dávidházi Péter, *Egy nemzeti tudomány születése*, Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet, Akadémiai-Universitas, Bp., 2004, 265–282.; Margócsy István, Magyarok Mózese, Az 1859-es Kazinczy-ünnepélyek nyelvhasználatáról = *Uő, Égi és földi virágzás tükré*, Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról, Holnap, Bp., 2007, 249–267.

²¹ Erre az összefüggésre figyelmeztetett: Keserű Katalin i. m. 40–41.

²² Keserű Katalin, *Orlai Petrich Soma (1822–1880)*, Képzőművészeti Kiadó, Bp., 1984, 56.; az adakozók névsorát l. Akadémiai emlékkönyv a Kazinczy Ferencz évszázados ünnepéről, oct. XXVII. M. DCCC. LIX., A M. Tudom. Akademia kiadása, Pest, [a továbbiakban: Akadémiai emlékkönyv], 79–81.

adásul úgy, hogy a négylapos kisnyomtatványban a litográfia ki volt egészítve egy Képmagyarázattal, amelyet maga Toldy Ferenc fogalmazott; ez a szöveg aztán másodközlésként bekerült a centenáriumi albumba is.²³ Ilyenformán tehát az Orlai Petrich-kép vizuális üzenetének az elemzését nem kizárólag a festményből kiolvasható elemek révén valósíthatjuk meg, hanem rendelkezésünkre áll egy szöveges értelmezés is, amely ugyan nem a festőtől származik, de – ahogyan majd látni fogjuk – nem független a művész szándékától. Toldy írásából kitűnik, hogy a kép minden szereplője pontosan azonosítható, a festménynek megfelelő elrendezésben mindenki meg is van nevezve (innen tudjuk, hogy a Kazinczy és Kisfaludy kézfogására rámutató alak nem más, mint maga Toldy): a nagy esemény tanúi nem névtelen statiszták – leszámítva a kép bal oldalán látható szolgálót, akinek a jelenléte a festmény zsánerkép jellegét erősíti.

Csakhogy ezúttal nem egyszerűen egy jelentős esemény megörökítése történt meg, hanem utólagos megkonstruálása. Kazinczy 1828-as pesti látogatásának fennmaradt dokumentumai ugyanis nem arról árulkodnak, hogy ezt a kétségtelenül megtörtént találkozást a magyar irodalom története szempontjából a résztvevők közül bárki is ennyire jelentőségtelinek tekintette volna. Arra a levélre, amelyet Kazinczy Pestre érkeztek, 1828. február 18-án délután Toldynak küldött, maga Toldy csak ennyit jegyzett rá (hogy mikor, azt sajnos nem tudni): „Februárius’ 18dikán délben érkezett Kazinczy Pestre, ’s estve írá nekem ezt. Még azon estve megöleltem, jöttek Vörösmarty, Fenyéry ’s Bártfay is.”²⁴ Azaz maga Toldy sem ejt szót itt Kisfaludy jelenlétéről, s ennek a találkozásnak a kiemelt fontosságáról, pedig ez a levél lenne az a dokumentum, amely a nagy esemény közvetlen előtörténetét tanúsíthatná. Hasonlóképpen árulkodó Kazinczynak a hazatérése utáni, Toldyhoz intézett köszönőlevele: pesti tartózkodására visszautalva üdvözlétét küldi Vörösmartynak és Fenyérynek, áradozik Bajzáról és dicséri Toldyt, de Kisfaludynak a nevét le nem írja.²⁵ Kisfaludy oldaláról meg semmiféle egyéb

²³ Akadémiai emlékkönyv 81–83. Külön érdekesség, hogy miközben az írás betűjeggyel szignálva van (T. F.), a szövegben Toldy egyes szám harmadik személyben beszél magáról. A képleírás jelentőségére felhívta a figyelmet Dávidházi Péternek a Praznovszky Mihály kandidátusi értekezéséről (publikált változata: Praznovszky Mihály i. m.) készített, cím nélkül közölt hozzászólása: *Irodalomismeret*, 2001, 3–4. szám, 152–153.

²⁴ Kazinczy – Toldynak, Pest, 1828. febr. 18. = *Kazinczy Ferencz levelezése*, XX. kötet, s. a. r. dr. Váczy János, MTA, Bp., 1910. [a továbbiakban: *KazLev XX.*] 471.

²⁵ „Vörösmartynak és Fenyérynek mondj minden kedvest felőlem. Örvendek hogy látásból is ismerhetem, a’ kiket már elébb csak érdemeikből ismertem. Bajzádat azért nem említem itt, mert nem gondolom, hogy Pesten van. De a’ Te barátid nekem is tisztelt, szeretett barátim, ’s Vörösmartyt, Fenyérit, Bajzát lehetetlen nem tisztelni, nem szeretni. Pesten élni, ’s együtt lenni véletek, irigyelendő sors, eggyitek másikánál gyűjt gyertyát.” Kazinczy – Toldynak, Széphalom, 1828. júl. 16. = *KazLev XX.* 520–521.

megnyilatkozást nem ismerünk, csak azt, amit Toldy 1859-ben a szájába ad: Kisfaludy monográfusa, Bánóczi József is csupán Toldy szavait idézve tudja rekonstruálni az eseményt, azaz semmi olyan szövegre nem tud támaszkodni, amely más nézőpontot jeleníthetne meg.²⁶ Még Toldy beszámolójából is kitűnik, hogy voltaképpen csupa hétköznapi elemet tarthatunk számon erről az eseményről: a kézfogáson kívül ugyanis, amelyet Toldy igen kidolgozott retorikai apparátussal igyekszik elemelni a banális udvariassági formulától²⁷, voltaképpen semmi szokatlanul intenzív rokonszeny-megnyilvánulást nem rögzít az utólagos leírás. A Szemere lakásán Kazinczy és Kisfaludy között lefolyt beszélgetésből pedig – Toldy szerint – a jelenlévők alig hallottak valamit, pusztán három festőnek, Poussainnek, Ruisdaelnek és Vernetnek a nevét.²⁸ A művészettörténész Vayerné Zibolen Ágnes ebből – üdítő illúziótlansággal – arra következtetett, hogy a kényesebb irodalmi témákat elkerülendő beszélgethettek inkább festészetről, amelynek Kisfaludy művelője, Kazinczy pedig rajongója volt, mi több, talán éppen Kisfaludy – utóbb szétszóródott – gyűjteményéről lehetett szó.²⁹ 1859-ig kísérlet sem történt arra, hogy ezt a találkozást valaki irodalomtörténeti eseményként interpretálja. A szimbolizáció ideológiai alapjának a megteremtése pedig aligha Orlai Petrich önálló ötlete volt: a Toldytól fogalmazott magyarázat mindenre kiterjedő volta is arra mutat, hogy maga Toldy informálta és instruálta a festőt arról, kit kell a hátsó csoportozat tagjaként ábrázolnia, mi több, erre a közreműködésre vannak egyéb bizonyítékok is³⁰, ilyenformán tehát egy irodalomtörténeti korszakértelmezés vizualizálását kellett elvégeznie Orlai Petrichnek.³¹ A Toldyt is a képre helyező festő mindazzal, amit innovatív módon ennek a tartá-

²⁶ Vö. Bánóczi József, *Kisfaludy Károly és munkái*, II. kötet, Franklin-Társulat, Bp., 1883, 151–154.

²⁷ „Az ajtó nyílik, Kisfaludy Károly lép be, barátjaitól követve. Szemere megsúgja vendégének a Kisfaludy nevét. Kazinczy felkél azon perczben, melyben Toldy aggódó örömmel reszketve mondja Kazinczynak: Ez az!

A két férfi kezét fog, s Kazinczy, ifjabb társához – kivel ez időben az irodalmi primátust megosztá vala, szívesen, – így szól: 'Igen tisztelt férfiú! barátságodat kérem.'

Összeölelkeztek." Akadémiai emlékkönyv 82.

²⁸ „Csendes beszédökből – mert Kazinczy az úti átfázástól csak igen halkán szólhatott, és Kisfaludy önkénytelenül suttogva beszélt – koronként Ruysdael, Poussin, Vernet és ily nevek hallatszottak." Akadémiai emlékkönyv 82–83.

²⁹ Vayerné Zibolen Ágnes, Kisfaludy Károly, *A művészeti romantika kezdetei Magyarországon*, Akadémiai, Bp., 1973, 50–51.

³⁰ „A két személyiség közti közvetítő (a képen is) Toldy Ferenc volt, aki segítette a festőt, hogy művén tizenkét író »hű arcképét« megfesthesse. Orlai mindenesetre az ő segítségével szerezte meg Bárfayné eredeti arcképét." Keserü Katalin (1984) i. m. 56.

³¹ Toldynak a Kazinczy-ünnepség során betöltött szerepéről bővebben l. Dávidházi Péter, *Egy nemzeti tudomány születése*, Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet, Akadémiai–Universitas, Bp., 2004, 265–282.

lomnak a szolgálatába állított, voltaképpen azt a koncepciót rögzítette, hogy a magyar irodalom első, jelentős nemzedékváltása békésen, konszolidált és szabályozott módon ment végbe: az idősebb nemzedék vezére, Kazinczy egy kézfogással mintegy átadta a magyar irodalom irányítását a fiatal irodalom megszervezőjének, Kisfaludy Károlynak.³² Ez az – Orlai Petrich Soma és Toldy Ferenc közös erőfeszítésének köszönhetően – egyszerre vizuális és textuális üzenet olyasmint akart megjeleníteni és azonnal szigorú értelmezői keretbe foglalni, amelynek a jelentősége először csak az irodalmi intézményrendszer XIX. századi állapotában bukkanhatott fel magyarázandó problémaként: tudniillik egy irodalmi nemzedékváltás létét és lehetőségét. Nem véletlen, hogy Toldy saját magát is rátétette a képre: ezáltal saját pozícióját is meghatározta, hiszen tanúként, sőt, közvetítőként mutatkozhatott meg, de a „fiatalok” oldalán. Az értelmezői narratíva ezáltal önmaga látószögét a progresszív oldalon jelölte ki, mindazonáltal úgy, hogy a magyar irodalom szervezőjét hangsúlyozta. Nem árt felfigyelnünk arra, hogy a találkozás során állítólag elhangzott nevezetes mondat („Igen tisztelt férfiú! barátságodat kérem!”) csak itt és ekkor, Toldy kísérszövegében bukkan föl először³³, s csupán azért hat veretesebbnek és emelkedettebbnek egy üres udvariassági formulánál, mert Toldy narratívájába illeszkedik bele. Ilyenformán tehát a Kerényi Ferenc úttörő jelentőségű tanulmányában olvasható tömör összegzés („Két nemzedék találkozása, a magyar irodalom első deklarált vezérváltása.”)³⁴ csak azzal a megszorítással fogadható el, hogy ez az esemény csak hatástörténetileg nyerte el ezt a pozíciót, s ebben az értelemben is csupán Toldy Ferenc koncepciójában.

Toldy számára ugyanis a nemzedékek fogalmának használata aligha volt öncélú: a magyar irodalom fejlődéséről kialakított víziójának részeként került elő és nyert értelmet „öregék” és „fiatalok” szembeállítására, ráadásul úgy, hogy erre egy önarcképszerű helyzetmeghatározás is rávetült. Aligha véletlen, hogy Toldy nagy irodalomtörténeti összefoglalásaiban nem is találkozunk kiemelt szerepben a nemzedékváltásokra felépített magyarázatokkal: a Kazinczy és Kisfaludy közötti, szokatlanul nagy hatással inszenírozott váltás Toldy számára az első ilyen, értelmezésre szoruló jelenség volt, ezt pedig harmonikus átmenetként integrálta a fejlődésről kialakított elképzelésébe. Ha elfogadjuk Kerényi Ferenc felosztását az irodalmi nemzedékváltásokról³⁵, s

³² Ezt a művészettörténetés a következőképpen fogalmazta meg: „Kazinczy és Kisfaludy 1828-as találkozása »a nyelvi elkülönbség«, a fiatal nemzedék és az irodalmi vezér, a klasszicista és romantikus szemlélet találkozását és megbékélését jelentette egy egységes magyar kultúra szellemében.” Keserü Katalin (1984) i. m. 56.

³³ Akadémiai emlékkönyv 83.

³⁴ Kerényi Ferenc, *Az elmaradt irodalmi nemzedékváltások tanulságaiból*, Holmi, 2003, 469.

³⁵ Kerényi Ferenc i. m.

a következő fontos fázist a Vörösmarty és Petőfi köztiben³⁶, a harmadikat pedig vagy latens módon, félig elsikkadva az 1860-as évek közepére tesszük, vagy manifesztté válóan az 1870-es „kozmpolita-vita”³⁷ idejére határoljuk be, feltűnő, hogy Toldy ezeket már nem akarta és nem is tudta irodalomtörténészként értelmezni, ezek a periódusok részben vagy egészében kívül voltak az érdeklődésén. Ezért is lehetett számára egyedül értelmezendő az 1828-as találkozó.

Toldy 1859-es interpretációja már csak ezért is komoly tanulságokat hordozhat a nemzedékiség irodalomtörténeti kezelésére nézvést. Hiszen bármennyire magától értetődő tapasztalat az irodalom történetében is a fiatalabb írószemélyiségek jelentkezése, netán csoportban való megmutatkozása, a nemzedéki magyarázóelv mindig valamiféleképpen az alakulástörténetről vallott előfeltevésekhez igazodva bukkan föl, vagyis ilyenformán soha nem ártatlan és természetes osztályozási szempontról van szó. Asbóth János 1873-as tanulmányában, a *Három nemzedék* címűben – amely egyébként Szekfű Gyula könyvének előzménye volt – három politikushoz rendelt hozzá három írot (Széchenyihez Vörösmartyt, Kossuthhoz Petőfit, Deákhhoz Aranyt), hogy ezzel három, egymást követő nemzedéket határolhasson el,³⁸ ez az erősen preconcepcióra épülő eljárása azonban csak úgy bizonyult végrehajthatónak, hogy a legutolsó, tehát legfiatalabb nemzedékbe kellett besorolnia reprezentánsként azt az Arany Jánost, aki pedig hat évvel idősebb volt az őt megelőző generációt fémjelző Petőfinél.³⁹ Korábbi példáim pedig azt a következtetést is megengedik, hogy a csoportképződés ilyesféle leírására az irodalmi intézményrendszer és az irodalmi nyilvánosság bizonyos artikuláltsága előtt aligha van szükség; ráadásul ennek az értelmező keretnek az alkalmazása nem nélkülözi a személyes érintettséget sem. Toldy példája kapcsán igencsak látványos a nemzedékváltásra rámontírozott önarckép alanyi tétje

³⁶ Erről a jelenségről egyébként már jóval korábban megszületett egy alapos irodalomtörténeti elemzés: Martinkó András, Váltás a stafétában: Vörösmarty és Petőfi = *Petőfi tüze*, Tanulmányok, szerk. Tamás Anna és Wéber Antal, Kossuth–Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1972, 37–72.

³⁷ Erről l. a Reviczky-kritikai kiadásban Császtvay Tünde jegyzetét: *Reviczky Gyula összes verse*, Kritikai kiadás, II. kötet, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta, a mutatókat összeállította: Császtvay Tünde, Argumentum–Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2007, 903–907.

³⁸ Asbóth János, *Három nemzedék = Uő, Irodalmi és politikai arcképek*, Légrády testvérek, Bp., 1876, 7–50.

³⁹ Erre felhívta a figyelmet: Kerényi Ferenc i. m. 473. Megjegyzendő, hogy ezt igencsak feltűnő kronológiai manipulációt maga Asbóth is észlelte, s ezért az esszé 1892-es, harmadik kiadásakor a címet *Három korszakra* módosította. Ez utóbbira figyelmeztetett: Kiczenko Judit, Utószó = *Asbóth János válogatott művei*, a szöveget válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Kiczenko Judit, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002, 268.

– annál is inkább, mert ezúttal mindez nem kizárólag metaforikus megfogalmazás, hiszen Orlai Petrich képe valóban őrzi Toldy ifjúkori arcvonásait is. A nemzedéki elv érvényesítése ezért is tartalmaz oly gyakran – akár csak rejtve is – emancipatórikus szándékokat. Vagy azért, mert az értelmezendő irodalomtörténeti események eleve valami ilyesféle tartalmú generációs önértelmezést is tartalmaznak, s az interpretátor ehhez igazodik, vagy kifejezetten az irodalomtörténész alkotja meg a nemzedékek fogalmát. Az irodalomról és az irodalom társadalmi használatáról sokat elárul, ha megpróbáljuk megfigyelni, hogyan és miért.

Orlai Petrich Soma: Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly első találkozások

A történelem, a történetírás és a regény viszonyrendszere

A történetírás fikcionális természete

A recepciótörténet anekdotikus alakzataihoz tartozik Móricz Zsigmond 1922-ben, a *Nyugat*-ban közölt esszéjének „pipafüst”-hasonlata, amellyel Jókai Mór *Erdély aranykora* című regényének történelmi hitelét, történelmi tényeknek való megfeleltethetőségét értékelte. „Mikor történelmi regényhez nyúltam, elővettem az *Erdély aranykorát*, de harminc-negyven oldal után letettem. Nem tudom olvasni. Nem elég, hogy teljesen légből kapott, hogy történelmi gyökerei csak olyanok, mint a pipafüst vékony csíkja, amely oda-fent bodrokká s felhőkké terebélyesedik, de azért csak dohányfüst marad, s nem valóságos felhődzés” (Móricz 1922. 1434.). Az anekdota poénja azonban nem a Jókai-recepcióban, hanem a *Tündérkert* olvasása során teljeseedik ki. Mert a „pipafüst-hasonlat” nyomán azzal a prekoncepcióval kezdünk a Móricz-regény olvasásába, miszerint felismerhetjük, „miképp nem az”, nem „pipafüst”, nem „zsáner humor” vagy „szerelmi végzet”-sablon (Nagy 1999. 18.), s hogyan nem „ezerszínű album” (Imre 1996. 148–149.) a történelmi regény, amiért a Jókai-féle történelmi elbeszélés hitelét vonták kétségbe. Kisé ironikus kérdések merülhetnek fel bennünk. A Jókai-regényre irányított számonkérés („Mitől aranykor, ha Apafi Mihály a fejedelem!?”) paralelje: „Mitől tündérkert, ha Báthori Gábor a fejedelem?” Vagy: mennyiben kevésbé külön-arcú az övé, mint Apafié? Vagy: megfelel-e regénybeli alakja a történelmi diszciplínának kialakította közmegegyezéssel ideálképnek? Vajon Báthori Gábor tényleg az érzékek misztériumába bukott többre predesztinált zseni volt-e, amivé Móricz regényében formálódik személye, vagy valami egészen más, pl. ősbarnírt ellenkép?

Nem szükséges választ adnunk a kérdésre, alkalmazta-e és hogyan történelmi regényírásában Móricz a műfaj kanonizált konstrukciós elveit, mert számunkra inkább e kanonizáló eljárások ellentmondásosságának eredete

fontosabb. Móricz esszéje és az idézett interpretációk ugyanis a Jókai-regénnyel szemben olyan recepcionális elvárásokat támasztottak, amelyek a műfajtipus tradicionális értelemben vett mátrixának felelnek meg. Alapja a „filológiai visszakeresés” (Török 2001. 244.) művelete: megegyezik-e a mű kronológiai szituáltsága a hitelesként számon tartott források időrendjével, illeszkedik-e az alakformálás a történelmi személyiség közmegegyezészerű képéhez, s hitelreemtő elvként funkcionál-e szerveződésében a háttérrarratvák felőli verifikálhatóság (Török i. m. 250.).

A felsorolt – hagyományos értelemben vett – műfajkonstruáló elvek arra a jelenségre irányítják a figyelmünket, miszerint a mindenkori hivatalos kánonok egyfajta hierarchiát feltételeznek a történetírás és a történelmi regény viszonyrendszerében, ahol a tudományos diszciplína metatudományként funkcionál. A XVIII–XIX. század fordulópontján – miként azt a magyar történetírás és a fikciós jellegű történelmi művek történetéről, illetve kapcsolatáról Szajbély Mihály *A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában* című tanulmányában megállapítja – sajátos közeledés figyelhető meg a történetírás és az irodalom között, mert „közös volt a cél, a nemzet sorsának aktív befolyásolása a nemzeti múlt népszerűsítésének, a nemzeti identitás erősítésének jegyében (Szajbély 1999. 434.). A korábban ható s a középkor egyetemes kultúráját feldolgozó latin nyelvű történetírást a nemzeti identitáskép megalkotása igényét kielégítő (vagyis a tudományos múltfeltárás módszerei helyett a legendák, mondák bizonytalan hitelességű múltkultuszát reprezentáló) fikcionális természetű történetírás szorította háttérbe, de a folyamat eredményeivel, pl. Dugonics András, Pálóczi Horváth Ádám vagy Virág Benedek történelmi jellegű műveivel ma – a tudománytörténet helyett – mégis inkább az irodalomtörténet foglalkozik. A jelenség tudománytörténelmi vizsgálata – Szajbély vonatkozó tanulmányának értéktétele szerint – nem kielégítő frekvenciájú.¹ E vázlatos áttekintések – a tudománytörténet fejlődésére nézve – a két diszciplína együttműködésében olyan regresszív tendenciát azonosítottak, amely a XIX. századi történetírás fejlődésbeli holdudvarát, hiányosságait eredményezte. Ismeretesek ugyanakkor Bajza József kritikáinak és „a román-költésről” szóló tanulmányának² a történetírás és a művészség egymásba olvadását pozitívként értékelő megállapításai. Feltehetően a kettős értékalkotói perspektíva, a történetírás és a történelmi regény jellegének eltérő szempontú megítélései vezettek az általunk példaként jelölt *Erdély*

¹ Szajbély Mihály idézett tanulmányában arról szól, hogy alig jelent meg a XX. század folyamán a történetírás történetével foglalkozó értékelhető munka. Ezek közül többször Lékai Lajos *A magyar történetírás (1790–1830)*, Budapest, 1942 című művéből idéz.

² Bajza József: Mednyánszky regéi magyarul. In: *Bajza József Összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte Badics Ferenc, 4. kötet, 136–142. I. h.: 136–137., illetve Bajza József: A román-költésről. In: B. J.: *Válogatott cikkek és tanulmányok*. Budapest, 73–102.

aranykora történelmi regényként való értékelése ellentmondásaihoz. Recepciótörténete – a XX. század kilencvenes éve hozta fordulatig – hemzseg tudományos szempontú verifikálhatóságának, hitelességének számonkéréseitől, illetve megkérdőjelezéseitől. A Cserei-krónika³ ugyanis, amely iránt „fel kellett volna támadnia benne a kétkedésnek” (Jánosy 1956, idézi: Török i. m. 248.), amelyhez mint történelmi forráshoz kritikátlanul viszonyult – épp a tudományos és a fikcionális történetírás egybecsúszásának – a mai retorika szellemében inkább azt mondanánk: elválaszthatatlanságának – mintapéldája. Irodalomtörténeti közhely ugyanakkor Kemény Zsigmond történelmi forrásokhoz való ragaszkodásának, illetve hitelességének felértékelése. (Az újabb kori értelmezések [pl. Török i. m. 249.] ugyanakkor rámutatnak arra, hogy ez a hitelességérték is csak a késő pozitivistá esztétika eljárásai szerint érvényes, hiszen Kemény forrásanyagát is a XVII. századi krónika jelentette, pl. Szalárdi János⁴ műve, amelynek tényanyagát meglehetősen szabadon kezelte, hiszen abban a szentléleki leányrablást véghezvivő Mikesek – fátum sújtotta drámai hősök helyett – közönséges martalócokként identifikálódnak.) Csak a XX. század kilencvenes éveinek (történelmi) regényírása hozta meg mind a XVIII–XIX. századi krónikák és tudománytalannak tekintett történetírói munkák, mind a reájuk hagyatkozó, belőlük merítő történelmi fikció kritikai rehabilitációjának igényét.

Szegedy-Maszák Mihály *Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata* című 1995-ös tanulmányában foglalkozik a történetírás, az irodalomtörténet és az irodalmi alkotás közötti képlékeny határok kérdésével: „Az elbeszélés vizsgálata (narratológia) egyértelműen azt bizonyítja, hogy a történetírás szerkezeti sajátosságai jórészt hasonlítanak a regény fölépítésének alapelveire. Ha pedig ez így van, akkor több figyelmet kell szentelnünk a kitaláltság (fikcionalitás) egyáltalán nem könnyen egyértelműsíthető fogalmának” (Szegedy 1995. 21.). Török Lajos *Hayden White*⁵ metahisztóriai tanulmányaira hivatkozik, amikor kijelenti: „...a történelemről való beszéd olyan képződmény, amely maga is a narrativitás és – ezt magában foglalva – a diszkurzivitás mechanizmusaival képes csupán a múlt megjelenítésére, tehát a történetyszerűség nyelvi alapon szerveződő koherenciaképző elvei segítségével tud a történelemről kijelentéseket tenni, úgy tűnik, mintha fordítottá vált volna az a hagyományos hierarchikus szemlélet, amely a történelem identitását a róla való beszéd különböző alakzataitól nem tette függővé” (Török i. m. 249.).

³ Cserei Mihály: *Erdély históriája (1661–1711)*

⁴ Szalárdi János Siralmas magyar krónikának kilencz könyvei mellyeket a következő posteritásnak megintésekre, és oktatásokra tulajdon nyelvükön egybeszededetett és megírt Szalárdi János. 1662-dik esztendejében.

⁵ Hayden White: *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*. Frankfurt am Main, 1991, 17–20., illetve uő: A narrativitás értéke a valóság megjelentetésében. In: *A történelem terbe*. Budapest, 1997. 103–142.

A történetírás (fikcionális) nyelvi alakzatokkal való azonosítása a XX. század végére felszámolta nemcsak a történetírás és a történelmi fikció (a történelmi elbeszélés) közötti hierarchiát (a tudományos beszéd feljebbvalóságáról alkotott képzeteket), de megkérdőjelezte a történelmi regény megfeleltethetőségéről (referencialitásáról) alkotott műfajkonstruáló elképzeléseket is. A történelmi elbeszélés hitelessége és a történelmi tény között nincs semmilyen direkt kapcsolat. Sem a természetes időrendhez való illeszkedés, sem a közmegegyezéssel ideálképeknek való megfeleltetés, sem a háttérnarratívák felőli verifikálhatóság nem kizárólagos műfajkonstruáló tényezők a történelmi mű, a regény létrejöttében. Hogy Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* című regényében Mikes János alakja nem követi a történelmi emlékezet kialakította tényszerűségeket, nem vonja kétségbe a mű történelmi regényként való megszólíthatóságát; egy újabb példa: Láng Zsolt *Bestiáriumának* bizzarr időszerkezete (megtörténik benne, hogy olyan történelmi személyek lépnek kontaktusba egymással, akik a természetes időben sohasem találkozhattak, mert nem éltek azonos korban) egyáltalán nem hitelteleníti történelmi atmoszféráját. Nem véletlen mozzanat, hogy a XX. század végi történelmi regény egy meghatározott vonulata (ahova Láng jelölt regényei is tartoznak) épp arra a Jókai-féle történelmi elbeszéléshagyományra íródott rá, amely végletesen szembehelyezkedik a történelmi regény hagyományos értelemben vett konstruktív elveivel. Figyelmen kívül hagyja pl. az időrendi és az ok-okozati linearitás történetírói követelményrendszerét. Mindez azt bizonyítja számunkra, hogy a vizsgált mozzanatokon kívül léteztek/léteznek és eredményesen hatottak/hatnak más, jelentős műfajformáló elemek is a történelmi regény létrejöttében.

Amennyiben a történetírást és a történelmi fikciós prózát a történelemtől szóló beszéd lehetséges alakzataiként szemléljük, műfajdiskurzusok hálózatos szövevényével állunk szemben. Ilyen értelemben a XIX. századi történelmi regény olyan *műfajok és szövegalakzatok transzformációja*, amelyek egy más korszakban, vagy egy más diszciplína keretein belül a történelem megjelenítésének tudományos/adekvát eljárásai voltak. Így vállalja át a másik műfaj funkcióit részben vagy teljes egészében pl. az eposz, a hősének, a krónika, a rege vagy a történetírás formáit helyettesítő, annak helyében álló XIX. századi történelmi regény. A történeti fikciós próza létrejöttét Szajbély a novella, a rege, a monda, a naiv eposz és a történetírás műfaji „ötszög”-ében képzelel (Szajbély i. m. 429.).

A helyettesítés vagy a más formára való ráíródás eljárása a történelmi regény *szövegtapasztalati* alapjaira is rámutat. Ez az a konstruktív mozzanat, amely a történelmi művek szerveződésében érvényen kívül helyezi a történelmi tapasztalat fontosságát: tárgyát nem a történelemben, hanem szövegvilágokban, szövegelőzményekben, a szövegköziség hálózatában ismeri fel: „az

intertextualitást a történelem tapasztalatának horizontjaként jeleníti meg” (Török 2001. 247.).

A szükségszerűen fikcionális természetű történelmi regény műfajalkotó tényezői között – az eposztól való elmozdulás alakzatai és az intertextualitás mellett – az időstruktúrák linearitását felváltó tematikai gócpont- és horizontváltások jelenségét is megjelölhetjük. Jókai *Erdély aranykora* vagy az évtizedekkel később íródott *Fráter György* című regényében mintaszerűen formálódik meg előttünk a – hagyományos recepcionális elvárások által egyébiránt elfogadhatatlannak minősített – eltérő horizontképződések és -váltások eljárása: a történelem eseményei különböző történetekben és látószögekből válnak értelmezhetővé. Zrínyi Miklós véletlen halálának, illetve Bánfi Dénes megöletésének története a XVII. századi történelem erővonalainak megismerési horizontjait jelentik, míg Fráter György vagy Szapolyai János Magyarország-látomása a XVI. század történelmére mutató perspektívákat képeznek.

A történetírás és a történelmi regény tradicionális/hierarchikus viszonyrendszerét átalakító új tudomány- és műfajtörténeti értelmezések a történelmi regény (ön)identifikációjának új lehetőségeit is felvetik. Az új fogalmi leírás nehézségei azonban az alapkonstrukcióról, azaz a történelemről alkotott társadalmi fikció változásaiból adódnak. Szinte lehetetlen definíciót alkotni a történelmi regényről, ha a történelemképzetek sokaságával kell szembenéznünk.

A többféle történelem és a többféle történelmi regény gondolata

A történelmi idő képlékenységének és átjárhatóságának fogalma nemcsak azt jelenti – miként Szegedy-Maszák Mihály állapítja meg – „a különböző olvasókban más-más történelem képzelet él” (Szegedy-Maszák 1998. 75.), de a történelmi tér és idő bizarrá, virtuálissá és többjelentésűvé válásának jelenségét is.

A mítoszban nincs történelem, mert még nem létezik a narrátor rálátási távlata. Az eposz történelmi ideje – a hegeli „aranykor-mítosz” szellemében – a világtörténelem szubjektuma, a nemzet születésének időszakával azonosítható. A rege történelmi elbeszélésként való kezelése a történet régiségének, előidőbe való helyezhetőségének függvénye. Walter Scott a *Waverley* alcímében (Hatvan évvel ezelőtt) ugyancsak az elbeszélés aktuális ideje és az elbeszélte történet ideje közötti több évtizedes távolság fennállását tekinti történelmi meghatározottságnak. „Minél nagyobbra növekszik egy regény váza, annál nyilvánvalóbban kitetszik történelmi jellege” – írja Northrop Frye *A kritika anatómiája* (Frye 1998. 265.) című művében. Ezekben a képzetekben a múlt idő jelenti a történelmiség alkotóelemét.

A klasszikus eposzértelmezések, illetve a románcról mint a regény archaikusabb változatáról szóló elképzelések szerint a történelem a nemzet sorsát meghatározó, sorsfordító *esemény* sor, pl. a honalapítás (frye-i terminológiával: *új Haza-, új Trója-építés*), illetve azzal megegyező jelentőségű *értékteremtés ideje, tere és folyamata alkotta szövevény*. A hegeli történelemfilozófiára alapozó fiatal Lukács György történelem-fikciója az *organikus világgállapot visszaállításáért folytatott hősi küzdelmek* történéseinek *kontextusát* foglalja magában.

Viktor Žmegač történelmi poétikájának Walter Scott regényírását (Žmegač 1987. 128–129.) értelmező fejezetében a történelem *absztrakciójáról* olvashatunk. A Láng Zsolt regényírásával foglalkozó kritika a bestiárium műfaji keretei között kibontakozó *bizarr történelmi tér és idő* jelenségéről alkotott képet. „...a múlt rekonstruálásáért és megértéséért folytatott küzdelemben a *képzelet* legalább olyan, ha nem fontosabb szerepet játszik, mint a megismerés diskurzív ésszerűsége” (Szirák 2005. 51.).

A történelem és az irodalom kapcsolatáról szóló újabb diskurzusok Hyden White-nak a történelem „ elvesztésé ”-ről („...ami elvész, az többnyire azért, mert már a történések idején is feltáratlan, illetőleg eltitkolt, meghamisított lett.”, Sándor 2005. 54.) és a „történetírás fikcionális természetéről” (idézi: Török i. m.; Toldi 2007. 57.) szóló emblematikus kijelentésein alapulnak. A *Tiszatáj* hasábjain 2004-ben, míg az *Alföld*-ben 2005 folyamán közölt tanulmányok, vitairatok és cikkek⁶ legfontosabb kérdéskörét a történelem képzetkonstrukciója jelenti. A történelem anyagszerű felfogásának felszámolásával, a múlt és a történelem képzetének különválasztásával („Múlt csak egy van, de számos egymástól eltérő narratíva szól róla”, Sándor i. m., i. h.), majd a történelem és a fikció közötti határ elmosásával (a hivatkozások itt az *Ankersmit*-teóriára⁷ irányulnak: „Nincs többé semmilyen szöveg, semmilyen múlt, csak interpretáció”, Sándor i. m., i. h.) a történettudomány önidentifikációs kérdésekkel került szembe. A történelem ezeknek a szemléleteknek értelmében ugyanis a múlt interpretációja, de mert irracionálisát a tapasztalat nem, csak a képzelet képes befogni, megnyilatkozásaiba – miként Sándor Iván jegyzi meg róla – „a regény vialatófényei” (Sándor i. m., i. h.) szerveződnek. Gyáni Gábor a regény és a történelem kapcsolatáról szóló tanulmányának (Gyáni 2004) konklúziója is az, miszerint a múltnak több eltérő történelmi lehetséges.

A többféle történelem egyidejűségének gondolata a XIX. századi történelmi regény változatait érintő kutatásunkat nemcsak logikai szempontból (a múlt többféle interpretációja többféle történelmi regénykonstrukció léte-

⁶ Gyáni Gábor, Kibédy Varga Áron, illetve Szegedy-Maszák Mihály, Szirá Péter, Bényei Tamás, Sándor Iván etc. munkáiról van szó.

⁷ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Budapest, 2004

zését legitimálja), de a recepcionális elvárások szintjén, történeti értelemben is befolyásolja: utólagosan értelmez és rehabilitál alakulástörténeti jelenségeket. Felismeri és megnevezi pl. Jókai történelmi regényeinek tört. időszervezetében és horizontváltásaiban a többféleként megnyilatkozó történelem jelenségét, míg az író *Fráter György* című regénye és Kemény Zsigmond *Zord idő* című műve közé emelt – közhelyes és méltánytalan – esztétikai értékkülönbséget beszédmódbeli különbözőséggé minősíti. Jókai regényének XVI. századi térideje az eposzi kvalitású hős terepvesztésének és (egyébként zseniális) manipulátorrá válásának történelme, míg a Kemény-regény a történelem összetettségének (kontinuitáshiányának) szerepekre bontott interpretációja.

A „történelem nem volt, hanem lesz” gondolata Szirák Péter (Szirák 2005. 49.) gondolkodásában az irodalom eljárásai révén újraalkotható, állandó interpretációs viszonyrendszerben élő múlt és történelmi hagyomány folytonosan megtörténő eseménysorozatára irányítja a figyelmet. A történelmi ebben az értelemben már többé nem az a tárgy, amit időbeli távlat választ el az elbeszélés idejétől, s nem is az a jelenségegyüttes, amit a múlttól alkotott diszciplináris közmegegyezés tényarchívumként prezentál, hanem az az interpretációs tapasztalat, amelyet folyamatosan „újrabeszélnek”, új perspektívába helyeznek. Amikor Jókai a *Fráter György* című regénye kapcsán arról beszél, a képzelete révén töltötte ki azokat a foltokat, amelyeket a Martinuzzi-életrajzok⁸ üresen hagytak, a történelem sokszerűségének tapasztalatát és megjelölhetőségének fikcionális lehetőségeit összegezi. A történelmi tapasztalatnak az anyagszerűtől és az időrendtől elvont megnyilatkozása Petrichevich Horváth Lázár *Az elbűjdosott* című regénye is, amely a hagyományos értelemben vett történelmi regény egyetlen műfajalkotó elvének sem felel meg, s nem is értelmezhetnénk ezeknek a műfajstratégiai eljárásoknak a szellemében, ha nem volna mind történelmi regénykonstrukciónak szóló elképzelésünknek, mind történelemképünknek lényegi eleme az intertextualitás. A Petrichevich-regényt történelmivé a benne rejlő szövegtapasztalatok, mindenekelőtt a Byron- és a Bulwer-opus megidézettsége, világértésüknek szublimációja avatja: az a felismerés, miszerint a történelem dezillúzió, ahonnan kijárat az irodalom olvasható terébe vezet.

A folytonosan létrejövő történelem képzetkörében egy egész sor XX. század végi regény műfaja határozható meg. A múlt század nyolcvanas–kilencvenes éveiben, illetve a XX–XXI. század fordulópontján keletkezett Mészöly-, Háy-, Darvasi-, Láng-, Szilágyi- vagy Márton-regények XIX. századi történelmi elbeszéléshagyománytól való elválaszthatatlansága kettős természetű. Egyrészt: a valószerű referencialitások helyett olyan referencialitást idéznek

⁸ Horváth [Hatvani] Mihály: *Rajzok a magyar történelemből*. Budapest, 1859, Augustin Bechet Martinuzzi-életrajza 1715-ből.

meg általa, amely – Bényei Tamást idézve – „nem önmagában, hanem mint egy szöveghagyomány része, poétikai előfeltevése jelenik meg, s maga válik a referencialitás emlékhelyévé” (Bényei Tamás 2005. 46.). Másrészt: maguk is interpretációs térré válnak – utólagosan teremtve meg korábban keletkezett regények történelmét. Pl. Márton László *Testvériség*-trilógiája Mészáros Ignác *Kártigám* című regényéhez „rendel” történelmi közeget. Nem alaptalan hát, hogy a XVIII. század második felében keletkezett fordítást az újabb kori recepció feltétlenül besorolja a magyar történelmi regényirodalomba. Szirákot parafrázálva: Nem volt történelmi regény, hanem azzá lett...

A történelmi regény műfaji változatai a XIX. századi magyar irodalomban: képlékeny határok és időbeli átjárhatóság

A teremtő elvek ellentmondásos sokfélesége és a történelem változékonysága fényében a történelmi regény egyetlen definíciója sem tartható fenn általános érvénnyel. Hogy mégis kialakult a történelmi regények egyfajta rendje/sora, abban a közmegegyezés, másrészt a különböző műfajalkotó elvek egyidejű érvényességének értelmezői nonszensze működött közre. Ez utóbbi azt jelenti, elképzelhető, bizonyos műfajkonstruktív elvek csak a regények bizonyos csoportjára érvényesek; ami az egyik regényben konstruktív mozzanat, a másikban hiány, illetve pont az ellenkezője hat. Pl. kauzális rend helyett motivikus összefüggés. Az újabb történelmi regénykoncepciók közül, talán az Arany János-i fogalmakat („utánképzés”) is felújító, Kemény Zsigmond-kutató Bényei Péter fikciója áll legközelebb a változékonyságok és ellentmondások sokszínűségéből építkező történelmi fikciós próza lényegjegyeinek megragadásához. Több fontos és érvényes elvét fogalmazza meg a történelmi regény műfajkonstrukciójának: „...legfontosabb jellemzője, hogy a történelmi múlt megfelelő szerzői stratégia által kiválasztott történéseit vagy egy korszak átfogó, általános jellegzetességeit különböző szövegszervező eljárásokkal, nyelvi-poétikai eszközökkel »újraírja«, »utánképzzi«: egy esztétikailag megalapozott és csak belső szükségszerűségeinek engedelmeskedő kompozíció részévé teszi azokat. Ez döntően meghatározza az utánképzett történelmi tények, események irodalmi folyamatban betöltött szerepét, hiszen nem azok visszaadása vagy értelmezése, hanem esztétikai funkcióba helyezése, valamilyen jelentésadás szolgálatába állítása a történelmi regény célja” (Bényei Péter 1999. 441–442.). A történelmi regény e meghatározás értelmében nem a hitelesség – tények (történelmi események) ok-okozati viszonyán, kronológiai megfeleltetésén és az alakformálás referenciális vonatkozásain alapuló – konstellációja, hanem „jelentésképzés”, a világ fikcionális természetű utánképzése, sajátos eljárások alapján történő láttatása: horizont és beszédmód.

A XIX. századi magyar történelmi regény változatainak rugalmas műfaji sorba (típusrendbe) állítása és értelmezése a többféle történelemről szóló beszéd nyelvi lehetőségei és alakzatai közötti diskurzív viszony felállítását jelenti. A művek típusokba sorolása ezen az elven alapul: aszerint történik, hogy a történelemről szóló beszéd milyen változatát jelentik, milyen alakzatok (műfajok, beszédformák, nyelvi és stiláris eszközök) eljárásait érvényesítik vagy transzformálják. Ennek értelmében – legalábbis az értekezésemben létrehozott szükségszerűen szubjektív tartalmakat is közvetítő történelmi regénykoncepció keretei között – a XIX. századi magyar történelmi fikciós próza hat elkülönülő változata írható le, s néhány olyan mű értelmezhető, amely csak műfajok és szövegek közötti kapcsolatok szövevényes rendszerében szólható meg.

Az értekezés bevezetőjében felvázolt regényelméletek (Lukács György, Poszler György, Northrop Frye etc. elmélete) és néhány alakulástörténeti áttekintés (Imre László, Szajbély Mihály) is az eposzban jelöli meg azt az ősfomat, amelytől távolodva, e távolodás mentén jönnek létre új műfajok. Ennek az alakulástörténetnek – legalábbis egyes elméletek szerint, mint amilyen Frye kritika-anatómiája is – a hősrégi tartományoktól igen távoli és antagonisztikus pontján áll a regény (ellentétben a bizonyos eposzi kvalitásokat és szempontokat továbbépítő románcsal). Műfajalkotó jellegzetességei: a hőssel szemben a hétköznapi, a lényeges étellel szemben a lényegtelen megragadása és kifejezése. Mások (ezt az elvet látjuk érvényesülni Imre László műfaj-monográfiájában⁹ is) úgy találják, épp a történelmi regény az a műfaj, amely részben vagy teljes egészében képes átvállalni bizonyos eposzi funkciókat. Imre László és a regény-románc különállóságát lényegi olvasási stratégiaként érvényesítő Szilasi László¹⁰ (történelmi) regényről alkotott fikciója abból a szempontból maradéktalanul helytálló, miszerint a regénytípusnak valóban létezik egy, a románcához közel álló változata, amely felvállalja és szövegvilágaiban domináns elvként érvényesíti az archaikusabb (transzcendesebb) világképen alapuló műfaj alkotóelemeit, pl. a stilizált, eposzi értelemben vett *kereső* hős útjának, utazásainak megrajzolását, az új Hazával (metaforikus értelemben: új Trójjával) azonos organikus világállapot visszaállításáért folytatott küzdelem középpontba állítását, mítoszi utalásrendszer érvényesítését. Az eposzregény azonban a múlt történelmi interpretációjának csak egy lehetséges változata, s a XIX. századi magyar irodalom történelmi regénykorpuszában egyetlen – a románc változataként is értelmezhető – művet jelölhetünk meg, amelynek szerveződése maradéktalanul megfelel az eposzregény konstrukciójának:

⁹ Imre László: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen, 1996

¹⁰ Szilasi László: *A selyemgubó és a „boncsolókés”*. Szeged, 2000

Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényét. A vizsgált század regényírása előtörténeteként kezelt XVIII. század végi késő barokk regénykonstellációk és -fordítások csoportjában pedig Dugonics András *Etelka* című regényének önreflexív mozzanategyüttese (mindenekelőtt: jegyzetanyaga) jelöli ki önmaga helyét az eposzok (elsősorban a homéroszi és a vergiliusi eposz) hatásrendszerében. Az elmúlt évszázadok olvasásstratégiáinak, valamint társadalomtörténeti tudásunknak megváltozása miatt ma kevésbé ismerjük fel eposzi kvalitásait, ugyanakkor tény, hogy narrációjának aktuális idejében ez a heroikus jelentőségű nemzeti magatartásmintákról alkotott kép újszerűsége révén hatott olvasóira. Ő az első regényírónk, aki egy történelmi korszak lényegjegyeit emberi/nemzeti viszonylataiban képes felmutatni. A honalapítás eposzi jelentőségű tettét az univerzális európai tett jelentés-köréből a nemzeti paradigma összefüggésrendszerébe helyezi át.

Nemcsak a történelmi regényidő képlekenységével, az idősíkok átjárhatóságával kell számolnunk a XIX. századi magyar történelmi regényről alkotott koncepciónk és tipológiai kísérletünk során, de az alakulástörténeti korszakok közötti határmódosulásokkal és átívelésekkel is. A XVIII. század második felének késő barokk regényirodalmát a XX. század végi történelmi fikciós próza beleírja/beleírhatja a XIX. század regényirodalmába. Háy János regényírása a Jókai-féle elbeszéléshagyományra építkezik, s találja meg benne azt a történelmi korszakot, amelyet a XX. század végi – Bényei Péter alkotta fogalmakkal élve – *jelentésadás* szolgálatába állíthat.

A történelmi tér és háttér (a környezet- és hangulatfestés, a szövegháttér-mozzanatok virtuális történetsszerveződése, a történelmi epizód beiktatása, a történelemről szóló beszéd etc.) jelentésalkotó lehetőségeinek kiaknázása révén alkothatják a történelmi téridő megragadására irányuló „első kísérletek”-nek, „szerény hajtások”-nak nevezett regények mégis a XVIII. század végi, XIX. század eleji történelmi regények jelentős altípusát. A *Kártigám* a történelmi tér és idő konkretizációjával, a *históriai koordináták közé helyezett történet* módosult szerepével gazdagította a barokk regényt, illetve járult hozzá alakulástörténeti fejleményének, a XIX. századi történelmi regénynek a kialakulásához. Ugyane csoportba tartozik Kisfaludy Károly *Tihamér* című elbeszélése; a *történelmileg hiteles kerettörténet* (Nagy Lajos nápolyi hadjárata) tudatos választásának és megformálásának írói tette miatt fontos momentum, hisz ezzel a kerettel a – korszak epikájában egyébként elterjedt és sablonos érzelmes – történet a kontextusos olvasás újdonságával gazdagodott. A múlt korszakának kiválasztásával és a lovagtörténetre való vetítésével nemcsak határozott műfajértelmezési instrukciót helyez a befogadó elé, de a Nagy Lajos-i kor és az elbeszélés aktuális idejének párhuzamba állításával a jelentésképzés szekunder szintjeit befolyásolja: a múltra vonatkoztatott „jelen érdekű kérdés” aspektusát módosítja.

A történelmet kulisszaként, háttérként prezentáló történelmi regények sorában talán Gaál József *Szirmay Ilona* című regénye a legjelentősebb. Az idegen fogságba esett keresztény kisasszony európai elterjedtségű heroikus történetét Gaál historiográfiailag hiteles eseményekkel és sorsképletekkel kapcsolja össze, ugyanakkor meghagyva e referenciákat a kulissza-lét szintjén, inkább az érzelmes-vadregényes történet elemeiből építi fel a regényt. Két XVIII. századi krónika (Szirmay Antal latin, illetve magyar nyelven kiadott vármegyétörténete) és a Sue-féle romantikus regényírás képezik háttérnarratíváit. A *Szirmay Ilona* azonban nem elsősorban azért fontos alakulástörténeti állomás, mert vannak referenciális mozzanatok mögötte, hanem mert a történelmi konkretizáció (a magyar történelemre irányítja a figyelmet) törekvését jelzi, s ezt az elbeszélő megváltozott (közvetlen-autentikus) szerepe révén érvényesíti.

A történelmi fikciós prózának nemcsak a nemzeti közösség nagy jelentőségű eseményeit és a nagy formátumú hős heroikus útját megjelenítő változatait ismerjük, hanem léteznek más típusai is, amelyekben nem okvetlenül a hiteles történelmi (többnyire háborús) esemény és a benne részt vevő nemzeti hős (illetve pszeudo-valóságos alakmása) játszik főszerepet, hanem valamely *szellemi tartalom, eszme, jelenség (ezeknek születése, megteremtődése), amelyet a múlt művészileg megjelenített korszaka legitimál és reprezentál*. Legteljesebb megvalósulása ennek Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című regénye, amelynek misztikus középkor-világában a költészetet és korszakalkotó szimbólumait (mint amilyen a kék virág) látjuk megszületni. A mű ősi utazás-toposzkokat (mindenekelőtt az odüsszeiai második eposzhagyományt) és a romantikus nevelődési regény vándorlás-motívumát egyaránt szervesíti. A történelmi nevelődési, illetve a történelmi művészregény világalkotó tendenciái és mitikus hősképzetei alapján az eposzhoz más regényváltozatoknál közelebb álló konstrukcióról van szó. A magyar regénykorpuszból Vajda Péter *Tárcsai Bende* című regénye szublimálja ennek az európai regényhagyománynak a karakterisztikáit.

Jósika Miklós *Abafi* című emblematiszta jelentőségűvé vált regénye (tőle vezet le ugyanis a magyar irodalomtörténet-írás a magyar regény emancipálódásának útját) a történelmi nevelődési regény sajátos – a múltba vetített jelen érdekű kérdésnek adekvát teret és világot lelt – változata. Amíg a novalisi művészregény történelmi tere költői eszményképek megjelenítéséhez alkalmas környezet (mint a Vajda-regényekben), addig a scotti utat (is) bejáró Jósika Miklós regényeiben Erdély világa a nemzeti önismeret tárháza. Abafi Olivér „nevelődése”, jellemalkotó útja nem a művésszé válás folyamatát tükrözi, mint Heinrich von Ofterdingen vagy Tárcsai Bende életében, de alapvetően lélektani természetű: a züllött ifjú megnemesedése a magasabb rendű erkölcsi értékek befogadására kész lelkiállapot létrejöttét jelzi, ami egyúttal a nemzete számára hasznos egyéniség kialakulását is feltételezi.

A történelmet interpretáló esztétikai törekvések a múlt modelljeiben igen sokszor látnak olyan szereplehetőségeket, amelyek – a történelmi regény műfajkonstruáló jegyei között számon tartott – a múlt másságára kérdező jelen érdekű igény megvalósulását teszik lehetővé. Bényei Péter (Bényei Péter 1999. 442–443.) szerint a történelmi regény minden műfajtypusnál alkalmasabb „válságszituációk modellálására”. A magyar történelmi regénykorpusz legkiterjedtebb és -változatosabb altípusát a történelmi szerepregények alkotják. A történelmi szerep *a kaland* (pl. a Jósika-regényekben) jelentéseitől a *tévedés* formációin át (pl. Kemény regényeiben) a nagy formátumú történelmi zseni *bukásának* adekvát nyelvi alakzatok révén történő elbeszéléseig képes válságjelentéseket prezentálni (pl. Kemény Zsigmond, Jókai Mór regényírásában).

Értelmezői szempontból különös kihívást jelent a besorolhatatlan, nem tipikus regény, „a magában álló” történeleminterpretáció, mint amilyen Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regénye. A történelem mozgatórugóira, a szerepek lehetőségeire, a történelmi megismerések interpretálhatóságára kérdező elbeszélői hangja és látásmódja okán neveztem történelembölcseleti regénynek: a történelem itt a tanulmány, a megismerés tárgya. Ha létezik a történelmi regénynek eposzi hagyományt átvállaló rétege, akkor nyilván visszájának, az eposzparódia regényszerű változatának is van létjogosultsága. Az Eötvös-művet és Jókai *Erdély aranykora* című regényét értelmezve ilyen érzésünk lehet. A dezillúzió történelmi folyamataira ismerünk általuk.

A referencialitás elvesztésének, a nem létező történelem konklúziójának felismerése a történelem interpretációjának, a róla való beszédnek sajátos alakzatait, az áltörténelmi regény válfajait hozta létre. Nemcsak azért helyezhető az ál-jelzet e típusok konkretizáló megnevezésébe, mert a történelem folyamatai nem egyértelműen azt jelzik, amit a róla szóló beszéd tartalmaz, de mert a XIX. század végére láthatóvá vált – miként e Mikszáth-regényekben – a történelem sokféle arca, amiről nem okvetlenül kell és nem is lehet a szaknyelv alakzatai, vagy az irodalom kanonizált műfajai segítségével beszélni. A sokszínű történelem mozgatórugóinak dekódolása helyett Mikszáth hősei „eljátsszák” és különböző beszédformák (pl. anekdota vagy hazugság) révén végletesen szubjektívvé teszik, mintegy megkonstruálják saját „külön bejáratú” történelmüket.

„Mit gyászol a magyar történelmi regény?” – olvasom ezt az ironikus kérdést egy, a történelem elbeszélhetőségének lehetőségeit tárgyaló tanulmányban (Bényei Tamás i. m. 46.). Először talán a referencialitást. Következik a lakonikus félváltás. Majd egy idézet *A könnyemutatványosok legendájából*: „Amit elvesztünk, arról mesélni kell.” A logika azt sugallja, a történelmi regény „emlékéről” van szó. A könnyemutatványosok meg csak sírnak, gyászolnak. „Mi egyebet tehetnének, ha tudják, mi a vége?” (Bényei Tamás i. m., i. h.).

Néhány vázlatban a történelmi regénynek nevezett konstellációk XX. század eleji transzmutációiról is szót ejtek értekezésem utolsó harmadában.

Elsősorban Imre László okfejtésének nyomvonalán haladok. A történelmi regény XX. századi elsikkadásának, kánonon kívülre helyeződésének folyamatát regisztrálom általa. A XIX. századi elbeszéléshagyományra reflektáló, s a műfaj megújítására tett utolsó kísérletnek Móricz *Tündérvérfűjét* nevezi. Itt az idő felvenni a bevezetőben elejtett szálát... Aranykor nem volt Apafi idejében, hanem lett. Tündérvérfű sem volt, csak lehetett volna.

Nem tudományos befejezés

Többféle történelem létezik, ami többféle interpretációs módszert indukál. Egykarakterű történelmi regény nincs. De még lehet. Csak azt nem történelmi regénynek fogják hívni.

IRODALOM

- Bényei Péter (1999): „El volt tévesztve egész életünk”. Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján. Kemény Zsigmond: *A rajongók*. In: *Irodalomtörténet*, [1999.] 3. 441–466.
- Bényei Tamás (2005): Történelem és emlékezés a kortárs történelmi regényben. In: *Alföld*, [2005.] 3. 37–47.
- Frye, Northrop (2001): *A kritika anatómiája*. Budapest
- Gyáni Gábor (2004): Történelem és regény: a történelmi regény. In: *Tiszatáj*, [2004.] 4. 78–93.
- Imre László (1996): *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen
- Jánosy István (1956): Az Erdély aranykora forrásának problémáihoz. In: *Irodalomtörténet*, [1956.] 3.
- Móricz Zsigmond (1922): Jókai. In: *Nyugat*, [1922.] II.
- Nagy Miklós (1999): *Jókai Mór*. Budapest
- Sándor Iván (2005): Úton Bilbaóba. In: *Alföld*, [2005.] 3. 53–57.
- Szajbély Mihály (1999): A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában. In: *Irodalomtörténet*, [1999.] 3. 424–442.
- Szegedy-Maszák Mihály (1995): Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata. In: Sz.-M. M. „*Minta a szényegen*”. A műértelmezés esélyei. Budapest, 11–24.
- Szirák Péter (2005): Történelem nem volt, hanem lesz. A kortárs magyar történelmi regény változatairól. In: *Alföld*, [2005.] 3. 48–53.
- Toldi Éva (2007): A múltreprezentáció lehetőségei. In: *Híd*, [2007.] 8. 52–64.
- Török Lajos (2001): A történelem (félre)olvasása. Jókai Mór: Erdély aranykora. In: (Szerk. Szegedy-Maszák Mihály–Hajdu Péter) *Romantika: művészet, világkép, irodalom*. Budapest, 242–259.
- Žmegač, Viktor (1987): *Povijesna poetika romana*. Zagreb

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Toldi Éva

A világ reménytelen rendje

Berniczky Éva: *Méhe nélkül a baba*. Magvető Kiadó, Budapest, 2007

Első regényét Berniczky Éva hatásos, erős jelenettel indítja: egy gyermekkori képpel, amelyben a kislány főhőst az iskolai tábor perverz ügyeletes molesztálja, s hogy a maradandó lelki sérülésen kívül más nyoma nem marad az esetnek, csupán a gyermek lélektani jelenlétének, találékonyságának köszönhető.

Az indító kép azonban azonnal kérdések sorát nyitja meg, amelyet a szöveg mindvégig felszínen tart, mintegy fenntartva a problémakörök eldöntetlenségét, feszültségét. Elsőként az irodalmi elváráshorizont kérdése vetődik fel. Berniczky Éva tudja, hogy nőelbeszélőként regényét a nőirodalom fogalomköréhez rendelik. Természetes és talán észrevétlen módon tesz eleget az iránta támasztott elvárásoknak, a női tapasztalat érdekességét, különlegességét kiaknázva. Ráadásul a női tapasztalatot a másik nem szokványos szemszögéből fogalmazza meg: nála is legtöbbször a szexus fogalomköréhez társul. A nő főhősök mással sincsenek elfoglalva, mint azzal, hogy keresik saját női mivoltukat, egyrészt az anyaság, másrészt a titokzatos nemi vonzerőt árasztó, a „hegyi emberek” furcsa dialektusában, keveréknyelvén írt és ezért majdhogynem titkos napló gondolatkörében. Nőként mindenképpen a nemi szerepek definiálják őket: vonzóaknak, csábítóaknak kell lenniük, az elbeszélő a titkos naplót is azért fordítja, hogy kiderítse annak a rejtélyes

vonzerőnek, annak a légiés-nőies, érzéki és érzékeny kisugárzásnak a titkát, amely rabul ejti olvasóját.

Ilyen szeretne lenni a regény narrátora is, hiszen az őt körülvevő nőalakok erős, mindenre elszánt figurák, akiket sorsuk megtanított arra, hogy a kegyetlenséget elviseljék, de még inkább, hogy osszák is, akik nem titkolják: visszaélnék nőiségükkel. Bizonyára nem véletlen, hogy a kötet címe az újszülött gyermekét elhagyó bábát helyezi középpontba. Odarka, a bába kezdetben válogatás nélkül szereti el mások férjét, apját, bátyját, amíg ki nem köt a mozdonyvezetőből lett koporsókészítő asztalos, az öreg Szvitelszki mellett, akit megbabonáz az asszonyból áradó hússzag, s elhagyja érte a családját. Odarka ugyanis felváltva dolgozik a hússal: egyik nap elevennel, a másik nap holttal, „együk nap bábaként, másik nap gyári munkásként” a húsfeldolgozó üzemben. A mozdonyvezető életfilozófiája pedig meglehetősen egyszerű: az asszony azért van, hogy férjét rendszeresen megetesse. „A falánk mozdonyvezetőből lett asztalos eleinte valóban imádta hitvesét szagolgatni, megőrült a nyers hús kipárolgásáért, de rövidesen megcsömörlött” tőle. A jellegzetes Szemipalatinszki kolbász szagát árasztó asszonyt ezért gyakran ütlegelte. „Akarta, nem akarta, vernie kellett a majd mázsányi testet, püfölte, ahogyan havonta egyszer a nagyszobából lecipelt szőnyeget a porolón, pedig számtalanszor meggyőződhetett arról, valamennyi próbálkozása hiábavaló, mert Odarkából az ütlegeléseket követően, ha lehet, még áthatóbban párolgott az édeskés vér szaga.” Miután Odarkából „többől kimetszik a gonosztságot”, eltávolítják a méhét, elkezdi keresni magától eldobott gyermekét, nem is akárhogy, hanem a kérdezettek a legperfidebb vallató módszerekkel motiválva a válaszadásra: „Évek óta gyűjti az információkat a megyéből érkező vajúdo asszonyoktól. Várja a megfelelő percet, amikor ágyékukat kettészeli a fájdalom, akkor dugja az orruk elé saját fiatalkori fotóját, abban bízük, olyankor garantáltan nem hazudnak. A születés pillanatában, előle, akinek ki vannak szolgáltatva, nem titkolhatják tovább, ha látták a fényképről rájuk mosolygó lenyűgöző arcot valahol, valamikor.”

De ugyanilyen jellegzetes figura a szántszándékkal tudatlanságban tartott Mokrinka, a történelemtanár és ravasz könyvgyűjtő felesége. A beszélő nevű Mokrinka alakja köré bonyolult metaforikus hálót sző a narrátor. Árvíz után született, „gyerekei is árvíz után jöttek a világra. Ördögi ismétlődéssel folyt el a háborgó víz az anyjából, belőle és kertjük alatt a Tiszából.” A figura groteskségét növeli, hogy férje könyveket gyűjt, amelyet külön szobában tárol, oda azonban nincs bejárása a feleségnek, hiszen egyébként is analfabéta.

A regénynek a jellemábrázolás az erőssége. Figurái erőteljesek, szimbolikus sorsuk túlmutat életükön. A regény alakjai mitikus figurák, és helyük a mágikus realista írásmódon belül keresendő. A mágikus realizmus jellegzetes ősanymotívumát erősíti a prelogikus világgéppel való társítás, természet

és ember dichotómiájának együtt láttatása. Mokrinka története is mitikus közegben, ég és föld hatalmainak bevonásával folytatódik: „Aztán odafönt megelégtették a tragédiák túlfolyását, s az itt élőkre erőltetett nagytakarítás után az égiek időnként belenyúltak a természetbe, hirtelen kihúzták a dugót, hogy a tengernyi zavaros helyére kevéske tisztát eresszenek. Mokrinka és a kristálycukorral megszórt kenyerektől mamlasszá dagadt porontyai ebben a megtisztulásban rekedtek a valóság határán kívül.”

A mágikus realizmus mint regényszervező eljárás a másik kérdés, amely mindvégig jelen van a regényben. A mitikussá növelt figurák – a már említett Odarka és Mokrinka mellett ilyen még Havackóné, a takarítónő és a postáskisasszony is, aki nem csupán túlzott altesti bájairól híres, hanem arról is, hogy rendre lebeszéli a település polgárait a csomagok postára adásának kényelmetlenségeiről – elbizonytalanított térben és időben cselekednek. Szvietelszki például centiméterre kiszámolja, hova helyezze az óráját, hogy lehetőleg kikerüljön a látószögéből „a moszkvai, a kijevi és a helyi idő”. Nem tudunk meg semmi konkrétumot a helyszínről, ahol a történet játszódik, és hiányzik a szöveg mögül a nagy ívű tabló is, amely felfestené a helynek és a kornak akárcsak a körvonalait is. Helyette költőiség és mágia szólamai gomolyognak kissé kaotikusan a regényben, ám jelezve az elbeszélő rendkívül erős atmoszférateremtő képességét. A nagy műgonddal, szépen megírt, pontos mondatok mögött a líraiságra való törekvés sikerességét tapasztaljuk: „Ebben a lázas állapotban furcsán keverte a hozzá közel állót az elérhetetlenel. A csillagok néha krumplitöveken gumóztak, a közönséges krumpli meg időnként ott keringett a nap körül. Ezt így fogadta el, mert elejétől ahhoz szoktatták, hogy ne keseregjen, ha valamilyen oknál fogva nem láthatja meg a mélyben a fényeset, érje be azzal, hogy legalább bőre pórusaiban remélheti a végtelent.”

Azonban ha azt gondolnánk, hogy a mágikus realizmus eljárása és a nyomában járó költőiség elfedi a konkrét élettényekben gyökerező valóság elemeit, alaposan tévedünk. A falu lakói ugyanis mindannyian kicsit „hibásak”, kinézésük, mentális beállítódásuk, módosult tudatállapotuk azonban nem írható csupán a mágia rovására. A narrátor lírai hangján áthatol a valóság hitelesítő ereje.

Ennek elemei jobbára a költőiségből eredeztethető regényszervező eljárásból következnek, s nem tartalmi, hanem hangulati összetevőként jelennek meg a szövegben. Ilyennek tartom például a névadást. Kivétel nélkül idegen hangzásúak, a már említett Odarka és Mokrinka mellett Alla és Kamenyica neve jelenik meg. Míg a nőket keresztnevükön, addig a férfiakat vezetéknevükön említi a narrátor: Szvietelszki, Ernesztovics, Mucsicska... Még a szláv nyelvekben jártas olvasók sem tudják pontosan megállapítani, valós vagy kitalált nevekről van-e szó. Hangzásuk alapján lehetnének akár valóság is, né-

melyik azonban olyannyira beszélő név, hogy gyanút fogunk: talán költött a nedves, vizes jelentésű Mokrinka név, vagy a kő, kövecske szótót magában foglaló Kamenyica; Mucsicska neve minden bizonnyal a kín, kínzás jelentésének köréből ered. A bába, Odarka neve pedig valószínűleg, akárcsak a szerb nyelvben, az odar, ravatal szót foglalja magában. Nem kevés elidegenítő effektus sűrűsödik tehát a névadásban, egyúttal gátolja a befogadást, másrészt a regény világát az idegenség, a ridegség aurájával vonja be. Majdnem biztosra vehető, hogy a regény helyszíne, Jóna és Csernoholova sem található meg a Cartographia Világatlaszának bővített kiadásában, és nemcsak annak okán, hogy talán túl kicsi vagy eldugott falvak. Az olvasónak mindenesetre elég információ, hogy az utóbbi nevében a fekete szó jelentésmezejét véli felfedezni, viszont nem lehet vitás, hogy a regényben gyakran fel-feltűnő idegen kifejezések, márkanevek azt a célt szolgálják, hogy feltétlenül a Kárpátaljához kelljen társítanunk a regényt, ahol a könyv szerzője él.

Valóságfragmentumokat közvetít tehát a regény, még hozzá önnön logikáján belül maradvá, az atmoszféra szintjén. Emellett azonban vannak olyan történetrészek, amelyek ténylegesen is megidéznek egy kort. A vakvágányra tolt és elhagyott vasúti kocsikkal egyre bővülő szerelvény történetére gondolok, amely kétségkívül párdarabja a vajdasági irodalomban Szirmai Károly *Vesztéglő vonatok a sötétben* című, 1927-ben keletkezett novellájának, amelyről az irodalomtörténet azt jegyezte fel, hogy „vízió”, szinte műfajként jelölve meg a látomásosságot. Azóta Verbász határában – ahol Szirmai Károly egykor életének utolsó éveit tengette cukorgyári tisztviselőként – valóban látható egy szerelvény, amelynek szétlopkodták faszkeretét, rendeltetése pedig ismeretlen. Mintha a vízióból lépett volna ki a valóságba. A Kárpátalján vesztéglő vonat azonban egy falu életének központi helyét foglalja el: annyi szerelvényt kapcsolnak egybe, hogy végül megkerülhetetlenné válik, végtelenbe nyúlik, és mintegy természetes akadályt képez a folyó völgy és a dombok között. Egy idő után a leleményes lakosok megtalálják a módját, hogyan nyitassák ki a kocsik ajtaját az öreg bakterral, átjárnak rajtuk, majd turistaattrakció lesz az álló vonat, később pedig a naplóíró Alla itt bonyolítja gyanús üzelmeit a férfilekossággal.

Hasonlóképp korjellemző történet a regényben Szvitelszkinék és Ernesztovics tanfelügyelőnek a találkozása is, amely Bacsó Péter *A tanúját* megszegyenítő szarkazmussal ábrázolja a történelemtanár és a zugivó tanfelügyelő kapcsolatát az egész tantestülettel és iskolai légkörrel egyetemben.

Ezen a ponton jelenik meg egy újabb, a regényben végig jelen levő gondolatkör, az identitás-önidentitás kérdése. Mert Erneszt Ernesztovics ráadásul rögeszmésen „tanfelügyel”. A rituálisnak is mondható iskolalátogatási ceremónia végére kiderül, hogy „már az elmúlt tanév végén elbocsátották, de hiába szüntették meg a státuszát, a hosszú évek óta ránehezedő kényszer to-

vább hajtotta, jönnie kellett. A szabadnapjait áldozta ezekre az utazásokra”. Kettős életet él, akárcsak a regény egyik központi figurája, Szvitelszki, aki hétköznapi életében szürke történelemtanár, hétvégén azonban átváltozik szenvedélyének hódoló, gátlástalan könyvgyűjtővé, aki érzelmi akadályokat nem ismerve, szinte a még ki sem hült halottak mellől, potom pénzért vagy ingyen szerzi meg az előre kiválasztott könyvtári hagyatékat. Látszólag haszontalan gyűjtési szenvedélyének hódol, ugyanakkor kiderül, ő maga is keres valamit, egy végtelenített keresés egyik szereplője, s egy alkalommal a tábori vécéből szerzi meg a számára legértékesebb füzetlapokat, amelyeknek a lefordításával a narrátort bízza meg.

A narrátor pedig – annak ellenére, hogy tudja, maga Szvitelszki is megérti a kéziratot – vállalja a fordítást. Szvitelszki tettének indítékai rejtve maradnak, míg a narrátor-fordító nyíltan kimondja, annak reményében vállalta a munkát, hogy ezáltal kiszakadhat a brutálisnak megélt valóságból, és beleélve magát egy szabadabbnak, légiesebbnek gondolt életbe, felülírhatja identitását, nemcsak a rejtélyes naplóírónak, Allának az életét rekonstruálhatja és identitását alkothatja meg, hanem a sajátját is. A regényen végigvonul az identitás megtalálásáért folytatott küzdelem.

A „talált szöveg” motívumát emeli regényébe az elbeszélő, megtoldva azzal, hogy ezúttal fordításról, sőt műfordításról van szó. A regény szövetébe épülnek be a naplóíró Allának a költői eszmefuttatásai. A fordító-narrátor majd eleped, hogy nyomába eredjen az ismeretlen nőnek, hogy megtudjon róla valamit, reflexiók hosszú sora szól arról, milyen jó érzés mások életét megalkotni. Az identitás azonban a nyelvben valósul meg. Paradox módon nem jön létre ellentét a narrátor által elmondott szöveg és a napló szövege között. Sőt, azt kell mondanunk, hogy a napló szövege szinte teljes egészében érdektelen. Írójáról majdnem semmi sem derül ki, azonkívül, hogy költői lélek. Nem költőibb azonban magánál a narrátornál. A kétféle szövegszint között tehát alig mutatható ki valamiféle kontraszt. A „napló finom szövegéről” esik szó, holott stílusban nem sokban különbözik a narrátor alapszövegétől, és tartalmában sem található semmiféle újdonság. Nem indokolja azt a szenvedélyt, amellyel a narrátor-fordító szinte bábaként életre akarja kelteni a főhőst. Az erős ellentét a narrátor szövegén belül valósul meg, a már említett nőalakok leplezetlen testisége, húsközelsége és a narrátori háttérszöveg és a naplóíró gyengéd költőisége és érzékisége között.

A napló tartalmának megfejtésére irányuló törekvés viszont végig fenntartja az érdeklődést, hozzájárul ahhoz, hogy egyfajta nyomozási történetként, transzcendens bűnügyi regényként olvassuk. Az elbeszélő újabbnál újabb megfejtendő, rejtélyes jeleket helyez el a szövegében, amelynek nyomába eredhetünk. Ugyanakkor nem történik más, mint hogy a kötetet áthatja a szavakért, a leírásokért folytatott küzdelem. Kihagyások és elhallgatások,

előre- és hátrautalások által elevenedik meg a történet, amelynek az írói öndefinícióban keresendő a lényege, a személyiségének kutatása folyamán tapasztalható küzdelem a tétje.

A regény végére persze megtudjuk, ki is a rejtélyes naplóíró Alla. Nem más ő, mint Odarkának, a bábának egykor elhagyott, soha meg nem talált, és ki tudja, a történet elbeszélésének időpontjában hol levő lánya. Ha hozzávesszük még, hogy Odarka Szvitelszki apjának az elcsábítója, Alla pedig folytatja soha meg nem ismert anyjának csábító tevékenységét, akkor sem kerülünk sokkal közelebb a megfejtéshez, csupán felsejlik előttünk a szereplők egymáshoz való viszonyának hálója. A regény legfőbb erénye a narrátor hangjának modalitásában keresendő, a terror megjelenítésének jó érzékkel ellenpontozott, kellően édeskés hangnemében, amelyben több feszültség lapang, mint az ismeretlen lány utáni nyomozásban.

A szenvedélynek kellene mozgatnia a szereplők életét, de helyette csupán idegenséget, távolságtartást, mozdulatlanságot, ürességet találunk. A szabályosan gördülő mondatok a megszakítottság és elhallgatás alakzatait leplezik. Azt ugyanis, hogy a történet leírhatatlan, mert az itt élő emberek „élete hajszálra megegyezik” az apjukéval, s „a megtévesztésig hasonlít a gyermeki életére”. Habár a beszélő tisztában van vele, milyen sérelmeket szenved el, regényvilágában a szereplők képtelenek átlátni életüket, nem tudnak változtatni rajta. A világ rendjeként fogadják el a megaláztatásokat, amelyek emberként és nőként egyaránt érik őket.

Ismerős nekünk ez a világ. Amely ráadásul anélkül reménytelen, hogy igazán, fájón tragikus lenne.

Gerold **L**ászló

Hamlet(ke)

Shakespeare: *Hamlet*. Gyermekszínház, Szabadka

Nemes elképzelés elemistákkal megismertetni a világirodalom legismertebb és legjelentősebbnek tartott drámáját, Shakespeare *Hamlet*jét, jóllehet sem az irodalom, sem a színház, de a *Hamlet* esetében sem újdonság az efféle vállalkozás. Kereken kétszáz évvel ezelőtt Charles Lamb mesévé formálta a dán királyfi tragédiáját (Mary és Charles Lamb *Shakespeare-mesék* című könyvét az ifúsági irodalom remekei között tartják nyilván, adják ki!), napjainkban Magyarországon a pesti Krétakör Színház három színésze iskolákban, dísz- és tantermekben gimnazisták számára tart nagy sikerű nyilvános dráma- és színházelemző órát a *Hamlet*ből. Hogy csak két példát említsek, egy klasszikusat s egy frisset, jelezve így, hogy hosszú-hosszú folyamatról van szó, s egyben utalva is arra, hogy Szloboda Tibor átírata és rendezése nem újdonság, bár lehet, hogy mifélnk az, de nem is istenkísértés egy nagy drámát mesévé egyszerűsítve bemutatni az alig tizenéveseknek.

Ilyen gondolatokkal indultam színházba *Hamlet*-nézni. S csalódtam. *Hamlet* helyett Hamletkével találkoztam. Pedig jól s pont úgy kezdődik az előadás, ahogy az efféle vállalkozásokat indítani lehet/kell. Nagy hangosan megérkeznek a színészek, akik majd előadják a dán királyfi különös történetét. Az is rendjén van, hogy közülük valaki, s talán erre valóban a leghivatottabb, Horatio, Hamlet királyfi legbizalmasabb barátja elmondja, miről szól majd az előadás. A gond ott kezdődik, hogy ezt a dráma részleteinek felhasználásával teszi, mert bármennyire is szép Arany János veretes, szinte már magyar drámává vált fordítása, a kisiskolások számára, akik majd csak a középiskolában ismerkednek meg a művel, sajnos, érthetetlen. Kétségtelenül szép elképzelés az Arany-fordítás felhasználása, de – mivel azonban van mai hangzású fordítása is a műnek –, sajnos, elhibázott választás. Sokkal megfelelőbb lenne Nádasy Ádám lexika tekintetében mai, könyvben (is) megjelent fordítása. A gyerekek jobban értenék mind a színészek közötti dialógusrészleteket (következésképpen értenék a mesét!), mind pedig

a narrátor eligazító, összekötő mondatait, ha az utóbbiakat a rendező mindenáron a szövegből veszi, s nem maga írja, vagy nem Lamb meseváltoztat használja fel. Ez sokkal jobb megoldás lenne, azért is, mert az előadásban a színészek mellett bábok is szerepelnek, akikhez a meseszerű beszéd inkább illik. Szó, ami szó, éppen az elhangzó szó nem talál célba, következésképpen a gyerekelőadások két alapeleme közül az egyik, a mese szenved károsodást. Mese nincs! Mert az, ami elhangzik, nem áll össze folyamatos történetté, és nyelvilag sem felel meg. Éppen azok számára követhetetlen és érthetetlen, akiknek az előadás készült. Ezt tetézi a rosszul megválasztott játéktér. A Nép kör nagytermének (nem a színpadon, hanem a földszinten zajlik az előadás, ez a láthatóságot is nehezíti!) rossz az akusztikája, amit még elviselhetetlenebbé tesz, hogy a színészek fölöslegesen kiabálnak (drámaznak?!), elsősorban a magas hangfekvésben megszólaló Budanov Márta (Hamlet) szövegmondása érthetetlen.

Természetes, hogy az öt felvonásos művet gyerekek számára (is) alaposan le kell rövidíteni, de nem lehet/szabad követhetlenné préselni. Itt viszont éppen ez történt. Meggyőződésem, aligha van gyerek, aki az előadás után el tudná mesélni, miről is szól a *Hamlet*. Mennyire egyszerűbb lenne, ha felváltva követnék egymást a jól eligazító, érthető narratív részletek és a dráma legfontosabb epizódjainak megjelenítései. Ezzel a gyerekek élvezhetnék a számukra nélkülözhetetlen mesét, s ugyanakkor részesülhetnének a számukra készült előadások szempontjából ugyanúgy fontos látványban is. Akkor éreznék, hogy az előadás a gyerekeknek és a gyerekekért van.

Az auditív tényezők mellett az előadás vizuális megoldásai sem igazán hatásosak. A játéktér három állandó eleme közül csak annak a vörös lepellel takart paravánnak van aktív szerepe, amely felett játszódik bábokkal Hamlet királygalád meggyilkolásának az egérfogó epizódban előadott jelenete, s amely azt a klasszikus és népszerű bábos szcénát juttatja eszünkbe, amikor Vitéz László legyőzi az ördögöt, azzal a különbséggel, hogy itt az ördög (Claudius) győz, illetve amely mögé rejtőzik Polonius, akit Hamlet leszúr. A másik két állandó díszletelemnek, a várnak és a temetőnek csak illusztratív szerepe van, akkor is, ha a síremléket idéző gipszszobor mellett idéetlenkedik a két sírásó. Ellenben kiváló színházi pillanat a már említett bábos egérfogó jelenet mellett a hatalmas nejlonlepel tengerként való hullámoztatása, amikor Hamlet Angliába hajózik. Ezt is felülmúlja az az epizód, amelyben a nejlonlepel-patak elnyeli Ophéliát. Ez az előadás legszebb, legdrámaibb és legszínházibb pillanata! Jópofa megoldás a fekete tüllként lebegtetett szellem, s az, hogy Laertes babakocsiban tolja a színre halott hűgát, Ophéliát. Ezzel szemben a vívásjelenet ügyetlen.

Ennyi.

Igazán – alig több a semminél.

Hamlet helyett – Hamletke.

SHAKESPEARE: HAMLET

GYERMEKSZÍNHÁZ, SZABADKA

Rendező, zeneszerző: SZLOBODA Tibor

Munkatársak: JANOVICS Erika és SZARAPKA Tibor

Szereplők: BUDANOV Márta, KOCSIS Endre, VÖRÖS Imelda, GREGUS Zoltán, FRIDRIK Gertrúd, GÁL Elvira, SZLOBODA Tibor.

film film film film film film film film film film film film film film film film

Kenedi házasodik

Želimir Žilnik rendezővel beszélget Beretka Sándor

– *Hogyan ismerkedett meg Kenedi Hasanival, és miért döntött úgy, hogy vele fogja elkészíteni a Németországból hazatoloncolt romákról szóló filmjeit?*

– A körülmények véletlen egybeesése nagy szerepet játszott Kenedi megismerésében. A balkáni háborúk után a nyugat-európai országokból visszatoloncolt szerb állampolgárok helyzetével foglalkoztam. A hazai médiában ez egyáltalán nem került nyilvánosságra. Magam is véletlenül tudtam meg, barátaimtól, hogy több tíz gyerek él Újvidéken, akik Németországból, Hollandiából és más európai országokból tértek vissza. Ezek a gyerekek rosszul beszélnek szerbül, és egyáltalán nem tudnak részt venni a hazai oktatásban. A barátaim közül néhányan megkérdeztek, hogy ismerem-e nyugdíjas olasz- vagy némettanárt, aki segíteni tudna azzal, hogy régi tankönyveket ad nekik, hogy ezek a gyerekek ne érezzék magukat teljesen frusztrálnak, elszakítva az iskolától és a környezetétől, amelyben éltek és tanultak. Mert sokan közülük a menedéket nyújtó államban születtek, míg szüleik menekült éveiket élték. Először azt hittem, hogy olyan honfitársainkról van szó, akik bűncselekmények elkövetői voltak, és ezért kitoloncolták őket. De néhány beszélgetés után rájöttem, hogy egészen másról van szó. Szerbia és az Európai Unió ugyanis olyan államközi megállapodást kötött, ami alapján mindenkinek, aki nem rendelkezik állandó lakhellyel egy adott országban, vissza kell térnie Szerbiába, tekintet nélkül arra, hogy a gyerekei tanulnak-e, tehetségesek-e, tekintet nélkül arra, hogy a szülők dolgoznak-e, vagy sem. Ekkor kezdett érdekelni ez az igen ellentmondásos szituáció, elsősorban amiatt, mert úgy éreztem, ezek iránt az emberek iránt Szerbiában semmilyen szolidaritás sincs.

Mindez 2002 őszén történt, még Đinđić idejében. Meglepett, hogy a kormány, bár a miloševići kormánnyal szemben ellenezte a balkáni mészár-

lásban való részvételt, és azáltal, hogy nem sorozták be őket, tevélegesen támogatta a menekülteket, hazatérésükkor sem őket, sem családjukat semmilyen szolidáris akcióval nem támogatta.

Az első ötletem az volt, hogy egy filmmel bemutassuk a nyilvánosságnak, hogy itt nem bűnözőkről van szó, hanem olyan emberekről, akiket elragadt a balkáni háborúk, később pedig Európa vihara. Először dokumentaristaként filmeztem a jelenséget, és a 021 Rádióval közösen, a Multi Radio multikulturális műsorában vitafórumokat tartottunk a témáról. E fórumok révén külföldiek, diplomaták, érdeklődő külföldi újságírók is bekerültek a média forgatagába, ezért úgy gondoltam, hogy erre az anyagra támaszkodva kiszélesíthetném a történetet.

Nagy nehézséget jelentett, hogy megtaláljam a megfelelő főhőst, aki az egész történetet végigvezeti, mert a hazatoloncolt emberek ugyan mindig megérkeztek a repülőtérrre, de másnapra eltűntek. Később megtudtam, hogy sokan Újvidék peremén, Adicén telepedtek le. Elmentem oda, és rengeteg megfelelő embert találtam a szerepre, de ezek közül néhányan családosok voltak, így nem vállalhatták, többen rosszul beszéltek szerbül, vagy nem beszéltek roma és német nyelven.

Kenedi elsősorban azzal fogott meg, hogy nagyon kifejező és fotogén egyéniség, másodsorban egy olyan embert láttam benne, aki nagyon gazdag élettapasztalattal rendelkezik, beszél németül, roma nyelven, albánul, egy kicsit törökül és olaszul, Kosovóról származik, és a testvérénél élt igen rossz körülmények között. Mint elmondta, nem tudott újból letelepedni Kosovón a szülei házában.

Már az első felvételek elkészültével kiváló visszhangra talált a készülő film. Sikereket aratott a B92 és több helyi televízió műsorában. Bemutatásra került az összes régi jugoszláv televízió csatornáján, sőt még fesztiválokra is eljutott. Bemutattuk Észak-Rajna-Vesztfália tartomány parlamentjének, az Európa Parlamentnek. Ennek eredményeképp meghívást kaptunk Joschka Fischertől Németország húsz városát felölelő turnéra.

Két évvel később, teljesen véletlenül, ismét találkoztam Kenedivel, aki a film vetítésére jött, és most is illegálisan tartózkodott külföldön. Pontosan egy évre rá újból találkoztam vele. Elmesélte, hogy a családja adósságba keveredett, és nem tudják azt visszafizetni. Erre az új történetre alapozva született meg a *Kenedi házasodik* című film.

– *A Kenedi-filmek teljes egészében a valóságon alapulnak, vagy vannak benne kitalált történetek is?*

– A dolgok java része valós eseményeken alapul. Ez természetes jelenség még a nagy játékfilmeknél is. Ha megkérdezne egy forgatókönyv-író, hogy minek alapján írt meg egy forgatókönyvet, arra hivatkozna: hallott valamilyen történetet, vagy ráfutott valamilyen eseményre, esetleg megtörtént vele valami. A filmek világában ez természetes. A film olyan médium, ahol a

valóság az ihlető; olyan műfaj, amely hihetetlenül fel tudja ölelni és vissza tudja tükrözni a valóságot, mert több rétegben fejez ki valamit: képben és szóban. Ez valójában a mindennapok dokumentálása. Tíz-tizenöt év múlva a játékfilmek kordokumentumokká válnak, mert megőrik a városokat, a közlekedést, az öltözékeket, a divatot, az emberek mindennapi viselkedését. Tehát a rajzfilmek és a tudományos-fantasztikus filmek kivül a valóság nagyobb ihlető, mint a képzelet.

Ma Európában és az egész világban megfigyelhető a dokumentumfilmek újjáéledése. Ez az újjáéledés egyféle válasz azokra a hollywoodi filmekre, amelyek rengeteg trükköt tartalmaznak, ezáltal eltávolodnak a valóságtól, vagy szépítik, retusálják a valóságot. Tehát a közönség újra igényli a dokumentumfilmeket Európában is és a világban is. Nálunk nem ez a helyzet, mert nincsenek művész-mozik, de úgy vélem, ez csak idő kérdése.

– Az Ön filmjei szerény eszközökkel készültek. Hogyan fogadja a szakma az olyan alkotásokat, amelyek nem vonultatják fel a technika legújabb és legdrágább vívmányait?

– Sok rendező – kiváltképp a nagyjátékfilmek rendezői – a filmekben igyekeznek valóság-hű látványt teremteni. Például Ken Loach, vagy Edward Zwick, a *Véres gyémánt* rendezője. Ez utóbbi film fő értéke a dokumentarizmusa, ami azt a hatást kelti, mintha az egész filmet a „tethelyen” forgatták volna. Ami még érdekesebb: azt olvastam a filmről, hogy az alkotók eredetileg az afrikai gyémántlelőhelyekért folyó véres háborúkról kezdtek el dokumentumfilmet forgatni. Arról, hogy a törzsek vezetői a nemzetközi vállalatok segítségével képesek megtámadni a szomszédos törzseket, hogy a megszerzett területeket ők tartsák kezükben, és készek arra, hogy gyerekeket kényszerítsenek rabszolga-munkára. Szóval először egy dokumentumfilmet forgattak, majd Hollywood dollármilliókat költött arra, hogy ebből Leonardo Di Caprio főszereplésével olyan nagyjátékfilm készüljön, amely dokumentumfilmre emlékeztet.

Sajnos, a hazai filmgyártás problémákkal küszködik. Véleményem szerint a gondok fő oka még mindig a szerb film identitásának meghatározása. Ez érthető, mivel nincsenek megfelelő mozijaink, nincs piaca a filmeknek, másodszorban azért, mert a hazai filmgyártás elmarad az átlagostól. Ez a lemaradás, a világi trendektől való távolságtartás egy sajátos esztétika szolgálatában áll, amit mi a szakmában giccs-pink-esztétikának hívunk. De ez a filmezés egy olyan területe, amely nem számít filmművészetnek. Közönségfilmeket gyárt, melyek kizárólag a kereskedelmi sikerből tartják fenn magukat. A hazai filmgyártásra fordított állami pénzek nagy részét is szórakoztató közönségfilmekre fordítják, ami szerintem abszurd dolog. Ennek ellenére, úgy vélem, hogy ezek kötelező előzményei annak a próbálkozásnak, hogy az ország megteremtse saját kultúrpolitikáját, mert egykoron, a régi Jugoszláviában, a hazai filmgyártás az európai élvonalban volt. Ekkor alkotott Aleksandar Petrović, Dušan Makavejev, Živojin Pavlović, Puriša Đorđević, Krsto Papić, Stole Popov, Bata Čengić.

Tehát a mai szerb filmgyártás igyekszik megteremteni az arculatát. Amint látja, ebben én marginális helyet foglalok el. De nekem megfelel így. Másrészt úgy vélem, az, amit csinálok, arra ösztönözheti a fiatal generációt, hogy olcsó eszközökkel is kifejezhető egy adott téma.

– *Mit gondol az első Szerb Nemzeti Filmszemléről?*

– Úgy vélem, vannak hiányosságai, amelyek felszínre is jutottak. Először: nem tartom helyesnek, hogy ez a szemle a médiában az EXIT fesztivállal együtt kerül említésre. Az EXIT valóban a legsikeresebb újvidéki kulturális rendezvény. Magam is szerveztem saját költségen bemutatókat az EXIT-ről. Azért, mert támogatom a dolgot és a fiatalok közti kommunikációt a régióban. Készítettem egy filmet *EXIT reggel* címmel, amelyet világszerte rengeteg helyen bemutattak. A filmet nem az EXIT népszerűsítésére, hanem saját szerzői alkotásként forgattam. Később tartottam egy nemzetközi műhelyfoglalkozást, ennek eredményeképp született a *Pétrováradai törzs* (Petrovaradinsko pleme) című film. Sőt, még az EXIT-ről szóló első tudományos szimpóziumot is én szerveztem barátaim, szociológusok, muzikológusok segítségével. Szóval mindenben támogatom az EXIT-et, mint olyan jelenséget, amely magasabb szinten elégíti ki a régióban élő fiatalok egymás iránti kommunikációjának igényét, mint azt a hivatalos kultúrpolitika teszi.

A zene olyan médium, amely megengedi, hogy meghívjunk híres, sikeres zenészeket, mert a koncerteket akár nappal, fényárban, zajban is hallgathatjuk, a hangosítás ezt lehetővé teszi. A filmvetítéshez ezzel szemben csendre és sötétségre van szükség. Másik különbség, hogy a zeneszámok három-négy percig tartanak, így az EXIT-en egy éjszaka alatt akár tizenöt színpad előtt is megállhatunk sétánk közben zenét hallgatni úgy, hogy az a zene ne „sérüljön”; ellenben a filmet teljes egészében látni kell, hogy az ember azt mondhassa, megnézte.

Így azt gondolom, hogy az EXIT szervezői módszereinek kiterjesztése a filmművészet népszerűsítésére, teljes egészében helytelen lépés. Szintén helytelennek tartom azt a nagy felhajtást, amit a hazai filmeseknek csapnak. Ekkora felhajtás világméretű szemléken természetes jelenség, egy országon viszont nem. Itt sokkal közvetlenebbé kellene tenni az emberek és a művészek közötti kapcsolatokat. Lehetőséget kell adni arra, hogy az emberek megtudják, milyen filmes műfajok kerülnek bemutatásra, az egyes műfajok mit foglalnak magukban, mi jellemző rájuk. Harmadszor: helyes lépésnek tartom, hogy külföldi vendégeket hívunk meg, viszont óriási hiba, hogy a vendégeket elszigeteljük a hazai alkotóktól. Mert így történt.

Pár napja találkoztam öt-hat külföldi fesztiváligazgatóval, akik egyébként a barátaim. Amikor Amszterdamba vagy Berlinbe utazom, ők biztosítják a szállást számomra. Rendezvényeiken rendre bemutatják a filmjeimet.

Az Eurimages válogatás rendkívül érdekes filmjei egy időben kerültek bemutatásra a hazai versenyfilmekkel. Ez egyáltalán nem helyes. Nem volt

alkalmunk egy szerzővel sem találkozni. Ezek óriási hiányosságok. Nagyon helyénvaló dolog viszont, hogy megteremtették a filmek bemutatásához szükséges megfelelő feltételeket.

De az egész szemlét a cannes-i vagy más nagy fesztiválokkal összehasonlíthatni óriási badarság. Legalább akkora, mintha azt mondanám, hogy jövőre én veszem át Sean Connery összes szerepét.

Egy este kiderült, hogy nemzetközi zsűrit hívnak a szemlére. Ez sokkolta a hazai filmesek egy részét. Szerintem viszont természetes dolog, hogy a nemzeti szemlékre nemzetközi zsűrit hívjanak. Így legalább kiderül, hogyan minősítik a filmeket azok, akik nincsenek benne a piacleosztás és a lobbiorvényében. Sem a zsűri elnöke, sem a zsűri tagjai nem tettek semmit a hazai érzékeny lelkiületű, beképzelt „nagymenők” tetszésére.

Azt tervezem, hogy a következő napokban egy vitafórumot hívok össze. Ezáltal nyomást szeretnék gyakorolni azokra a lobbikörökre, melyek az államkassza támogatásait (ki)használták, de főleg azokra, akik meggazdagodtak belőle. Majd meglátjuk. Érdekesnek ígérkezik a dolog. Mindenekelőtt szerepelni fog a médiában is.

Az viszont igaz, hogy Újvidék és a Vajdaság újból megmutatta, jó házigazdája tud lenni egy ilyen rendezvénynek. Megmutatta, hogy ehhez megfelelő eszközei vannak, és hogy megteremthető a jó fesztiváli légkör.

Nagyon kevés kritikus kapcsolódott be a fesztivál szervezésébe, amit hiányosságnak tartok. Ennek ellenére meggyőződésem, hogy a fesztivál „gyökereket ereszthet” Újvidéken. Tegnap bebizonyosodott, hogy egy itteni (vajdasági) film felkeltette a szakma érdeklődését. Tolnai Szabolcs filmjéről van szó, valamint a *Hadersfeld* is jól szerepelt. Véleményem szerint a Vajdaság olyan helyé válhat, ahol a filmzés olyan tempóban folytatódik, amilyenben annak idején, a XX. században Szabadkán és Zomborban elkezdődött.

– *Milyen hatásuk van a Kenedi-trilógiához hasonló jellegű filmeknek?*

– Nagyon egyszerű megtudni, hogy a filmek mekkora hatással voltak a közönségre. Elég felmenni a világhálóra, és valamelyik böngészőbe begépelni a rendező nevét, a film címét. Azonnal látható, hogy a *Kenedi házasodik* (Kenedi se ženi) című filmem a világ húsz-harminc országában került bemutatásra. Gyakran kapok meghívást egyetemekre, szimpóziumokra, vitafórumokra. Doktori értekezéseket írnak a filmben feldolgozott témákról, könyvek jelennek meg... De nem kell illúziókba ringatni magunkat; a filmek nem lesznek a hatalmi háború eszközei, mert a filmben a valóság elemzését a szerző szemszögéből látjuk.

Számomra a filmzés egyfajta tanulási folyamat.

■ Sava Stepanov

A kép zsigeréből

A szerb művészetben Cvetko Lainović a fehér tágasság festőjeként és a törékeny fekete vonalteremtények rajzolójaként marad emlékezetes. Minimalista módszerekkel, Lainovićnak mindössze néhány vonalnyomból kivételes érzelmi kitöréseket sikerült létrehoznia s ábrázolnia. Kivételes rajz-tehetsége, szenzibilitása hiteles maradt – soha nem törekedett l’art pour l’art exhibíciókra. Cvetko Lainović vonala a fehérségével dominált – ez a kifejezés egyetlen eszköze, a művész keze, de a művész sorsának keze által is meghúzott vonal; a maga elegáns lomhaságában, akárcsak a kardiogram vonala, regisztrálta szíve dobbanásait, és megjelenítette expresszív állapotait...

Az alkotói opus legvégén keletkezett munkákban Lainović, teljesen váratlanul, szükségét érezte a színeknek. A színek eruptív módon, tömör kitörésekben jelentek meg képein. A piros, a mélykék, az umbra, a zöld, a sárga spontánul és teljesen szabadon „szóródik szét” a vászon fehérségén. A gesztuális, széles foltokban felvitt, fizikai mivoltában és egzisztencialitásában materializált szín eltakarta a kép központi részét, az éles fehérségnek csak marginális pozíciót hagyva. A rorschachi foltok mintájára, ezekben a színezett foltokban vélte Lainović felfedezni az általa rajzolt figurák és tárgyak menedékhelyét... A fojtott s az intenzív színektől „súlyos” asszociatív tájakra, mint valami sajátságos mise en scène-ekbe helyezte el figuráit Lainović, vagy az éppen csak felismert tájképi térbe illesztette be a varázslatosan törékeny architektúra körvonalait... Ezeket a rajzokat Lainović úgy rajzolta, hogy egy éllel áthatolt a színrétegeken, egészen a fehér alapig. Az ilyen vonal kivételes hatással bír. Ez a fehérség hevesnek, egyértelműnek, a kép „zsigeréből” előásottnak hat, magában a pikturális struktúrában található, hogy felmutassa az érett művész sajátságos világát...

Az ilyen „felkarcolt” vonalfeljegyzések egyike-másika, éppen lapidaritásukból és létezésük alapját szolgáló „érett” kolorista atmoszférájukból eredően, vizuálisan és szellemileg is nagyon közel állnak az őskori barlangrajzokhoz. Van bennük valami szuggesztív vitalitás és egy sajátságos egzisztencialista szellemiség. S Milan Konjovičhoz hasonlóan, aki élete végéhez közeledve a vallásos témák felé fordult, és a bizánci ikonográfiát idézte fel, Cvetko Lainović képein, rajzain is megjelennek az univerzális szakrális

témák (Krisztus, Szűzanya gyermekével) és a templomi architektúra motívumai... Az ősidők ilyen felismerése – nyilvánvalóan – a végehez való közeledéshez méltó, azokhoz a pillanatokhoz, amikor a valódi alkotóknál az addig felgyülemlett tapasztalat magvas megnyilatkozásokká szublimálódik. Éppen ezért Cvetko Lainovićnak ezek a képei, rajzai a szellem és a képzőművészeti gondolat szabadságának végső felismerését hordozzák magukban. És éppen ezért, ezek a művész utolsó ciklusából származó darabok a vonalról, a rajzról, a képről és a festészetéről alkotott felfogásának logikus crescendóját jelentik; crescendót, amelyben egy külön poétika bontakozik ki, egy különleges és nagyon személyes „felkarcolt” vonalnyom, amelyet a festő és művész Cvetko Lainović hagyott maga után.

Lainović: Krisztus-fej (részlet)

Szótárügyben

Az idei belgrádi nemzetközi könyvvásár legkelendőbb könyvei – bármennyire is meglepő – a szótárak voltak. Igen, a szótárak, ami tulajdonképpen csak üdvözölhető, hiszen fiataljaink végre kezdenek nyelveket tanulni. S ez annál üdvösebb, mert egy nemrégii statisztika szerint Szerbia lakosságának 70 százaléka még nem járt külföldön. Az értelmiségiek és a tanulóiifjúság körében az arány nyilván jobb, de e felmérés szerint az egyetemi hallgatóknak még a fele sem lépte át eddig az országhatárt, s nem beszél idegen nyelvet.

Hogy a számítógépek világában az angol nyelv nélkül most már az életünk is elképzelhetetlen, minden bizonnyal indokolja az angol szótárak dömpingjét és keletjét, de fogytak a vásáron az első napon még tornyosuló francia, olasz, német, spanyol szótárak is, és nem kis érdeklődés mutatkozott a magyar szótárak iránt sem.

Tudom, érzem, hiány van mind a szerb–magyar, mind a magyar–szerb szótárakból, kezdve az úti- és zsebszótáraktól a kéziszótárakig, nem is beszélve az esetleges nagyszótárakról. Évtizedek óta nem tud elkészülni a több mint harminc évvel ezelőtt, itt nálunk, Újvidéken, a tartományi tankönyvkiadó és az akkor még létező Hungarológiai Intézet közös kiadásában megjelent Szerbhorvát–magyar háromkötetes nagyszótárnak egy fölfrissített, a mai igényeknek megfelelő változata, s még kevésbé e szótártömb fordítottja, a magyar–szerb, vagy akár szerbhorvát verziója.

Az egyre növekvő magyar–szerb, illetve szerb–magyar szótárigény ki-elégítése céljából immár tíz évvel ezelőtt szorgalmaztam a budapesti Akadémiai Kiadónál, közösen jelentessünk meg előbb egy zsebszótárt, majd egy kéziszótárt is. Annál inkább, mert Horvátországból is érkezett felénk ilyen igény, azzal a politikai légkör kialakította kikötéssel, hogy az ő változatuk kizárólag magyar–horvát (és ennek fordítottja) legyen. Csak melleleg említem, hogy időközben a Pest–Zágráb-vonalon államelnöki megállapodás született egy 120 000 címszavas nagyszótár megszerkesztéséről is.

Ha (politikailag) így áll a dolog, véltem, akkor csak azt tehetjük, hogy valóban különválasztjuk, ami különválasztható, és legyen szerb és horvát szótárváltozat is. Kézenfekvő volt, ezt gyorsan csak a Hadrovics Lász-

ló–Nyomárkay István–kettős, valamint a Palich Emil a hatvanas évek végén készült kéziszótárainak alapján, azok felfrissítésével lehet megszerkeszteni. Az így is komoly anyagiak és a valutában történő fizetés miatt kiadónk társul hívta az államilag támogatott belgrádi Tankönyvkiadó Intézetet is, s az ő pénzügyi, valamint az újvidéki szerkesztőség szerkesztői-lektori, tehát szakmai segítségével jelent meg 1997-ben a belgrádi intézet, az újvidéki Forum Könyvkiadó és a budapesti Akadémia kiadásában a Hadrovics–Nyomárkay-féle Szerb–magyar, mintegy 25 000 szócikket tartalmazó kisszótára, s ennek ellenpárjaként a Magyar–szerb szótár is. Komoly csapatmunka folyt, ezért írjuk ide a neveket is: Branka Savić, Dragica Tubić-Buda és Pastyik Ilona hozzáértő közreműködésével.

Tekintettel arra, hogy máig egyik felelős kiadója vagyok ezeknek a könyveknek, nem közömbös számomra további sorsuk sem. E szótárak, bár több ezres példányban jelentek meg, elfogytak, s míg a Forum Könyvkiadó azon munkálkodik, hogyan s mint megegyezni az azóta holland tulajdonba került Akadémiai Kiadóval az újabb kiadásról, valami furcsa dolog történik a könyvpiacra. Már nemegyszer találkoztam e szótárak nálunk hamisított változataival. Tudniillik a mai nyomdatechnika lehetővé teszi, hogy fénymásolatot készítsenek a belívekről, lemásolják a fedőlapot, s az eredetivel azonos kötésmódot alkalmazva ránézésre szinte azonossá tegyék az eredetivel. Szakembernek kell lenni, hogy a papír, a nyomdafesték és a fűzés alapján meg lehessen állapítani a különbséget.

Kalózkodás volna ezeknek a hamisítványoknak a valódi neve. Olyan törvénytelen kiadványok ezek, amelyek a szerző vagy a copyright (a szerzői jog tulajdonosának) tudta és beleegyezése nélkül jelennek meg. Ha már a kétnyelvű szótározáznál tartunk: „piraterija”, mondaná a szerb, azaz kalózkodás, olvashatjuk nagyszótárunkban.

S mit láthattunk az idei belgrádi könyvvásáron? Új magyar–szerb, szerb–magyar szótárt is. Nem kis meglepetésre, benne se szerző, se szakmunkatárs, se lektor, pedig vaskos a kötet, nem kevesebb mint 726 oldalas. Fedőlapján, belvén, címgnyedén is csak ennyi: Mađarski rečnik, alcímében: mađarsko–srpski, srpsko–mađarski, gramatika. Kiadója egy bizonyos zimonyi JRJ Kft. S egyetlen adat még: „Priredivač [azaz sajtó alá rendező]: Smiljka Perić”. Az előszóban is csak közhelyek, de egy szó sem arról, ami egyébként bevett szokás, milyen forrásmunkákat használtak, miből merítették. Az viszont kiderül, Loznicán nyomtatták, az idén, kétezer példányban. A könyvet szabályosan katalogizálták a belgrádi Szerbiai Nemzeti Könyvtárban.

Mit lehet ilyenkor tenni azon kívül, hogy följelentést érdemelne a hivatalos szerveknél, és a könyvkiadók egyesülése etikai bizottság elé viheti, amiből – más kiadók tapasztalata szerint – peres ügy sem lesz soha, nemhogy bárkit is felelősségre vonnának.

Most már csak az érdekel, honnan lopott az anyag, mert aligha hihető, hogy a sajtó alá rendezőnek bármi köze is volna a magyar nyelvhez és szótárkészítéshez. Nem nehéz megállapítani, az imént említett Palich Emil és a Hadrovics–Nyomárkay-szótárak lopott szócikkei sorakoznak, de – s ez sem vitás – meg nem nevezett szakemberfélék kezei is benne lehetnek. Látszik ez közhasznúbb, a mindennapi szókinszre redukáló szándékban, a szóanyag válogatásában, a címszavak szótári ún. „elvágasában”, a zárójelben álló nyelvtani felszerelésben, még inkább a betűk hangértékének némi módosításában. A grammatikai rész ugyancsak a Hadrovics-szótár csupán enyhén módosított változata, s pl. a főnevek, a melléknevek, vagy a számnevek ragozása, meg az igeidők és -módok példatára és kivétel nélkül minden magyarázata szó szerinti átvétel. Azzal, hogy Hadrovics a tördelésre és a didaktikailag fontos kiemelésekre is jobban ügyelt, s nem folyik össze az anyag, mint itt. Az „ügyes” kalózok azonban elvégeztek egy, valljuk be, nem kis feladatot is: a cirill ábécéről a latinra való áttelepítést, ami – a betűrend jelentős fokú eltérése miatt – valóban munkaigényes.

Úgy látszik, szótárunkba hiába nyomtattuk bele a következő szöveget: „Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített, illetve rövidített változata kiadásának jogát is. A kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában nem sokszorosítható.” Mentségére legyen mondva a sajtó alá rendező Perić asszonynak, nyilván nem is értette ezt a szöveget. Pedig a szerzői jog védelme tekintetében azonosak a szerbiai és a magyarországi törvények és szabályozók.

Hogy mit szólna mindehhez szegény Hadrovics tanár úr, a szerző, és mit Kossa János, a Palich-féle szótár egykori lektora, ha élne, nem tudom. De hogy burjánzanak a kalózkidadások, az biztos. Csak miért rejtőzködik, vagy rejtőzködnek a nyilván sommás tiszteletdíjat felvevő kalózkodó inasok? Mert, ha nem azok lennének, nyilván nem szégyellnék nevüket adni. És arra is kíváncsi lennék, így készültek-e az angol, német, spanyol... szótárak is?

Még egy szótárként megjelent kiadvánnyal találkozhattunk a vásáron. Molnár Csikós László szótárnak keresztelt, valójában szójegyzékével, egy bizonyos Agencija Matić nevű cég kiadásában, amelynek két érdekessége is van. Az első, hogy a szerző önmaga lektora is, a második, hogy a szerzői és a fordítói jog viselője nem a jegyzék összeállítója, hanem egy bizonyos Momčilo Matić, föltételezhetően maga a maszek kiadó. Kár volt recenzensként nevét adnia egy tanszékvezető tanárnőnek ehhez a kötethez, főleg olyan kiadónak, amely, tudjuk, néhány évvel ezelőtt nyelvészünk kiejtési szótárának még a fedőlapján sem tudta leírni a szerző nevét, Lajosnak keresztelve László nyelvészünket. Ennyit a profizmusról.

BORDÁS Győző

Krónika

RENDEZVÉNYEK

KÖNYVVÁSÁR – Október 26-án Belgrádban megnyílt az 52. könyvvásár. A kisebbségi magyar könyvkiadást az újvidéki Forum és a szabadkai Kiss Lajos Néprajzi Társaság kiadványai képviselték.

ÖTVEN ÉV, KIÁLLÍTÁS, DÍJ-ÁTADÁS – November 9-én ünnepelte a Forum Könyvkiadó fennállásának 50. évfordulóját. Ebből az alkalmából megnyílt a Csáky S. Piroska készítette könyvkiállítás, bemutatták a kiadó bibliográfiáját tartalmazó könyvet, és átadták Deák Ferencnek az idei Híd Irodalmi Díjat és a 9+1 művésztelepnek az idei Forum-díjat. A díjazottakat Bence Erika és Léphaft Pál méltatta.

SZIRMAI-EMLÉKEST – November 16-án Verbászon Szirmai Károlyra emlékeztek az író halála 35. évfordulóján.

SZERZŐI EST – November 19-én Nagybecskerekken Fekete J. József-estet tartottak.

NYELVÉSZETI NAPOK – Újvidéken a Magyar Tanszéken november 20-án és 21-én Szaknyelv–Terminológia–Többnyelvűség címmel Egyetemi Nyelvészeti Napokat tartottak.

B. SZABÓ GYÖRGY EMLÉKÉRE – November 21-e és 23-a között rendezték meg Nagybecskerekken a XVIII. B. Szabó György-emléknapokat.

KÖNYVBEMUTATÓK

Október 29-én Szabadkán bemutatták a *Vízjáró verőfény*, valamint Káich Katalin *Bambach Róbert színháza* című kiadványt.

Október 30-án mutatták be Silling István *A kupuszina* nyelvjárás és szótára című könyvet.

November 12-én került sor Nagybecskerekken Deák Ferenc *Történelem* című könyvének bemutatójára.

MEGJELENT

Kornelija Farago: *Dinamika prostora, kretanje mesta* – Stylos, Novi Sad, 2007

Faragó Árpád: *Nem sírt ásunk, hanem fundamentumot* – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007

Faragó Attila: *A nyomorék* – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007

Hódi Sándor: *Mi fán terem a nemzetstratégia*. Széchenyi Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet, Tóthfalu, VMML, Zenta, 2007

SZÍNHÁZ

SHAKESPEARE-BEMUTATÓ – Szabadkán a Népszínházban október 25-én mutatták be Shakespeare *Vízkereszt* vagy *bánom is én* című vígjátékát.

MUSICAL-PREMIER – Az Újvidéki Színházban október 27-én tartották a *Rocky Horror Show* című musical bemutatóját.

SZÍNJÁT SZÁSUNK NAPJA – Szabadkán október 28-án és 29-én ünnepelték a vajdasági magyar színjátszás napját. Felolvasták Forgó Zoltán *Kreatúrák* és Sebes István *Égő víz* című művét. A rendezvényen átadták Faragó Edit színésznőnek a Pataki Gyűrűt.

A PÁCSIRTA SZÍN PADON – November 5-én Szabadkán Táborosi Margareta tolmácsolásában került sor Kosztoľányi Pácsirta című regényéből írt monodráma bemutatójára.

NOVÁK Anikó összeállítása